sche politiek van zijn vader voortzette), maar hij moest wachten tot in het najaar, vóórdat de Staten in een crediet van 4 millioen, zoogenaamd voor de verbetering der vestingen, bewilligden. Een gemeenschappelijk optreden van de Engelsche en Fransche gezanten in Den Haag, die, zonder voorkennis van Jacobus II, een dag na elkander aan de Staten-Generaal kwamen vragen, wat toch de oorlogstoerustingen te beteekenen hadden, bracht de zaak beter op gang. Nu veronderstelde men, hoewel ten onrechte, dat Engeland en Frankrijk zich opnieuw verbonden hadden — als in 1672! Verscheidene maatregelen tegen den Nederlandschen handel, in dezen tijd opnieuw in Frankrijk genomen, maakten tegelijkertijd de stemming tegen dit land nog slechter. Onder den indruk hiervan werden alle militaire maatregelen, door den Prins voorbereid, goedgekeurd en werd bovendien tot verdere wervingen besloten (samen ± 29.000 man). En nu gelukte het ook eerst de Staten van Holland en daarna de Staten der andere provinciën, die op Oranje's verzoek hiertoe gevolmachtigde buitengewone gedeputeerden naar Den Haag hadden gezonden, in de plannen tot de Engelsche onderneming te doen stemmen (Oct.). De Staten stelden een vloot (± 50 oorlogsschepen) en een legermacht ter beschikking van den Prins; zij waren dus alleen *auxiliair*. Hunne daad werd in sterke mate begunstigd door de volksstemming en de predikanten.

Einde October was de expeditie gereed en kon Willem III afscheid nemen van de Staten en van zijne gemalin: in een kloeke, toch ook geroerde stemming, geheel overeenkomstig den ernst der grootsche dingen, die hij stond te ondernemen. Een maand vroeger was Lodewijk XIV den aanval op de Palts begonnen, waarmede de strijd in Duitschland uitbarstte. Beide handelden voor zich en toch in nauwen samenhang. Werd Willem III in Engeland lang vastgehouden of mislukte zijne expeditie, Lodewijk XIV zou op het vasteland gemakkelijk spel hebben. Slaagde de Prins, hij zou eindelijk zijn Europeesch doel van jaren bereikt hebben en Lodewijk XIV ware naar alle waarschijnlijkheid schaakmat gezet. Een beschrijving van Willem's tocht naar Engeland valt buiten ons bestek [1]). Hij slaagde geheel,

[1]) Voor dezen tijd der Engelsche geschiedenis raadplege men in het bizonder Macaulay's meesterwerk.

niet het minst door Oranje's buitengemeen beleidvol optreden. Jacobus II kon naar Frankrijk vluchten. Reeds in Februari 1689 werden Willem III en Maria samen — om de prioriteitskwestie van hun beider rechten te ontgaan — door een conventie (zonder koninklijk bevelschrift bijeengeroepen parlement) tot Koning en Koningin van Engeland, op den vacant verklaarden troon, uitgeroepen. Hunne macht werd bij de wet beperkt (declaration of rights). Nu was het ook zeker, dat Engeland tegenover Frankrijk zou komen te staan, al hield de binnenlandsche toestand voorloopig de Engelschen te zeer bezig, om aan den strijd op het vasteland veel aandacht te wijden. Wel sloot de Republiek , aan wie Lodewijk XIV in November 1688 den oorlog verklaarde, in Mei 1689 het groot verbond van Weenen met den Keizer, waardoor de tweede „groote liga" tegen Lodewijk XIV, omvattende reeds de meeste bij het verbond van Augsburg aangesloten vorsten, vasteren vorm aannam. Haar hoofd werd als van zelf de Koning-stadhouder, die ook tot het verbond toetrad (Sept. '89). Engeland beperkte zich tot den oorlog, dien het zelf aan Frankrijk, dat een inval van Jacobus II in Ierland begunstigde, verklaard had (Mei 1689). De oorlog werd nu opnieuw zeer algemeen in Europa; de strijd van den Keizer tegen de Turken duurde ook voort. Alleen het Noorden — Zweden en Denemarken hielden zich onzijdig — bleef er ditmaal buiten.

Literatuur : CRAMER, *Abraham Heydanus en zijn Cartesianisme* (Utrecht, 1889); KNUTTEL, *Balthasar Bekker, Bestrijder van het Bijgeloof* ('s Grav., 1906); DROSSAERS, *Diplomatieke Betrekkingen tusschen Spanje en de Republiek* —: 1678—1684 ('s Grav., 1915); D'AVAUX, *Négociations en Hollande :* 1679—1688, 6 dln. (Paris, 1752); P. L. MULLER, *Een Brandenburgsche Zending in Nederland in 1685* (in Bijdr. Vad. Gesch., II[6], 77); dezelfde, *Willem III en de Twintigjarige wapenstilstand van 1684* (in Versl. Kon. Acad. van Wetenschappen, afd. Lett., IV[4], 78); J. W. VAN SYPESTEYN, *Eenige gebeurtenissen gedurende het leven van Prins Hendrik Casimir II* (in Gesch. Bijdr., III).

§ 10. De oorlogen met Frankrijk tot 1713.

„Pro religione et libertate", stond er op de Prinsenvlag bij den tocht naar Engeland, en er onder: „Je Maintiendray". Hoort men den weerklank van 1568, toen Willem I voor dezelfde hooge geestelijke goederen naar Nederland trok? En zooals in onzen opstand hoort men ook nu van volkssouvereiniteit: in pamfletten werd ook hier te lande het gebeuren in Engeland

X

1688 Lod oorlog van Republ

Weenen: Keizer + Brandb + Eng

Zweden + Denem. beide met

Willem III belooft den Keizer de geheele Sp. erfenis

1689 Eng verkl. zelf den oorlog a. Fr.

met een beroep hierop verdedigd [1]). Maar evenmin als toen in Nederland werd het beginsel nu in Engeland door de regeering aanvaard. Niet door het Parlement, vertegenwoordiger nog slechts van een klein deel van het volk, en allerminst door Willem III, die, zeer op gezag gesteld, het in Engeland beter kon vinden met de gematigden onder de Tories dan met de Whigs, die de koningsmacht naar zijn smaak te veel wilden aan banden leggen. Zijn handelingen worden — men kan dit niet genoeg zeggen! — beheerscht door de Europeesche machtsvraag. Dat zijn optreden tegen de monarchie, die Lodewijk XIV wenschte, tevens de triumf der staatkundige en kerkelijke vrijheid in hooge mate bevorderde, was een min of meer onwillekeurig gevolg hiervan.

Van groote beteekenis was het koning worden van Willem III voor de verhouding van Nederland en Engeland. In zekeren zin werd Cromwell's ideaal (hiervóór, p. 179) nu toch verwezenlijkt. Het viel minder op, omdat de staatkundige aspiratiën van de beide volkeren sedert jaren in dezelfde richting, nl. tegen Frankrijk's overmacht, gingen, wat de economische tegenstelling naar achteren duwde. In vreedzamen wedijver gingen handel en nijverheid der beide landen nu naast elkander. Nederlandsch kapitaal werd in Engeland geplaatst, zooals sommigen dit reeds vroeger gewenscht hadden. En toen moet het langzamerhand geschied zijn — wij kennen deze ontwikkeling nog slecht —, dat Nederland, dat door Engeland in geen oorlog overwonnen was, door de grootere Engelsche hulpbronnen als van zelf overtroefd werd. Dit werd eerst in de 18e eeuw duidelijk. Nu direct ervoer men alleen, dat Engeland zijn beschermingspolitiek ten gevalle van Nederland niet zou wijzigen: Witsen, die met Odijk en Dijkvelt in buitengewoon gezantschap naar Engeland ging (Jan. 1689), om met den Prins overleg te plegen, vroeg er Willem III, ietwat naïef misschien, naar; deze gaf te kennen hierop weinig kans te zien Natuurlijk! Wel kwam een nieuw verdrag tusschen de beide landen tot stand (Mei 1689), dat de verdragen van 1674 en 1678 in hoofdzaak bevestigde, terwijl nu tevens nader werd vastgesteld, met welke strijdmiddelen de beide landen elkander zouden bijstaan; ter zee zou de Engelsche admiraal bij vereeniging der vloten het commando hebben. Ook

[1]) O.a. door Ericus Walten (zie Knuttel, in Bijdr. Vad. Gesch., IV[1], 345).

restitueerde Engeland de onkosten van de Staten voor de expeditie van 1688. Zonder tegenstand heeft men hier te lande de nieuwe verhouding aanvaard. Dat Amsterdan in 1690 een poging deed, om de electie van schepenen buiten den immers in Engeland vertoevenden stadhouder om te doen — het weigerde eerst de nominatie op te zenden, maar gaf ten slotte toe —, moet meer als een poging tot vergrooting van de regentenmacht worden beschouwd dan als een symptoon van verzet tegen het tegelijk koning en stadhouder zijn van Willem III. Wel wijzen enkele oproeren (Rotterdam 1690 [1]); Goes 1692; Amsterdam 1696) op een zekere ontevredenheid in volkskringen, v.n. over de stijgende belastingen. Een ernstige verstoring in Willem's politiek bracht dit volstrekt niet.

Willem III had het geluk, dat hij bij zijn veelvuldige afwezigheid de zaken hier te lande aan bekwame personen kon overlaten. Fagel was gestorven, nog vóór het geheele succes der expeditie naar Engeland bekend was (Dec. 1688). Zijn opvolger Michiel ten Hove, pensionaris van Haarlem, was hem spoedig in den dood gevolgd. Toen nam Anthonie Heinsius, pensionaris van Delft, sedert een zending naar Frankrijk [2]) van tegentot voorstander van Oranje's politiek bekeerd, het raadpensionarisambt op zich, eerst tijdelijk, daarna op specialen wensch van Willem III, voorgoed (gekozen: Mei 1689). Heinsius is zelfstandiger dan Fagel tegenover den stadhouder, zonder dat dit ooit tot een conflict leidt. Een geboren diplomaat, reëeler dan zijn meester: macht, niet recht geeft in staatszaken de maatstaf, liet hij zich eens uit. Een zeer werkzaam, hoewel niet buitengewoon doortastend man, die in de rij onzer talentvolle 17e eeuwsche staatslieden een groote plaats inneemt, maar, evenals Fagel, minder breed dan De Witt en Oldenbarnevelt; hij heeft weinig oog voor de binnenlandsche, bep. de financieele aangelegenheden; naar het voorbeeld van Oranje zelf houdt het buitenland haast al zijn aandacht bezig. Hem steunt, behalve de griffier Fagel (François volgt in 1690 zijn vader Hendrik op), de nieuwe secretaris van den Raad van State Simon van Slingelandt, opvolger van zijn vader Govert († 1690). De legerzaken vertrouwde Wil-

[1]) Over dit zgn. Costermansoproer een afz. studie van G. Mees (in Verh. Kon. Acad., afd. Lett., IV³).

[2]) In 1682 om te handelen over het prinsdom Oranje, dat door Lodewijk XIV opnieuw bezet was.

lem III toe aan Waldeck, die zijn plaatsvervanger werd, tot ergernis eenigermate van Hendrik Casimir II, die met eenige moeite gedaan kreeg, dat hij nu tot tweeden veldmaarschalk benoemd werd. Maar toen Waldeck in 1692 stierf en de hertog van Holstein-Plöhn tot eersten veldmaarschalk werd aangewezen, kon de Friesche stadhouder zijne ergernis niet verkroppen en trok zich uit het leger terug (1693). Het maakte weinig éclat: zóó groot was de afstand van Oranje en Nassau geworden. Het leger was toen voortdurend goed in orde; het vormde de kern van het bondgenootschappelijke leger in België in dezen oorlog. Ook de vloot, waarvoor in den tijd van Willem III steeds groote zorg werd gedragen door aanbouw van nieuwe schepen — Job de Wildt, secretaris van de Amsterdamsche admiraliteit, was hier Willem's steun — was op de hoogte van hare taak, als ten tijde van De Witt, al trad zij door de omstandigheden niet meer zoo op den voorgrond. Tromp bleef zijn hoogen post vervullen tot zijn dood in 1691, maar voer niet meer uit; hij kreeg geen opvolger. De Zeeuwsche luitenant-admiraal Cornelis Evertsen de Jonge (uit het beroemde zeemansgeslacht) en de Hollandsche Philips van Almonde waren de meest bekende aanvoerders uit deze jaren.

In den negenjarigen oorlog (ook wel den Paltsischen oorlog genoemd) kwam het overwicht, dat Willem III op zijn grooten tegenstander had gekregen, ook op het slagveld aan het licht. Niet direct, langzamerhand, zooals het in den geheelen strijd was gegaan. Er was nu onder de geallieerden van den beginne af wat meer samenwerking. Vóór den veldtocht van 1690 had een conferentie in Den Haag, toen het voornaamste diplomatieke centrum van Europa, plaats ter bespreking van het veldtochtsplan. Maar dit nam de gebreken van de samenstelling uit verschillende deelen niet weg. De nederlaag bij Fleurus (1690), een deel van het bondgenootschappelijk leger onder Waldeck, als aanvoerder niet zeer bekwaam, door de Franschen onder Luxembourg toegebracht, bewees opnieuw de Fransche militaire superioriteit. Hier stond tegenover, dat Willem III door zijne overwinning aan de Boyne op Jacobus II den weg bereidde tot de onderwerping van Ierland (verder voltooid door Godard van Reede van Ginkel, o. a. door den slag van Athlone). Maar ter zee was de Nederlandsche vloot ongelukkig in den slag bij Beachy

Head (Bevesier), waar Cornelis Evertsen door een overmachtige Fransche vloot onder Tourville verslagen werd; de Engelschen, onder den graaf van Torrington (Arthur Herbert), in de meening, dat het slag leveren tegen de overmacht niet verantwoord was, hadden Evertsen geen steun geboden. Het was een onaangenaam incident, dat eindigde met het ontslag van Torrington. 1691 verliep niet veel gelukkiger: Willem III, naar de Republiek gekomen, zooals hij in de volgende jaren geregeld deed, en nu zelf aan het hoofd van het leger in België, trachtte tevergeefs te voorkomen, dat Luxembourg Bergen nam. 1692 bracht het verlies van Namen en een nederlaag bij Steenkerken, maar ook de groote overwinning van de vereenigde Engelsch-Nederlandsche vloten onder Edward Russell — Almonde stond aan het hoofd der Nederlandsche afdeeling — in de baai van La Hogue, waar een groot deel der Fransche vloot vernietigd werd. Sedert waren de Engelschen en Nederlanders oppermachtig ter zee, al konden zij den kaperijen der Duinkerkers, die, onder Jean Bart, even stoutmoedig als in den Spaanschen oorlog optraden, niet geheel den kop indrukken. Dit was van te grooter belang, omdat nu een tweede inval van Jacobus II, waartoe opnieuw het plan opgevat was, vrij wel onmogelijk werd. Men hoorde daarna meer dan eens van samenzweringen, ook tegen het leven van Willem III, waartoe de Jacobieten hunne toevlucht namen. In de volgende jaren kwam er in den landoorlog weinig voortgang. Luxembourg won nog, hoewel met meer moeite dan vroeger, den slag van Landen-Neerwinden (1693), maar kon er niet in slagen Luik in te nemen. Na zijn dood (1695) sloeg de krijgskans eenigermate om: Willem III heroverde Namen. Het was eigenlijk een overwinning van den Nederlandschen (Frieschen) krijgsbouwkundige Menno, baron van Coehoorn, op zijn Franschen collega Vauban; in hun wedijver voerden deze twee mannen den vestingoorlog tot een hooge mate van perfectie. Verder hielden de legers elkander in evenwicht. Brussel werd in 1695 gebombardeerd.

De Fransche diplomatie had haast den geheelen oorlog door haar best gedaan tweedracht onder de bondgenooten te brengen. Zij trachtte reeds in 1692 de Republiek tot afzonderlijken vrede over te halen. Maar Willem III wist nu dergelijke pogingen onverbidddelijk te voorkomen: een Dordtsch regent, Simon

Teresteyn van Halewijn, groot gunsteling van den Prins, die zich met de aanbiedingen van 1692 in het geheim ingelaten had, werd door het Hof van Holland veroordeeld tot eeuwigdurende gevangenschap. Wel gelukte het Lodewijk XIV in 1696 den ook in den oorlog betrokken hertog van Savoye tot een afzonderlijken vrede over te halen, wat hem echter de Alpen-vestingen Casale en Pignerolle kostte (1696). Frankrijk wenschte werkelijk den vrede. Het begon door de zware inspanning uitgeput te raken en de Spaansche successie wenkte opnieuw: Karel II werd zwaar ziek. Ook in Engeland en de Republiek nam het vredesverlangen zeer toe. Onder invloed hiervan zag Willem III in, dat het niet mogelijk zou wezen het eigenlijke oorlogsdoel (zooals ook in den vorigen coalitie-oorlog): terugkeer tot den vrede van de Pyrenaeën, te verwezenlijken. In onderhandsche besprekingen, v.n. tusschen Dijkvelt en den Franschen diplomaat Callières in 1696 gevoerd, kwam men zonder groote moeite, omdat Lodewijk zich zeer toeschietelijk toonde, tot het opstellen van de vredespreliminairen: teruggave van al het veroverde sedert 1678, inbegrepen dus Luxemburg en Straatsburg; erkenning van Willem III als koning van Engeland; geen ondersteuning aan diens vijanden (dus ook niet aan Jacobus II); een barrière van steden in België. De officieele onderhandelingen werden in 1697 gevoerd te Rijswijk (waar het huis Nieuwburg, een bezitting van Oranje, een geschikte gelegenheid bood) onder bemiddeling van Zweden, waar door den hier heen gezonden D' Avaux [1]) en gezanten der bondgenooten ook reeds over vrede was gehandeld. Zij hokten eerst, omdat de Keizer en Spanje, ofschoon geen van beiden gelukkig geoorloogd had, draalden met de goedkeuring der preliminairen. Inmiddels sloeg Frankrijk eenige gelukkige slagen: het veroverde Aalst in Vlaanderen, nam zelfs Barcelona bij een inval in Spanje en Carthagena in Spaansch-Amerika. Onder den indruk van deze successen verklaarden de Fransche gezanten, dat, daar de termijn voor de aanneming der preliminairen verstreken was, Lodewijk XIV niet meer kon bewilligen in den afstand van Straatsburg. Een oogenblik dreigden toen de onderhandelingen te worden afgebroken. Maar Willem III gaf ditmaal toe. De vrede werd dien-

[1]) Zijne correspondentie vanhier is uitgegeven in 3 dln., door Wijnne (Werken H. G., N. S. 33—35).

tengevolge — want Spanje bond nu in — nog in September geteekend; de Keizer wachtte tot October. Men kan niet anders oordeelen dan dat de uitslag voor Willem III, die zelf het prinsdom Oranje terugkreeg, terwijl de Staten nog handelsvoorwaardeelen verwierven, een succes van beteekenis was.

De vrede van Rijswijk bracht slechts korte rust, amper vier jaar. Wel het merkwaardigste om en bij dezen vrede was de toenadering van de beide hoofdfiguren in Europa, die hem voorbereid had en die voortduurde. Willem III had in zijn Engelsch koningschap, vooral na den dood zijner echtgenoote († 1695), met groote binnenlandsche moeilijkheden te kampen, die hem tegenover het buitenland iets buigzamer maakten. Lodewijk XIV deed echter den grootsten stap. De eerste zond spoedig na den vrede Bentinck, nu hertog van Portland — als gunsteling wat op zijde gedrongen door Arnold van Keppel, hertog van Albemarle —, naar Frankrijk, om de verwijdering te verzoeken van Jacobus II, wat om het recht van gastvrijheid hardnekkig geweigerd werd. Maar de tweede kwam met een voorstel, om over de Spaansche successie vóór den dood van den laatsten Habsburger een minnelijke schikking te treffen. Het was, of de dagen van De Witt terugkeerden; alleen golden de besprekingen nu niet alleen België, maar de geheele Spaansche monarchie. Voor den Franschen koning was het voorstel waarlijk een offer: hij had stellig eenmaal op het verwerven van de heele erfenis gehoopt. Was bovendien een verdeeling, want deze werd met de schikking natuurlijk beoogd, geen aanranding van het droit divin? Willem III, toen hij op het voorstel inging, deed een veel kleinere concessie: hij zag er van af de heele monarchie aan den Keizer te bezorgen, wat hij nog bij de groote alliantie van Weenen aan dezen beloofd had; overigens lag een verdeeling geheel in zijne politiek, want daarmede zou immers de „balance" van Europa juist nog beter gehandhaafd blijven. Het is dan ook begrijpelijk, dat, nu het wantrouwen ter zijde gesteld was en de Fransche koning zich niet veeleischend toonde, het reeds in 1698 tot een accoord kwam, getroffen op het Loo, waar Willem III toen vertoefde. Het grootste deel der erfenis zou komen aan het keurprinsje van Beieren, gesproten uit het huwelijk van den keurvorst [1]) met een dochter van keizer Leo-

[1]) Het verdrag, tusschen Willem III en den keurvorst zelf, dat Lamberty, I, 115, geeft, is onecht (zie Bussemaker in Hand. en Med. Mij. Ned. Lett. 1909—'10, p. 147).

pold uit diens huwelijk met de tweede dochter van Philips IV; de bezittingen in Italië — Milaan uitgezonderd — aan Lodewijk XIV. De rechten van diens gemalin, oudste dochter van Philips IV, werden dus bij het accoord tot op zekere hoogte gehonoreerd, evenals die van hare zuster, de Keizerin, die trouwens bij haar huwelijk evenzeer een renuntiatie had gedaan; alleen werd, ter vermijding van een nieuwen oorlog over de prioriteit van deze en andere rechten, een compromis getroffen. Toen het geheim van het verdrag, waaraan de Staten, evengoed als Engeland, hunne goedkeuring hechtten, wat doorlekte, kwam er al spoedig oppositie, v.n. aan het Spaansche Hof, waar een sterke strooming bestond, om de erfenis ongedeeld te laten; zoo wilde Karel II haar wel aan den keurprins geven. Maar het geheele plan werd overhoop gesmeten, doordat de laatste aan de pokken stierf te Brussel (zijn vader was daar als landvoogd van België; Febr. 1699). Toen kwam Lodewijk XIV met een tweede voorstel: het grootste deel van de monarchie te geven aan den tweeden zoon van den Keizer, Karel, geboren uit een tweede huwelijk van Leopold I, en al de Italiaansche bezittingen aan Frankrijk; hier werden oudere rechten van den Keizer, wiens moeder nl. ook een Spaansche prinses was, benevens die van Frankrijk gehonoreerd, maar het doel bleef hetzelfde. Willem III, meer dan ooit ontstemd over de moeilijkheden in Engeland, waar het Parlement zijn leger op 7000 man terugbracht en zeer klaagde over de begunstiging der Hollanders in zijne omgeving — hij dacht er een oogenblik zelfs zeer ernstig over afstand van den troon te doen —, had direct groote neiging ook op het tweede voorstel in te gaan. Heinsius zette echter door, dat dit niet zonder 's Keizers voorkennis zou geschieden. Maar Leopold I, die op grond zijner oudere rechten en dus met handhaving van de renuntiatiën, gedaan door de beide dochters van Philips IV, de geheele erfenis liefst voor zich of zijn tweeden zoon wilde — hij toonde zich slechts tot een geringe opoffering bereid — weigerde er in te treden. Toen kwam het tweede verdeelingsplan, reeds in Juni 1699 ontworpen, buiten hem om toch tot stand, nadat Lodewijk XIV er in had toegestemd Milaan te ruilen tegen Lotharingen; in Maart 1700 hechtten de Staten en Engeland er hunne goedkeuring aan. Maar dwangmaatregelen, om de schikking zoo noodig door te zetten, ontbraken geheel.

In het voorjaar van 1700 scheen de rust in geheel Europa gewaarborgd. De oorlog van den Keizer met de Turken was geëindigd met den vrede van Carlowitz (1699), gesloten onder bemiddeling van de Engelsche en Nederlandsche gezanten — van onze zijde Jacob Colyer, resident te Constantinopel, — en voor het eerst luidende ten voordeele van Oostenrijk. In het Noorden heerschten groote spanning en onderling wantrouwen tusschen de Oostzee-mogendheden, waaronder nu ook Moscovië van belang werd: czaar Peter I (sedert 1689), die zijn land nader met Europa in verbinding wilde brengen, maakte zelf in 1697 een reis door het Westen en verbleef vrij langen tijd in Nederland (v.n. te Zaandam); directe politieke gevolgen had dit overigens niet. Het viel Willem III en Heinsius, die ook naar de Oostzee hunne bemoeiingen uitstrekten, moeilijk hier den vrede te handhaven en toch was dit wenschelijk: allerlei bijkomstigheden konden anders de schikking in het Westen bemoeilijken. Toen nu in den zomer van 1700 Frederik IV van Denemarken in verbond met den keurvorst van Saksen, August den Sterken, sedert 1697 tevens koning van Polen, den aanval op Zweden opende, ging onmiddellijk een Nederlandsch-Engelsche vloot naar de Sont. In een ommezien werd de vrede tusschen Denemarken en Zweden hersteld. Maar de jonge koning van het laatste, Karel XII (sedert 1697), was er niet van te weerhouden, om tegen Polen op te trekken. Hiermede begon hij den grooten Noordschen oorlog (herfst 1700).

Kort daarop viel eindelijk de Spaansche successie open (Nov. 1700). Het bleek, dat Karel II bij zijn allerlaatste wilsbeschikking Philips, hertog van Anjou, tot zijn universeel erfgenaam benoemd had, op voorwaarde, dat Spanje en Frankrijk nooit vereenigd zouden worden! Een curieuse historie: zijn goed te vermaken ten gerieve van den kleinzoon van hem, die U voortdurend tot overlast is geweest. Maar de verklaring is niet moeilijk. Zóó immers kon de laatste Spaansche Habsburger hopen, dat zijne monarchie ongeschonden bleef — met hulp van Frankrijk; deze gedachte had de Fransche partij aan het Spaansche Hof ten laatste de overwinning op de Duitsche doen behalen. Wat zou Lodewijk XIV doen? Hij accepteerde na rijp overleg en gehouden kroonraad en schond dus het tweede, trouwens door den Keizer geweigerde deelingsverdrag. Toen stond het wel vast, dat het tusschen hem en Leopold I tot een nieuwen oorlog zou moeten komen. En

Willem III? Hij was zeer ontstemd over Lodewijk's handelwijze. Maar noch in Engeland noch in de Republiek was de stemming oorlogszuchtig: Spanje en Frankrijk bleven immers toch gescheiden! Toch merkt men al spoedig een zwoele atmosfeer en de handelingen van Lodewijk XIV waren er niet naar, om ontspanning te geven. Uitdrukkelijk garandeerde hij zijn kleinzoon bij diens vertrek naar Spanje — als koning Philips V — het behoud van zijn erfrecht ook op de Fransche kroon. Opzettelijk zond hij met toestemming van den keurvorst van Beieren, die na den dood van zijn zoontje meer tot Frankrijk overhelde, Fransche garnizoenen naar de steden in Zuid-België, die na den vrede van Rijswijk met Spaansche toestemming garnizoenen van Willem III behouden hadden — en deze laatste werden zonder meer naar huis gezonden. Met nadruk zorgde hij er voor, dat Fransche kooplieden in Spanje groote voordeelen zouden krijgen — zeer ten nadeele van de Hollandsche vooral, die hier in de tweede helft der 17e eeuw zeer groote belangen hadden gekregen (o.a. bij de assientos [1]), contracten, door particulieren gesloten over den invoer van slaven in Spaansch-Amerika). Dit prikkelde en maakte de stemming bij de zeemogendheden, die inmiddels reeds Philips V erkend hadden, veel ongunstiger. Men ziet het het duidelijkst in Engeland, waar Willem III, die de laatste jaren meest op de Tories gesteund had, nu weer grooten steun van de Whigs kreeg. Een nieuw Parlement met een meerderheid van Whigs machtigde hem, toen hij in den zomer van 1701 naar het vasteland vertrok, zulke verdragen te sluiten als hij voor de vrijheid van Europa noodig mocht achten. In de Republiek namen de Staten-Generaal een dergelijk besluit. In beginsel had de wensch van Willem III dus reeds de overhand gekregen, toen de dood van Jacobus II (te St. Germain) en de daarop gevolgde erkenning van diens zoon Jacobus III als koning van Engeland door Lodewijk XIV den toestand veel verergerde. Het was een doodelijke beleediging van Willem III, een flagrante schending van den vrede van Rijswijk. Bij een nieuw groot verbond, nu in Den Haag, sloten de zeemogendheden en de Keizer, die den oorlog reeds begonnen was, zich aaneen (Sept. 1701): niet, om Philips V uit Spanje geheel te verdrijven, maar om hem een deel zijner landen, bep. die in Italië, te ontnemen. Een verdeeling dus weêr: de wijze politiek van

[1]) Zie Bussemaker, in Handelingen vijfde Ned. Philologen-congres, 1907, p. 169.

Willem III zegevierde opnieuw, nu ook bij den Keizer. Tot dit verbond traden ook nu de meeste Duitsche vorsten toe, bep. Frederik III, sedert 1701 meer bekend als Frederik I, koning van Pruisen, welken titel hij met toestemming van den Keizer aangenomen had. Alleen Beieren en Keulen schaarden zich ditmaal aan Fransche zijde.

Willem III heeft de laatste groote worsteling, waarin zijne politiek definitief won, niet beleefd. Hij stierf te Hamptoncourt (begraven te Londen) ten gevolge van een val van zijn paard (19 Maart 1702), na aan de voorbereiding van den eersten veldtocht te hebben medegewerkt. Hij was kinderloos. In Engeland, waar de successie geregeld was, volgde zijne schoonzuster Anna [1]) hem op. In Nederland, waar niets geregeld was, had de laatste uit de rij der groote Oranje's geen opvolger. Er waren twee erfgenamen: Johan Willem Friso, minderjarige zoon van Hendrik Casimir II, die onder de voogdij zijner moeder stond; Frederik I, pas genoemd. Maar zij kregen niets van de ambten van Willem III in de Republiek. Pogingen van den laatsten, trouwens niet met bizonderen nadruk ondernomen, eerst om den tweeden zoon van den grooten keurvorst (dit reeds in 1683), daarna om Johan Willem Friso tot zijn opvolger te laten designeeren, waren vruchteloos gebleven; Amsterdam verklaarde er zich tegen. Van zelf kwam nu de macht weêr aan de regenten alleen, als in 1650 [2]). Maar in de buitenlandsche politiek waren door de aangegane verbintenissen hun de handen geheel gebonden. Heinsius kreeg de eigenlijke leiding, die de regenten gewillig volgden.

Toch is er in de positie en in het buitenlandsch beleid van de Republiek in dezen nieuwen oorlog een verandering merkbaar, die ten deele met het verdwijnen van Willem III verband houdt. Het Nederlandsche leger, evenals reeds vroeger de vloot, komt nu onder een Engelschen opperbevelhebber: John Churchill, hertog van Marlborough, die tevens het hoofd is van het Engelsche leger, dat op het vasteland medevecht. Onder hem staan de veldmaarschalken, die achtereenvolgens als hoofd van het Nederlandsche leger fungeeren en van wie Nassau-Ouwerkerk (een

[1]) Hare kinderen waren gestorven. Tot haren opvolger was daarom aangewezen (bij de act of settlement van 1701) de zoon van de keurvorstin-weduwe van Hannover (dit was in 1699 een keurvorstendom geworden), zelf een dochter van de zgn. winter-koningin van Boheme (hiervóór, p. 129). De Stuarts bleven dus uitgesloten.

[2]) Zie nader § 11 van dit gedeelte.

broeder van Odijk) en Baer van Slangenburg uit Gelderland de bekendste zijn. Dit verhinderde echter niet, dat de Republiek haar eigen nationaal belang meer op den voorgrond bracht door te trachten naar een verdere overheersching van België, zooals tijdens den oorlog zeer duidelijk aan het licht trad. Hare politiek werd hierdoor minder ideëel dan tijdens Willem III, zij heeft haar bovendien leelijke parten gespeeld; Heinsius bleek als leider niet zoo op zijne plaats als in hoedanigheid van medewerker van Willem III.

In den oorlog zelf bleek spoedig, dat de bondgenooten nu militair geheel de baas waren. Frankrijk, inwendig door een opstand (van de Camisards in de Cevennes) verontrust, was niet meer zoo krachtig als vóór 40 jaar; Spanje, ofschoon nu aan Fransche zijde, bracht geen hulp van beteekenis, en de bondgenooten hadden bovendien het militaire genie aan hunne zijde in Eugenius van Savoye, den keizerlijken, en in Marlborough, den Engelschen veldheer. De nederlagen van Höchstadt of Blenheim in Beieren (1704), Turijn (1706), Ramillies (1706) en Oudenaarden (1708) beteekenden voor Lodewijk XIV het verlies van zijne positie in Duitschland, Italië en België. Bovendien traden Savoye en Portugal tot het groot verbond toe (1704) en deed Karel, 's Keizers zoon, een eerst met groot succes bekroonden inval in Spanje. Dit laatste geschiedde vooral op instigatie van Engeland, dat er een verschuiving van het oorlogsdoel mede beoogde: het wilde Philips V geheel verjagen en Karel (III) de Spaansche kroon bezorgen, een afwijking dus van het plan van Willem III, doorgezet door de Whigs, die op groote handelsvoordeelen hoopten. In verband hiermede deed een Engelsch-Nederlandsche vloot in deze jaren verscheidene tochten naar de Spaansche kusten en naar de Middellandsche Zee. In 1702 mislukte een aanval van zulk een vloot op Cadix, maar in de baai van Vigos werd een Spaansche zilvervloot in beslag genomen. In 1704 vermeesterde zij onder bevel van George Rooke — het Nederlandsche deel onder den luitenant-admiraal Gerard Callenbach — het slecht verdedigde Gibraltar. Hier en elders bleek het overduidelijk, hoe zeer de overmacht ter zee geheel aan de Engelschen en Nederlanders was gekomen, maar ook, dat de leiding bij de eersten behoorde. Men voelt dit bij den geheelen opzet der Spaansche onderneming, die buiten het kader der beperktere Nederlandsche middelen lag, en als van zelf

bleef er alleen een Engelsche bezetting te Gibraltar.

De Nederlanders kwamen ook voor hunne eigen belangen meer op, eveneens in afwijking van Oranje's politiek, maar zij beperkten zich tot België. Hier gaven hunne aspiratiën en die der Engelschen en Oostenrijkers tot heel wat wrijving aanleiding. Met Marlborough, omdat deze noode de Nederlandsche gedeputeerden te velde, onder wie de Friesche staatsman Sicco van Goslinga, naast zich duldde en gaarne landvoogd van België zou zijn geworden, waartoe de Staten weigerden mede te werken. Met de Oostenrijkers, omdat dezen, die op België voor zich hoopten, het bestuur in de veroverde streken al vast in handen wilden nemen, terwijl de Nederlanders met het oog op de barrière, waarvan in het groot verbond van 1701 opnieuw sprake was, hierop zelf voorloopig den meesten invloed wenschten. Zij zetten dan ook hun zin door in zoo verre, dat een uit Belgen samengestelde Staatsraad met de regeering belast werd, maar onder toezicht van Nederlandsche gedeputeerden, o.a. den thesaurier-generaal (sedert 1699) Jacob Hop, bij wie later een Engelsch commissaris kwam, die dus eigenlijk de lakens uitdeelden en hiervan gebruik maakten, niet alleen ten bate van een aantal Nederlanders, maar ook, om het economisch overwicht van Nederland over België te versterken, v.n. door een voor het eerste land gunstig tarief van in- en uitvoerrechten. Het leek er op, of België een Nederlandsch wingewest zou worden. Zeer positieve wenschen aangaande de tot nu vrij vaag gedachte barrière voor de toekomst kwamen hierbij: bezetting van een zeer groot aantal vestingen door Nederlandsche troepen, te betalen op Belgische kosten. Zóó was het nu zeer ver reikende plan, dat op veel meer bescheiden schaal De Witt voor oogen gestaan had (hiervóór, p. 202) en dat zeer duidelijk het dubbele belang diende: België te maken tot een voormuur tegen Frankrijk en economisch zoo sterk mogelijk afhankelijk van Nederland.

Er scheen alle kans op te bestaan, dat de Nederlandsche staatslieden hunne wenschen ten volle zouden kunnen doorzetten. Frankrijk, zeer uitgeput, deed reeds in 1705, en opnieuw na Ramillies en weêr na Oudenaarden, vredesaanbiedingen van ruime strekking. Het wilde, zooals bij aan het Strijensche Sas en daarna te Bodegraven gevoerde onderhandelingen (1709) bleek, afstand doen van alle aanspraken op de Spaansche monarchie. Daarbij

konden de Staten hunne handelsbelangen gegarandeerd krijgen, zooals ze maar wilden. Maar de bondgenooten stelden exorbitante eischen, o.a. dat Lodewijk XIV zou medehelpen, om zijn kleinzoon uit Spanje te verjagen, wat de Fransche koning weigerde. De Staten hielden trouw de zijde der geallieerden, hoe sterk het verlangen naar vrede zich hier te lande openbaarde. Zij kregen het loon voor hunne standvastigheid in het met Engeland gesloten verdrag van barrière en successie (Oct. 1709): zij garandeerden de Protestantsche successie in Engeland, dat hunne barrièreeischen accepteerde. En toen Frankrijk, na bij Malplaquet (1709) opnieuw bloedig geslagen te zijn, nogmaals vrede vroeg en zich zelfs bereid verklaarde met een som gelds bij te dragen tot de verdrijving van Philips V, hielden de Staatsche gevolmachtigden, evenals de bondgenooten, aan den vollen eisch vast in de te Geertruidenberg gevoerde onderhandelingen (zomer 1710), die toen opnieuw mislukten. Het zou spoedig blijken, dat Bruno van der Dussen, burgemeester van Gouda, en Willem Buys, pensionaris van Amsterdam, onze meest bekende diplomaten uit deze jaren, hier te ver waren gegaan. Zij hadden zich, evenals Heinsius, te veel op de bestaande verdragen verlaten.

Voor Lodewijk XIV zag het er uitermate bedenkelijk uit in den zomer van 1710, al had hij tot nu toe verlies van zijn eigen land weten te voorkomen en al had zijn kleinzoon met hulp van het Spaansche volk het aanvankelijk succes van Karel III grootendeels te niet gedaan. Op hulp van buiten viel niet te rekenen. Karel XII was, na groote overwinningen op Rusland en Polen-Saksen behaald te hebben, Rusland binnengetrokken en had het hulpverzoek van Lodewijk XIV, dat, toen hij in Saksen vertoefde (1707), tot hem kwam, afgewezen: de Noordsche oorlog ontwikkelde zich voorloopig zonder invloed of beïnvloeding van het Westen en bracht weldra den dreigenden ondergang van het Zweedsche Oostzee-rijk na Karel's nederlaag bij Poltava (1709). Zou het met Frankrijk ook zóó ver komen? Lodewijk XIV werd, juist bijtijds, gered door een ommekeer in Engeland, waar koningin Anna aan de hier oppermachtige heerschappij der Whigs, v.n. van Marlborough en zijne vrouw, een einde maakte, terwijl zij de Tories aan het bewind bracht, zelfs met de bedoeling, om de successie ten gunste van den Katholieken Jacobus III te wijzigen (Juli 1710). Zeer spoedig knoopte deze nieuwe regeering

geheime onderhandelingen over vrede met Frankrijk aan. En van dat oogenblik veranderde de situatie zeer sterk ten gunste van Lodewijk XIV, zonder dat de Nederlandsche staatslieden op de ontwikkeling er van invloed van beteekenis meer hadden. Het keizer worden van Karel VI, die in April 1711 zijn ouderen broeder Jozef (Leopold I was 1706 †) opvolgde, bekoelde begrijpelijkerwijze de lust, om hem nu ook als koning van Spanje te handhaven, in hooge mate en begunstigde de Engelsch-Fransche onderhandelingen, die reeds in October 1711 tot een ontwerp-overeenkomst voerden. Toen liet Engeland zijne bondgenoote feitelijk in den steek, want het staakte van dat oogenblik af zijne militaire toerustingen, terwijl Marlborough werd teruggeroepen.

De Staten, gepaaid door de toezegging, dat de officieele onderhandelingen in de Republiek zouden gevoerd worden, toonden weldra neiging zich in het onvermijdelijke te schikken. Of moesten zij alleen met den Keizer, die eerst van geen vrede wilde weten, doorvechten? Reeds in 1712 leed het keizerlijk-Nederlandsche leger een nederlaag bij Denain. Heinsius en de zijnen moesten het bezuren niet reeds in 1709 te zijn opgehouden, en het aanzien, dat te Utrecht, waar de onderhandelingen vijftien maanden duurden (Jan. 1712—April 1713), de hoofdzaken buiten hen om geregeld werden. „On traitera de la paix chez vous, pour vous, sans vous" — deze voorspelling van één der Fransche gezanten ging vrij wel in vervulling. De Staten hadden feitelijk de hun toebedachte voordeelen, die niet zeer groot waren, te aanvaarden: een klein deel van Opper-Gelre, dat grootendeels aan Pruisen zou komen; de toezegging van een barrière, die later geregeld zou moeten worden met den Keizer, wien België werd toebedeeld, onderwijl met Engeland hieromtrent een nieuw, minder voordeelig verdrag dan dat van 1709 gesloten was (Jan. 1713); ten slotte een tamelijk voordeelig handelsverdrag met Frankrijk. Het was een mager beetje, vergeleken bij wat Engeland zelf bedongen had: Gibraltar, Minorca, belangrijke uitbreiding van bezit in Noord-Amerika, een voordeelig verdrag van assiento, ditmaal door de Engelsche regeering zelf gesloten (voortaan werd deze slavenhandel tot Engelsch monopolie). Hadden de regenten, die in 1651 zich afkeerig betoond hadden van een nauw verbond met het groote Engeland, zoo geheel ongelijk gehad?

Maar het doel van Willem III was aan den anderen kant ook bereikt: het Spaansche rijk werd verdeeld, Philips V bleef er koning en de Italiaansche bezittingen kwamen aan Oostenrijk, op Sicilië na, dat Savoye kreeg; Frankrijk was volstrekt niet overmachtig geworden. Ook hiermede was een Nederlandsch belang gediend, wat zonder Engeland kwalijk te verwezenlijken zou geweest zijn. Er ligt over deze geschiedenis iets van een noodlot: om hare kleinheid had de Republiek niet anders kunnen doen dan ze gedaan heeft, en zij kwam thuis met leege handen en zeer uitgeput. De vrede werd geteekend in April 1713, die tusschen Nederland en Spanje pas in 1714. De keizer sloot in 1714 vrede te Rastadt (het Duitsche Rijk te Baden in Zwitserland). Echter bleven Spanje en de Keizer op voet van oorlog.

Literatuur [1]): *Actes, mémoires et négociations de la paix de Rijswyck*, 5 dln. (La Haye, 1707); BIJVANCK, *De laatste regeeringsjaren* van Willem III: 1698—1702 (in Gids, 1898, III, 517; IV, 112, 287, 486); HORA SICCAMA, *De vrede van Carlowitz en wat daaraan voorafging* (in Bijdr. Vad. Gesch., IV[8], 43); GRIMBLOT, *Letters of William III and Louis XIV and of their ministers*: 1697—1700, 2 dln. (London, 1848); REYNALD, *Louis XIV et Guillaume III, Histoire des deux traités de partage* —, 2 dln. (Paris, 1883); VREEDE, *Correspondance diplomatique et militaire du duc de Marlborough, — Heinsius et — Hop, relatives aux négociations secrètes, entamées par la France après la bataille de Ramillies*: 1906—'7 (Amst., 1850); *Mémoires relatifs à la succession de 1706—1709 et 1711 de Sicco van* GOSLINGA (uitg. EVERTSZ en DELPRAT, vanwege het Friesch Genootschap; Leeuwarden, 1857); *Actes, mémoires — concernant la paix d'Utrecht*, 6 dln. (Utrecht, 1714—'15); BANNIER, *de Vrede van Utrecht* (in programma Utrechtsch Sted. Gymn. 1913—'14).

III NIEUWE HEERSCHAPPIJ VAN DE VOORSTANDERS DER WARE „VRIJHEID" (1713—1748).

Het zgn. tweede stadhouderlooze tijdperk, een zeer stille, rustige tijd, is een reprise van het eerste, in zoo verre ook nu de „ware vrijheid" hoogtij viert. De omstandigheden zijn grootendeels anders; de geschiedenis herhaalt zich ook hier niet geheel. Het ontbreekt aan een leidend staatsman. Het ontbreekt aan eminente mannen op vrij wel alle terreinen, waarop het volksleven zich uit. De kunst is uitgebloeid; alleen op wetenschappelijk gebied troonen enkele belangwekkende figuren (de natuur-

[1]) Voor de zeer uitgebreide litt. over den successie-oorlog (o.a. zeer bekende werken van Von Noorden, O. Weber) raadplege men het hiervoor, p. 160, genoemde boek van Immich. — Terloops wijzen wij nog op de Hongaarsche publicatie: Archivum Rakoczianum, 3 dln. (Buda-Pest, 1872—'77), waarin verscheidene brieven van Hamel Bruyninx, onzen gezant te Weenen, die zijn aandeel aan de bemiddeling in de moeilijkheden tusschen Oostenrijk en Hongarije tijdens den oorlog toelichten.

kundigen Boerhaave, 's Gravesande, Leeuwenhoeck; de jurist Bijnkershoek). Er is uitbreiding van cultuur in de hoogere klassen der bevolking; er is bij hen ook toeneming van rijkdom in den langen vredestijd na 1713. In hoofdzaak houdt men zich op staatkundig gebied aan het oude: in de buitenlandsche politiek aan het systeem van Willem III; binnenslands aan de regentenheerschappij. Wat de eerste aangaat, men kon haast niet anders verwachten van de staatslieden, die nog den toon aangaven (Heinsius, Slingeland). Zij hadden drie oorlogen tegen Frankrijk medegemaakt en bleven dit land als het grootste gevaar beschouwen. De vredeslust nam inmiddels sterk toe; de zeer moeilijke financieele omstandigheden werkten dit in de hand. Er kwam nu een scherpe tegenstelling aan het licht tusschen Nederland's positie als groote mogendheid en Nederland's onwil, om zich als zoodanig te gedragen. Er zijn meer scherpe tegenstellingen in dezen tijd: de regenten worden in hun vrijheidstreven niet aangemoedigd door de voornaamste der leidende staatslieden, die geen bezwaar tegen een stadhouder hebben! De staatkundige afkeer van Frankrijk wordt opgewogen door een zeer grooten cultuur-invloed van dit land, grooter dan ooit te voren! Deze invloed doet zich — naast Engelschen — weldra ook eenigermate op staatkundig gebied gelden door de rationalistische schrijvers; maar dit wordt pas in een volgend tijdperk van wezenlijke beteekenis.

§ 11. De naweeën van den strijd (1713—1720).

In 1702 bewerkten de regenten in Holland en Zeeland zonder merkbaren tegenstand, dat men terugkeerde tot den toestand van vóór 1672 (p. 175); in Zeeland werd Odijk als vertegenwoordiger van den eersten edele uit de Staten-vergadering geweerd. Die van Gelderland, Overijsel en Utrecht volgden dit voorbeeld: zij schaften meteen de regeeringsreglementen (p. 239) af. In Gelderland leidde dit tot vrij hevige bewegingen, omdat in verscheidene plaatsen de zittende regenten tot heengaan gedwongen werden door een partij, die het geheele herstel der door de reglementen eenigermate in verdrukking geraakte privileges zocht, o.a. door aan de door Willem III uitgeschakelde colleges van gemeenslieden hunne rechten te hergeven. Deze partij, later alge-

meen de „Nieuwe Plooi" genoemd, stond dus het dichtst bij de ware „vrijheid" en werd door Holland, dat, evenals de Staten-Generaal, trachtte te bemiddelen, het meest begunstigd; de „Oude Plooi" legde het eerst na vrij krachtig verzet af (1706). De terugkeer van de ongebreidelde regenten-heerschappij, zoo zonder eenige oppositie — nog wel na de ondervinding van 1672! — is een merkwaardig verschijnsel. Hier moet de druk van den tijd van Willem III ter verklaring in rekening gebracht worden. Maar ook: daar men de Staten-regeering als zoodanig niet wilde missen, was het zeer moeilijk, om na Willem's dood iets beters te bewerkstelligen. Johan Willem Friso was weinig bekend en nog zoo jong. De regenten hadden geen moeite hem achteraf te doen blijven. Toen hij in 1707 als generaal der infanterie optrad (hij was in 1704 hiertoe gedesigneerd), besloten de Staten-Generaal op voorstel van Holland, gesteund door Zeeland, Utrecht en Overijsel, om „hangende de deliberatiën" aan geen stadhouder zitting in den Raad van State toe te staan [1]). Een krassere houding dan in 1670! Het valt dan ook moeilijk te zeggen, of Friso, ware hij niet verdronken (1711; bij het oversteken van het Hollandsch Diep bij den Moerdijk), voorloopig veel te zijnen gunste zou hebben mogen verwachten. In elk geval hadden de regenten sedert 1711 de baan geheel vrij. In Den Haag sedert 1702 geen spoor van een stadhouderlijk Hof, te Leeuwarden alleen Maria Louise van Hessen-Kassel [2]), Friso's jonge weduwe, moeder van diens posthumen zoon Willem Karel Hendrik Friso. Zeer bemind was deze eenvoudige, sympathieke prinses in hare Noordelijke omgeving: zij fungeerde er als „gouvernante" voor haren zoon, die, krachtens erfrecht stadhouder in Friesland, in 1718 in Groningen, in 1722 ook in Drente gekozen werd; maar merkbaren invloed op de algemeene landszaken had zij niet. Zonder eenige tegenkanting bleef de bestaande regeering ook na den vrede van Utrecht aan. Heinsius moge hard gevallen zijn over den weinig gunstigen afloop van den successie-oorlog, dien hij zich zelf ook ter dege aantrok, hij behield zijn post.

De regeering kreeg nu twee gevolgen van den oorlog te realiseeren: de hooge schuldenlast ; de barrière-regeling. Beide zaken stelden haar voor groote moeilijkheden. Men had sedert 1672

[1]) Res. Staten-Generaal 4 Aug. 1707 (R. A.).
[2]) Zie over „Marijke-Meu" Jorissen, Hist. Bladen, I.

zeer veel geleend; alleen Holland 196 millioen, terwijl de Generaliteit nu met bijna 60 millioen belast schijnt geweest te zijn; alle gewesten, zelfs Holland, waren met het betalen hunner quotes zeer ten achter. Het was een toestand, die flink ingrijpen vereischte; de Staten beperkten zich echter eerst tot een belangrijke leger-vermindering (in 1713 op ± 46.000). De zaak van de barrière kon pas na den vrede van Rastadt worden aangevat. De Staten stonden in zoo verre sterk, dat België feitelijk nog in hunne macht was. Maar de omstandigheden waren hun niet gunstig: noch van de Tory-regeering in Engeland noch van Karel VI, die België liefst onvoorwaardelijk wilde bezitten, mochten zij veel tegemoetkoming verwachten; zij begonnen toch met zeer uitgebreide eischen. De dood van koningin Anna (Aug. 1714) en de mislukking van een bij de Tories bestaand plan, om het huis Stuart te herstellen, verbeterde inmiddels de verhouding tot Engeland, want hier volgde krachtens de act of settlement George I, keurvorst van Hannover, op: de nieuwe koning, wiens bij het verdrag van 1713 opnieuw gegarandeerde opvolging de Staten krachtig begunstigd hadden en die over Den Haag naar Engeland reisde, steunde van meet af op de Whigs en hervatte de politiek van Willem III. Van zelf werden de betrekkingen met Nederland, dat voor George I om de verbinding met zijn stamland van bizonder belang was, nauwer. De barrière-onderhandelingen, te Antwerpen gevoerd, liepen in weerwil hiervan zeer moeilijk en duurden tot November 1715: toen werd het verdrag van barrière geteekend, waarbij beide partijen onder aandrang van Engeland, dat het verdrag garandeerde, veel toegegeven hadden. Het behelsde in hoofdzaak: de Republiek kreeg als barrièresteden Namen, Doornik, Meenen, Warneton, Veurne, Ieperen en fort Knocke, terwijl in Dendermonde een gemengd Oostenrijksch-Nederlandsch garnizoen zou komen; in tijd van oorlog zouden de Staatsche troepen in de meest bedreigde plaatsen worden toegelaten en zoo noodig de Demer-linie bezetten; van het gezamenlijk aantal troepen in België, ten getale van 30 à 35.000 man, zou de Republiek twee vijfde leveren, in oorlogstijd te verhoogen; f 1.125.000 uit Belgische inkomsten zou hiervoor den steden jaarlijks betaald worden boven het logiesgeld der troepen, die vrije godsdienstoefening kregen. Tevens werd den Staten, behalve een klein gedeelte van Opper-Gelre (Venlo en

Stevensweert, terwijl Roermond aan den Keizer bleef), een grensverbetering in Vlaanderen gegeven. In- en uitgaande rechten bleven voorloopig, zooals ze waren; het handelsverkeer bleef, als geregeld bij den vrede van Munster. Al waren de voordeelen voor Nederland bij lange na niet zoo groot als die in 1709 toegezegd waren, de positie in België werd er toch zeer door versterkt. In hoeverre het verdrag van waarde zou zijn, hing geheel af van de verdere ontwikkeling der staatkundige verhoudingen in Europa en van den aard van het Oostenrijksche bestuur, dat nu in België gevestigd werd. In elk geval werd door het verdrag de in 1711 feitelijk verbroken verstandhouding van de zeemogendheden en Oostenrijk hersteld; de beide eerste hernieuwden in Februari 1716 de vroegere verdragen.

De Staten mochten van geluk spreken, dat het tot een schikking gekomen was. Hadden zij hunne aanspraken met de wapens kracht moeten bijzetten, zij zouden er kwaad voorgestaan hebben. In de binnenlandsche aangelegenheden kwam het tot een groote ontreddering, waaraan het ontbreken van alle krachtige leiding na den vrede schuld was. In Maart 1715 moest de ontvanger-generaal de Generaliteitskantoren sluiten, omdat er geen geld was voor de rente-betaling, en zij bleven tot December dicht. Inmiddels dankten de gewesten eigenmachtig troepen te hunner repartitie af, omdat ze ze niet meer konden betalen, en zij gingen hiermede nog door, nadat in het einde van 1715 ter Staten-Generaal besloten was het leger op 40.000 man te reduceeren. De admiraliteiten, ook zij diep in de schulden, misten de middelen tot onderhoud der vloot, die reeds tijdens den oorlog lang niet meer op het vroegere peil gehouden was. Terwijl ook nu ingrijpende maatregelen uitbleven, althans niet werden uitgevoerd, zocht eerst Holland en daarna de Generaliteit in den ergsten geldnood te voorzien door een heffing, resp. van 1½ en 1 %, op de rente der staatsobligatiën voor den tijd van 3 jaar. Toen deed althans Overijsel, dat reeds in April op gemeen overleg tot verbetering van den toestand der Unie aangedrongen had, in Augustus 1716 het voorstel tot het zenden van extraordinaris gedeputeerden, als in 1651, maar met vermijding van grooten omslag. De andere gewesten vereenigden zich hiermede en de buitengewone vergaderingen konden in November geopend worden in de Trèveszaal met een rede van Adolf Hendrik, graaf

van Rechteren, die het initiatief in Overijsel genomen had. Ten onrechte heeft men den naam van tweede Groote Vergadering aan deze bijeenkomsten gegeven: zij bestond alleen uit de gewone gedeputeerden ter Staten-Generaal, die elken dag een buitengewone bijeenkomst hielden; het aantal aanwezigen was niet grooter dan gewoonlijk, zelfs nog iets kleiner, omdat Stad en Lande, waar opnieuw hevige twisten uitbraken, juist in deze maanden haast voortdurend afwezig was (meestal een 15-tal).

Het was vooral te doen om middelen van „redres". Welnu! de vergadering, die in September 1717 gesloten werd, heeft geen enkel dusdanig middel vastgesteld. Haar voornaamste onderwerp van beraadslaging was de grootte van het leger, die ten slotte, althans in beginsel, op 34.000 man bepaald werd. Toch waren van buiten de vergadering zeer belangrijke adviezen ingekomen: de Raad van State legde meer dan eens door Van Slingelandt gestelde memories over, waarin de door de ondervinding meer en meer gevoelde „defecten" in de regeering (gebrek aan volmacht van de gedeputeerden, het niet toepassen van middelen van „contrainte" tegenover niet-betalende gewesten) zeer duidelijk in het licht gesteld werden en tevens een middel tot verbetering (herstel van de vroeger aan den Raad van State toebedachte macht: p. 72) aangegeven; de Rekenkamer en de ontvanger-generaal dienden verhandelingen in over den financieelen toestand en de laatste droeg verschillende middelen tot verbetering hiervan voor. Het mag niet bevreemden, dat de Staten niet ingingen op *het* voorstel van den Raad van State, dat hen zelf van een deel hunner macht beroofd zou hebben en tevens tegen den ontwikkelingsgang der staatsinstellingen indruischte; wèl, dat zij *àlle* middelen, die hun voorgehouden werden, met de grootst mogelijke onverschilligheid behandelden. Van Rechteren wees meermalen met nadruk op het onverantwoordelijke van dit gedrag: het hielp niets. Zelfs Holland, Heinsius in het bizonder, speelde een geheel passieve rol! Onderwijl, het blijkt uit meer dan één uiting in deze jaren, toch niet alleen Van Rechteren overtuigd was, dat het zóó niet langer kon gaan......
En toch ging het nog jaren lang zoo door. Het was vrede en het bleef vrede; de financiën liepen nà de middelen van 1715 weer zoo wat. Menig regent las in den volgenden tijd in handschrift de grootendeels in verband met de zgn. tweede Groote Vergadering

opgestelde staatkundige verhandelingen van Van Slingelandt (in 1784 gedrukt: p. 5), maar niet één hunner voelde zich genoopt ernstige pogingen tot verandering te doen. Trouwens het wezenlijke middel tot verbetering lag ook niet, waar de secretaris van den Raad van State het in de eerste plaats zocht! Dit lag in het verder tot ontwikkeling brengen van die nog altijd onbewuste eenheid, waarvan het Oranje-huis de voornaamste representant was.

Alleen naar buiten eigenlijk bemerkt men in deze jaren het bestaan van de Republiek. Leiding ging nu niet van haar uit, maar zij werd nog gekend in de internationale verhoudingen. Zij was immers het rijkst van allen en wie zou de veranderde omstandigheden, die zich begonnen te openbaren, direct geheel gerealiseerd hebben? Haar eigen doel, nu het barrière-verdrag er was, was geen ander dan handhaving van den vrede van Utrecht en dit kon zij het best bereiken door te blijven samengaan met Engeland. Conservatief naar binnen en naar buiten! Te Amsterdam alleen drongen enkelen, o. a. Buys, om het handelsbelang, dat meer van Frankrijk dan van Engeland te wachten had, aan op toenadering tot Frankrijk. Maar hoe dan met de barrière, die juist tegen dit land gericht was [1])? Men behoefde zich hierover echter voorloopig niet veel zwarigheid te maken, want nog vóórdat het barrière-verdrag goed en wel gesloten was, stierf Lodewijk XIV (Sept. 1715) en dit had in de buitenlandsche politiek van Frankrijk, waar de hertog van Orleans voor Lodewijk XV (minderjarigen achterkleinzoon van zijn voorganger) het regentschap aanvaardde, een groote verandering ten gevolge. De hoop op de successie voor zich zelf, wanneer de jonge koning mocht komen te overlijden, beheerschte zijn geheele doen en bracht hem weldra op gespannen voet met Philips V van Spanje, die ook volstrekt niet de hoop opgegeven had nog eenmaal koning van Frankrijk te worden. Dit dynastiek uiteenloopend belang scheidde dus Frankrijk en Spanje voor het oogenblik. De „Regent" zocht zijnerzijds steun bij Engeland en George I aanvaardde de toegestoken hand te liever, omdat zich daarmede de gelegenheid voordeed, om aan de in deze jaren veelvuldige pogingen van

[1]) In de tusschen Nederland en Frankrijk gevoerde onderhandelingen is in 1715 van Fransche zijde plan geopperd, om Belgie neutraal te verklaren; het vond geen bijval (Bijdr. Vad. Gesch, IV², 188 en vlg., 216).

Jacobietische zijde, om van uit Frankrijk een revolutie in Engeland te bewerken, een einde te maken. In de onderhandelingen hierover, eerst in Den Haag gevoerd, waar de abt Dubois, vertrouweling van Orleans, en Stanhope, een invloedrijk minister van George I, in den zomer van 1716 geheime conferentiën hielden, werd de Republiek spoedig betrokken. Maar toch werden de beslissende onderhandelingen buiten haar om gevoerd — tot groote ergernis van de Nederlandsche staatslieden, voor wie echter geen bezwaar bestond, om in de voorgestelde alliantie te treden, want deze beoogde juist de handhaving van den volgens den vrede van Utrecht bestaanden toestand; dat Orleans eventueel in Frankrijk zou opvolgen, wat den „Regent" implicite gegarandeerd werd, lag geheel in de lijn der evenwichtspolitiek. In Januari 1717 kwam dan ook in Den Haag een triple-alliantie tusschen Frankrijk, Engeland en de Republiek tot stand; de laatste had van Frankrijk tevens eenige handelsvoordeelen bedongen.

Nog was inmiddels de Europeesche vredestoestand verre van verzekerd. De groote Noordsche oorlog verliep na Poltava geheel ten ongunste van Karel XII, die echter van geen vrede weten wilde, ofschoon alle Oostzee-machten hem nu beoorloogden. Hier kwam het Nederlandsche handelsbelang deerlijk in het gedrang: Zweden verbood handel op de door Rusland veroverde Oostzeeprovinciën en begunstigde sterk de kaperij. Hoe duidelijk bleek nu de verminderde kracht van de Republiek, vergeleken bij 1644 en 1658! Zij bepaalde zich in 1714—1718 tot het zenden van een drietal kleine eskaders — de admiraliteiten konden ook niet meer! —, om de scheepvaart te beschermen, en dit geschiedde alleen op aandrang van Engeland, dat samenwerking wilde, maar voor veel verder reikend doel: George I had als keurvorst van Hannover aan die van Zweden tegengestelde belangen, want hij hoopte op een deel van het Zweedsche gebied, v.n. Bremen. Een doelbewuste politiek van de Staten zou juist, tot handhaving van het evenwicht, tegemoetkoming aan Zweden geëischt hebben. Maar hiervan was geen sprake — men onttrok zich alleen aan optreden in den door George I gewenschten zin en had op het verdere beloop van dezen oorlog niet den minsten invloed. Een incident in de betrekkingen met Zweden door de gevangenneming te Arnhem (Febr. 1717) van den invloedrijken Zweedschen minister, baron Von Görtz, die, tijdelijk hier vertoevende, de hand

had in avontuurlijke plannen tot samenwerking tusschen zijn meester en de Jacobieten tegen George I, wat in Engeland ontdekt werd en daar tot de gevangenneming van den Zweedschen gezant leidde [1]), had geen ernstige gevolgen: de Staten van Gelderland, in wier gebied de arrestatie geschied was, stelden Von Görtz in vrijheid (Juli), op voorwaarde dat hij onmiddellijk naar Zweden zou reizen.

Indirect werd het belang van de Republiek ook bedreigd door de verhouding tusschen den Keizer en Spanje, die elk oogenblik opnieuw tot een oorlog in West-Europa kon leiden, vooral omdat de nu zeer actieve Spaansche regeering, geleid door den minister Alberoni (van Italiaansche afkomst), den gunsteling van de koningin (Elisabeth Farnese), grootsche plannen had ten opzichte van de herovering der vroegere bezittingen in Italië; zij maakte er in 1717 een begin mede door Sardinië te bezetten en voegde hier in 1718 nog Sicilië bij. Dit had tengevolge, dat op instigatie van Engeland een quadruple-alliantie ontworpen werd tegen Spanje: de zeemogendheden en Oostenrijk, tusschen welke over een nieuwe alliantie reeds lang onderhandeld werd, benevens Frankrijk zouden de deelnemers zijn. Ook nu was handhaving van den vrede van Utrecht het doel; de kans op oorlog was ditmaal grooter. Oostenrijk, dat juist een nieuwen oorlog met Turkije tot een zegevierend einde gebracht had (vrede van Passarowitz 1718), Engeland en Frankrijk werden het in Augustus 1718 eens en teekenden de alliantie, die ook op naam van de Republiek ging: een plaats voor hare onderteekening was opengelaten — en is opengebleven! Want de Staten, zeer bevreesd voor een eventueelen oorlog, stelden zeer hooge eischen (v.n. op handelsgebied) voor hunne toetreding en toen ze deze niet alle ingewilligd kregen, hield Amsterdam — ten slotte heel alleen met de Ridderschap van Holland — haar tegen. 1718, 1719 verliepen met beraadslagingen en onderhandelingen. In 1720 stemde Spanje in Den Haag in de door de „quadruple"-alliantie gestelde eischen (o.a. teruggave van de bezette eilanden, terwijl Alberoni zijn ontslag nam) toe en trad zelf tot het verbond toe. Nu was het werk van Utrecht — al sloten Philips V en Karel VI nog al geen

[1]) Bussemaker heeft in zijn hierna (p. 282) genoemd opstel waarschijnlijk gemaakt, dat de wàre reden van Engeland was: vrees voor overleg tusschen Görtz en Peter I, wiens plan voor een tweede bezoek in Dec. 1716 bekend werd (hij kwam h. t. l. einde Dec. en bleef tot Augustus 1717; ook dit bezoek had geen politieke gevolgen).

vrede — beter bevestigd. In hetzelfde jaar kwam de Noordsche oorlog tot een einde (Karel XII † 1718); Zweden verloor zijne machtige positie aan de Oostzee, vooral aan Rusland, dat zich onder Peter I sterk ontwikkelde.

In dit vredesjaar stierf ook Heinsius (Aug.). Men kan voor zijne politiek uit deze laatste jaren moeilijk eerbied hebben: alle kracht, alle leiding hadden hem ontbroken. De leege plaats onder de quadruple alliantie was als de verzinnebeelding van zijne machteloosheid en tevens van de geheele inertie, die over de Republiek als staatkundig lichaam scheen gekomen. „Une profondeur de politique impénétrable", zei men te Parijs. Zou de mist spoedig optrekken, mocht men nog vragen.

Literatuur: HAAK, *De Plooierijen, in het bijzonder in het kwartier van Veluwe* (in Bijdr. en Med. „Gelre", XI, 69, waar verdere litt. over de „plooierij"; cf. Kleyntjens, in Bijdr. en Med. H. G., XXXII, 178); BUSSEMAKER, *De Rep. der Ver. Ned. in hare staatk. ontwikkeling gedurende de eerste jaren na den vrede van Utrecht* (in Gids, 1899, III, 32); dez., de *Rep. — en de Keurvorst-Koning George I* (in Bijdr. Vad. Gesch., IV[1], 263); dez., *de Triple-Alliantie van 1717* (ald., IV[2], 158); dez., *De arrestatie van Gyllenborg en Görtz in 1717* (in Tijdschr. Gesch., XVI, 65, 129 en 193; cf. DE BEAUFORT, *in Nieuwe Staatk. Opstellen*, I, 35). CROLL, *Het aandeel van de Rep. — in de Quadruple Alliantie van 1718* (in Bijdr. Vad. Gesch., V[1], 121); THORBECKE, *Simon van Slingelandt's Toeleg om den Staat te hervormen* (in Hist. Studiën, 66); VOS, *de tweede Groote Vergadering* (in Bijdr. Vad. Gesch., III[9], 176); HUBERT [1]), *Les garnisons de la barrière dans les Pays-Bas Autrichiens*: *1715—1782* (Bruxelles, 1902).

§ 12. De uitbuiting van de ware „vrijheid" (1720—1740).

Wanneer men de tegen het einde van dit tijdvak gepubliceerde pamfletten doorleest, zal men getroffen worden door den vurigen haat, die toen bij een groot deel der bevolking tegen de regenten bestond. Er is in vele venijnige uitingen in die blauwboekjes charge, maar dit aperçu mag men er met alle stelligheid uit vaststellen: er bestond een geheele vervreemding tusschen de regeerenden en de geregeerden. De eersten vormden een klasse op zich zelf, waarin de opneming van homines novi schaarsch werd. In de karakteristieke eigenschappen van deze klasse nu en in de 17e eeuw (p. 189) is geen verschil, zij zijn nog alleen wat scherper toegespitst. Nu was het hoogste punt bereikt van die ontwikkeling,

[1]) Ook het werk van dezen: les Pays-Bas Espagnols et la Rép. des Provinces-Unies, —: 1648—1713. La Question religieuse et les relations diplomatiques (Bruxelles, 1907) is voor de voorgeschiedenis der barrière van belang. — Verder nog: Gachard, Histoire de la Belgique au commencement du XVIIIe siècle (Bruxelles, 1880).

waarvan de oorsprong in de 15e eeuw ligt, en men ziet eigenlijk niet in, hoe zij na het begin van den opstand onderbroken had kunnen worden, tenzij misschien door het forsch ingrijpen van een stadhouder. Deze natuurlijke wording is de rechtvaardiging van het bestaan onzer regenten-aristocratie, die men nu beter oligarchie of plutocratie noemen kan. Zelfs hoort men van regenten-zijde de bewering, dat „d' overigheid van Godt gestelt is, om sijn volk te regeeren": een zwakke weerklank van het droit divin, zooals Lodewijk XIV het verkondigde, een bewijs toch van het sterke klasse-bewustzijn, dat onder de regenten leefde. Ook de contracten van correspondentie, conventiën, kabalen, of hoe ze mogen heeten, die nu hun bloeitijd beleven, zijn eigenlijk een uitvloeisel van dit gevoel van saamgehoorigheid: zij steunen degenen, die het heft in handen hebben, en voorkomen velerlei twisten, al blijven deze natuurlijk niet geheel uit. Zelfs worden correspondentiën tusschen regenten van verschillende steden gesloten.

Wij trachten te doen uitkomen, dat men billijkheidshalve geen aanmerking kan maken op het ontstaan onzer regentenheerschappij. Maar wel is men gerechtigd dit te doen ten opzichte van de wijze, waarop zij de haar toegevallen regeermacht gebruikt heeft. Zij heeft, in het bizonder in dezen tijd, hare particuliere belangen in veel te sterke mate den teugel gevierd en het algemeen belang zoo goed als geheel verwaarloosd. Alle generaliseeren is gevaarlijk. Wij dienen ons onmiddellijk te herinneren, dat ook nu enkele mannen als Van Slingelandt zich wel degelijk groote verdiensten ten opzichte van de buitenlandsche politiek hebben verworven, dat er ook regenten waren, misschien wel meer dan wij weten [1]), die de locale belangen hunner steden met grooten ijver hebben bevorderd, maar de hoofdindruk van het gedoe van de „heeren" uit de eerste helft der 18e eeuw blijft hoogst onbevredigend. Men moge iets aantrekkelijks kunnen vinden in hunne cultureele ontwikkeling, in de luisterrijke en dikwijls smaakvolle wijze, waarop zij hunne stads- en buitenhuizen inrichtten, men kan bij al hunne welvarende, zwaarbepruikte koppen en statige deftigheid nooit de geldkist vergeten, die men in de binnenkamers hoort rammelen. Och neen! er is ook nu evenmin als in de 17e eeuw (p. 144) corruptie in dezen zin, dat al de regenten voor buitenlandsch

---

[1]) Cf. Blok over den Leidschen regent Johannes van den Bergh (in Stadsfinanciën onder de Republiek: Versl. Kon. Acad. van Wetensch., afd. Letterk., V[3], 238 vlg.).

goud te koop waren; het lage peil van moraliteit uit de dagen van Musch werd nadien niet meer bereikt. De corruptie ligt vooral in het uitbuiten van de eigen regeeringspositie tot het maken van fortuin voor zich, zijn verwanten of vrienden. Door de correspondentiën was een regent vrij zeker, dat zijn zoon of een verwant hem zou opvolgen: de waardigheid was feitelijk erfelijk geworden. Door de in deze correspondentiën tevens vastgelegde bepalingen over de bevolking der gewoonlijk in „kolumnen" (rubrieken) verdeelde ambten, wat bij toerbeurten geschiedde, was ieder regent, behoorde hij tot de machtigste factie, er tevens van verzekerd, dat hij op zijn beurt over een of meer ambten te beschikken kreeg. Het betalen van een geldelijk bedrag door den sollicitant aan hem, die het ambt begaf, is een gewoonte, die men in de 16e eeuw reeds ontmoet. Maar het verkoopen van ambten, zoodat de koopsom ten bate van den begever kwam, is bij onze regenten pas in dezen tijd tot perfectie gekomen. Een bekend Amsterdamsch regent verdiende in de jaren 1717—'24 aan dezen verkoop niet minder dan *f* 22.820. De Amsterdamsche heeren samen beschikten eventjes over 3200 ambten, waarvan verreweg de meeste door de vier burgemeesters werden vergeven. De gewoonte had dit kwade gevolg, dat op bekwaamheid of geschiktheid weinig of niet meer gelet werd. Men liet zelfs meer dan eens een vacant ambt onvervuld, om er zelf de opbrengst van te trekken, men schonk ambten of bedieningen aan familieleden of vrienden, die de vervulling aan anderen overlieten en toch het grootste deel van het provenu genoten. Voorbeelden van deze soort bevoorrechting zijn bij menigte bekend en de bevoorrechting uitte zich ook op andere wijze: bij de rechtspraak; bij het beleggen van kapitaal in staatsobligatiën (p. 190); bij het postwezen, toen bovenal een stedelijke aangelegenheid, waaruit te Amsterdam de burgemeesters voor zich zelf groote baten trokken; bij de inning der belastingen, v.n. de gemeene middelen in de gewesten, die gewoonlijk verpacht werden. Het misbruik maken van hunne positie door de regenten is volstrekt niet tot ééne provincie beperkt. Het was een over de geheele Republiek verspreid euvel, wat van zelf sprak bij de gelijksoortige, hoewel in uiterlijken vorm zoo zeer verschillende regeeringstoestanden in de zeven provinciën. Alles neigde tot de heerschappij van weinigen. De nieuwe „plooi" in Gelderland (p. 274) bewerkte in 1717, dat de regenten-posten ook in dit ge-

west levenslang (in plaats van voor 3 of 4 jaar) zouden bekleed worden, wat de invloed der gemeenslieden natuurlijk weer verminderde. In Friesland, waar de stem van den eigenerfde vastzat aan het goed [1]), terwijl de stemgerechtigde goederen (reeds in 1640) in een kohier waren opgeschreven, heerschten de bezitters dezer goederen, wier aantal zeer verminderde, omdat het gemakkelijk gelukte meerdere van die goederen in één hand te vereenigen. Natuurlijk had deze heerschende klasse er het grootste belang bij, om den bestaanden toestand te handhaven; zij was conservatief in merg en been. Maar hoe ver was nu het besef verdwenen van de vaderen in 1581, dat de regeerders er waren voor de geregeerden! Hoe ver stond men af van den waren burgerzin van burgemeester Hooft uit den aanvang der 17e eeuw!

Van nationaal standpunt beschouwd, is de ontstellende verwaarloozing van het algemeen landsbelang het zwaarste verwijt, dat de regenten van den „pruikentijd" treft. Een lofzang, als in het Interest van Holland op de voordeelen der ware „vrijheid" in De Witt's tijd aangeheven, zou nu geen enkel reëel motief kunnen vinden. „Hollands Aeloude Vrijheid buyten het Stadhouderschap" van Emanuel van der Hoeven, de theoretische verdediger dier „vrijheid", dateert van 1706, van het begin dezer periode dus, die zelf buiten de beschouwing valt. Klaagde De Witt reeds over het niet respecteeren van „wetten ende contracten" in zijne dagen, hoe zou hij nu te moede zijn geweest! In 1715 vaardigden de Staten-Generaal op voorstel van Overijsel een plakkaat tegen de „corruptiën", het begrip zeer wijd genomen, uit: het heeft absoluut niets geholpen. Van een legislatieve werkzaamheid is trouwens in dezen tijd zeer weinig sprake. Krachtige maatregelen tot schulddelging zelfs bleven uit. Men merkt evenmin iets van zorg voor het leger, dat alleen in verband met de buitenlandsche aangelegenheden een enkele maal vermeerderd werd (hierna, p. 292), of voor de vloot. De laatste raakte wanhopig in verval. De zware schulden en de nu zeer omvangrijke fraude bij de heffing van hare voornaamste inkomsten maakten, dat de admiraliteiten niets van beteekenis konden uitrichten. Er werd in 1725 een omvangrijke herziening tot stand gebracht van de „middelen te water" (dus

[1]) Bij verdeeling aan het huis; werd dit afgebroken, dan aan den grond, waarop het gestaan had („hornleger").

convooien en licenten enz.), maar hierdoor is de algemeene toestand niet verbeterd, evenmin als Holland's slechte financieele omstandigheden door partieele veranderingen (o.a. een herziening van de verpondingskohieren in 1732—1734) ten goede keerden. Het bleef voortdurend een benard huishouden. Toch was er geld in het land en het crediet, althans in Holland, werd niet geschokt. De staat profiteerde van den rijkdom niet; hij leek op Tantalus, zegt een Fransch gezant in 1724. Deze onmacht van den staat verbaast ons niet meer; wel blijft het haast een curiosum, dat na Van Rechteren en Slingelandt (p. 278) niemand onder de regenten zich geroepen gevoelde een krachtige actie te beginnen tot verbetering van den toestand. Zóó sterk werkte de traagheid.

Ook Van Slingelandt zelf gaf het hervormingswerk op. Hij werd na den dood van Isaäc van Hoornbeek, Heinsius' opvolger (daarvóór pensionaris van Rotterdam), in Juli 1727 raadpensionaris en was toen de eenige persoon, die op den voorgrond trad. Een zeer bekwaam, helderdenkend en ook wilskrachtig man, van ongemakkelijk humeur en verre van geliefd. Men had hem in 1720 gepasseerd, omdat men hem vreesde, en koos hem nu alleen om den zeer dreigenden buitenlandschen toestand (hierna, p. 291), voor de behandeling waarvan hij ongetwijfeld de rechte man was. Toch is er in zijne positie iets onzuivers. Vergelijk haar met die van De Witt! Deze was de kampioen van de heerschende ware „vrijheid" geweest en Van Slingelandt wist opperbest, dat deze „vrijheid" niet meer deugde. Men mag hem volstrekt niet als tegenstander van het stadhouderschap beschouwen. Daarom legden de Staten van Holland hem bij zijne verkiezing de verplichting op niets te ondernemen tegen den bestaanden regeeringsvorm, en hij onderwierp zich hieraan! Men mag hem ongetwijfeld het grootste aandeel toekennen in die partieele hervormingen, waarvan boven sprake was; meer heeft ook hij niet gedaan kunnen krijgen. Eenig Oranjegevaar ging juist in de 20er jaren weer dreigen, nu de Friesche Willem begon op te groeien. Reeds designeerden de Staten van Gelderland hem in 1722 tot hun stadhouder, op een zeer beperkende instructie overigens: het geschiedde vooral, om hem de voortdurend voorkomende geschillen in het gewest te doen beslissen, met de bedoeling tevens, om daarbij Holland's invloed te weren. Uit reactie hiertegen verbonden zich toen de vier stadhouderlooze gewesten onderling tot handhaving van den bestaanden toestand

(1724). Ook zetten deze in 1730 [1]) ter Staten-Generaal door, dat gepersisteerd werd bij het besluit van 1707, om geen stadhouder meer in den Raad van State toe te laten. Zoo toonden de regenten zich in het weren van het hunne macht bedreigende nog vrij sterk, al brachten ze het niet tot een nieuw Eeuwig Edict.

Inmiddels lagen de gevaren van den algemeen toestand voor het grijpen. Afgezien van het ontbreken van alle voorzorg bij een plotselinge ramp — nu in meerdere mate zelfs dan in 1672! —, bedreigden deze ook de welvaart. De handel op de Oostzee had de slechte gevolgen van het gemis aan krachtige bescherming in den Noordschen oorlog ter dege ondervonden. Die op de Middellandsche Zee leed chronisch van de zeeroovers der Barbarijsche Staten (p. 104), die de Staten nu doorgaans alleen met geschenken en verdragen te vriend trachtten te houden. Het is onbetwistbaar, dat de handelsomvang in de 18e eeuw van groote beteekenis bleef; maar het kan toch haast niet anders, of het gevoel van zwakke bescherming moet onze kooplieden bij hunne concurrentie hinderend in den weg gestaan hebben. En juist nu werd deze concurrentie ten gevolge van de toenemende economische ontwikkeling der omliggende landen, in het bizonder van Engeland's handel en nijverheid, steeds scherper gevoeld. Er zal nog heel wat détailstudie noodig wezen, vóórdat wij ons van de economische ontwikkeling ten onzent in de 18e eeuw een eenigszins heldere voorstelling kunnen maken. De algemeene toestand was stellig heel wat minder rooskleurig dan een eeuw vroeger; de algemeene uiting van volkskracht was zeer zeker gedaald. De vele klachten over verval, hoe overdreven misschien ook, bewijzen dit zonder meer; evenzoo de toenemende armoede in de lagere klassen der bevolking. In het bizonder moet de sterke achteruitgang der nijverheid, v. n. der textiel-industrie, een ongunstige uitwerking gehad hebben. Verdere ontwikkeling in gunstigen zin was er alleen in den geld- en fondsenhandel, die in de 18e eeuw sterk toenam. Het kapitaalrijke Nederland interesseerde zich meer en meer voor de geldbehoeften van de andere landen (v.n. Engeland, Frankrijk, Oostenrijk, Pruisen). Deze economische ontwikkeling bleef buiten den staat omgaan. Men merkt alleen een te juister tijd remmende kracht van de stadsregeering van Amsterdam,

[1]) Res. Staten-Generaal 7 Jan. 1730 (R. A.); cf. p. 275.

wanneer het publiek daar ter stede, evenals in Holland en elders, zich ± 1720, naar Engelsch en Fransch voorbeeld, ongemeen belust toonde op grove speculatiën [1]). Het wegnemen van de voornaamste oorzaken van den betrekkelijken achteruitgang, gevolg immers vooral van de veranderende Europeesche verhoudingen, lag natuurlijk buiten de macht der Staten, al hadden zij nog zoo kras ingegrepen. Maar de gevolgen voor Nederland hadden bij wijzer beleid, bij krachtiger ruggesteun van de regeering misschien minder nadeelig kunnen zijn dan ten slotte het geval was.

Het is wel een belangwekkende ontwikkeling, die de vrijheid ten onzent tot nu doormaakte. Met het staatkundige deel er van, althans met de „ware" vrijheid, was men in een dood slop terechtgekomen en intusschen had men toch nog alle reden op de groote mate van algemeene vrijheid trotsch te wezen. Alleen de Engelschen evenaarden de Nederlanders hierin na de revolutie van 1688 en zij hadden bovendien een krachtige en toch niet „despotieke" regeering, wat de aandacht van sommigen hier te lande begon te trekken. Terwijl de staatkundige „vrijheid" als stilstond, liep de kerkelijke verder uit: er kwam meer werkelijke verdraagzaamheid tegenover andersdenkenden, „tolerantie" dus, dan er nog ooit geweest was. Ernstig verzet hiertegen vindt men in dezen tijd haast niet. De Staten hadden weinig aanleiding zich met de kerkelijke zaken in te laten. Een enkele maal kwam het tot een plakkaat tegen de Jezuïeten (Holland: 1708), tegen de Katholieke priesters (Holland: 1728), tegen Katholieke officieren en ambtenaren in de Generaliteitslanden (Holland en Staten-Generaal: 1737), maar er was minder dan ooit sprake van het uitvoeren er van. Ongestoord door de Staten verliepen de hevige twisten in de Katholieke kerk zelf tusschen het pauselijk gezag en de „Oud-Roomschen [2])", die zich ten slotte van de kerk afscheidden (1727) en een eigen kerkgenootschap vormden met een eigen hiërarchie [3]); de groote meerderheid der Nederlandsche Katholieken bleef aan

[1]) Geld te leenen aan het buitenland werd bij meer dan één plakkaat door de Staten-Generaal verboden, voor zoover het compagnieën betrof, die buiten Europa handeldreven. Het doel is duidelijk genoeg, maar werd niet bereikt.

[2]) Dikwijls minder juist Jansenisten (naar Jansenius, hoogleeraar te Leuven, wiens leerstellingen de paus veroordeeld had) genoemd. — Voor de voorgeschiedenis zijn van belang: (Deelder), Bijdragen tot de geschiedenis der Roomsch-Katholieke kerk in Nederland, 2 dln. (Rotterdam, 1888 en 1892).

[3]) De aanleiding lag in de wijze van benoeming van den vicaris-generaal (p. 114); na 1727 benoemde de paus in het geheel geen vicaris meer.

Rome getrouw. Ook in de handelsvrijheid is verdere ontwikkeling merkbaar. Dit geldt in het bizonder West-Indië. Toen de oude West-Indische Compagnie in 1674 wegens haren slechten financieelen toestand door de Staten-Generaal opgeheven werd, kwam er wel onmiddellijk een andere voor in de plaats, maar het aan deze nieuwe Compagnie verleende octrooi (het aantal bewindhebbers werd op 10 gereduceerd) was veel beperkter; alle Nederlanders kregen nu recht tot handel op de meeste West-Indische bezittingen; alleen voor den slavenhandel behield de Compagnie monopolie [1]). Nog vrijzinniger was het in 1682 aan haar verleende octrooi voor Suriname, dat zij toen van Zeeland gekocht had en dat zij zelf voortaan exploiteerde met Amsterdam en de familie Aerssen van Sommelsdijk (zij vormden de „societeit" van Suriname). Onder dit vrijere regime werd Suriname in de 18e eeuw een bloeiende kolonie, terwijl ook een tamelijk voorspoedige kolonisatie in Demerary, Essequebo en de Berbice begonnen werd. De Oost-Indische Compagnie hield sterk aan haar monopolie vast. Hare tijd van uitbreiding was voorbij, maar zij onderging een allerbelangrijkste verandering, doordat zij ten gevolge van de moeilijkheden, uit het handhaven harer Indische alleenhandelsverdragen voortspruitende, van handelaarster tot landbezitster en -bestuurster werd. Ook dit ging geheel buiten den Nederlandschen staat om, maar de verandering was toch voor de toekomst van dezen van de meeste beteekenis.

De buitenlandsche politiek gaat niet uit van eenige nieuwe gedachte. Groote vragen, waar het levensbelang van den staat direct mede gemoeid was, deden zich niet voor. Het evenwicht van Europa scheen verzekerd, in zoo verre Frankrijk voorloopig niet de minste reden tot ongerustheid meer gaf. Toch waren er in de 20er jaren verwikkelingen te over, die konden doen vreezen voor een groote botsing. De houding der Republiek hierbij was zóó, dat de Staten zich, evenals tusschen 1713—1720, liefst buiten de groote politiek hielden en ook niet licht om een niet-nabijliggend belang naar het zwaard zouden hebben gegrepen; alleen de bevoorrechte positie in België maakte het voor hen zeer bezwaarlijk zich geheel uit de rij der groote mogendheden terug te trekken. Voeg hierbij de traditie, die in Van Slingelandt, reeds 63 jaren,

[1]) Bij de octrooi-verlenging in 1730 werd ook dit beperkt.

toen hij raadpensionaris werd, sterk leefde, en het belang van Engeland bij het onderhouden van nauwe betrekkingen met Nederland, en men heeft de redenen bijeen, waarom de politiek der neutraliteit, o.a. door Goslinga voorgestaan en om buiten- en binnenlandsche redenen zeer goed verdedigbaar, niet de overhand kon krijgen. De politiek na 1720 bleef dus een vasthouden aan het systeem van Willem III, bepaaldelijk ten opzichte van Engeland, maar met een al sterker nationaal accent, klinkend uit het Nederlandsche belang in België. De leiding was nu waardiger. Slingelandt, wiens bemoeiingen met de buitenlandsche zaken ook vóór 1727 zeer merkbaar zijn, heeft hierbij persoonlijk een zeer grooten invloed gehad. Men merkt eigenlijk in de volgende jaren weinig van anderen, François Fagel uitgezonderd. De Staten-Generaal — Slingelandt zei het zelf in 1726 — waren haast overbodig; Holland volgde Slingelandt's leiding zonder tegenstand, wat begrijpelijk is, omdat er na 1720 juist een belang in België te verdedigen viel, waarbij de Amsterdamsche handel zeer geïnteresseerd was.

De handelscompagnie van Oostende was hierbij de inzet. Een begrijpelijke neiging in België, om zich aan de handelsbeperking van Nederland te onttrekken, die zich reeds in de 17e eeuw meer dan eens geopenbaard had, kwam na de verwisseling van meester in versterkte mate tot uiting; men hoopte in handelskringen, v.n. te Antwerpen, op begunstiging door den nieuwen heerscher en er was geld genoeg voor groote ondernemingen te krijgen, want in industrieel opzicht had België zich in de 17e eeuw flink ontwikkeld. In 1715 begon de vaart uit Oostende naar het gebied buiten Europa. Maar onmiddellijk protesteerden de Staten op aandrang der beide groote Compagnieën tegen deze Belgische actie en de laatsten traden met geweld op, wanneer ze in het gebied van hun octrooi een Belgisch schip aantroffen. Men beriep zich tot rechtvaardiging dezer handelwijze op het barrière-tractaat, al kon men, met de letter hiervan in de hand, den Belgen moeilijk allen buiten-Europeeschen handel verbieden. Het geval gaf aanleiding tot een belangwekkend twistgeschrijf tusschen een Belgisch en een Nederlandsch jurist, maar hiermede werd de zaak niet beslist. Staatkundige factoren zouden dit doen. Het zag er eerst voor de Nederlanders niet gunstig uit. Engeland, ofschoon ook de Engelsche Oost-Indische Compagnie alarm sloeg, verleende aan de protesten van Nederland geen steun en Oostenrijk, Nederland om

zijne houding in 1713 en 1718 weinig gunstig gezind, luisterde er heelemaal niet naar. Zelfs stemde de Oostenrijksche regeering in 1722 toe in de oprichting van een groote handelscompagnie van Oostende, die alle kleinere Belgische ondernemingen voor den buiten-Europeeschen handel in zich opnam; begin 1723 werd het charter gepubliceerd. Wat zouden de Staten doen? Zij hoopten de zaak aanhangig te kunnen maken op een diplomatieke samenkomst te Kamerijk, waar nog tusschen Spanje en Oostenrijk bestaande kwesties ter sprake kwamen, maar vonden ook hiervoor niet veel bijval. Zeer gelukkig voor hen trad er in 1725 een vrij plotselinge ommekeer in de Europeesche verhoudingen in, die hen uit den brand hielp: Spanje, waar de koningin na Alberoni's val feitelijk regeerde, zocht nauwe toenadering tot Oostenrijk wegens plannen ten opzichte van Italië, waar zij voor hare kinderen staatjes hoopte te verwerven, en Karel VI greep, zonder veel nadenken, toe. Johan Willem Ripperda, een Ommelander van oorsprong [1]) (van 1715—1717 gezant van de Republiek in Spanje; sedert 1718 in Spaansche dienst), werd door de Spaansche regeering naar Weenen gezonden en sloot daar zeer vlug een drietal verdragen (April 1725), die eindelijk den vrede, maar bovendien een alliantie en een handelsverdrag tusschen Spanje en Oostenrijk brachten, terwijl vervulling van Elisabeth's verlangens in uitzicht werd gesteld; het eerste land kende de handelscompagnie van Oostende voordeelen toe — dit was voor de Republiek het belangrijkste. Ten gevolge van deze Spaansch-Oostenrijksche toenadering sloten Frankrijk, Engeland en Pruisen zich te Hannover aaneen (Sept. 1725) en noodigden de Staten uit tot hunne alliantie toe te treden. Dezen verklaarden zich hiertoe spoedig bereid, mits de bondgenooten medewerkten tot de opheffing van de Compagnie van Oostende. Frankrijk en Engeland aanvaardden deze voorwaarde zonder veel bezwaar — een duidelijk bewijs, dat ze nog prijs op het meedoen van de Republiek stelden —, maar Pruisen (sedert 1713 koning Frederik Willem I), dat alleen een kwestie met den Keizer over Gulik en Berg op te lossen zocht, wilde zóó ver niet gaan; de onderteekening van de alliantie van Hannover door de Republiek (Aug. 1726) werd de aanleiding, dat Pruisen er feitelijk, hoewel niet formeel, uittrad.

[1]) Over hem Bussemaker in Groningsche Volksalmanak 1911 (naar aanleiding van Naber's studie in Bijdr. Vad. Gesch., IV^{7}, 208).

Een ernstige spanning bestond er nu tusschen de mogendheden der beide alliantiën: zouden de Utrechtsche verdragen al dan niet gehandhaafd blijven, was eigenlijk de vraag. Al bereidden beide partijen (in 1726—1727) zich tot oorlog voor — ook de Staten namen ± 20.000 troepen meer in dienst en besloten tot een uitrusting van 18 schepen —, het kwam niet tot vechten. In het bizonder aan Oostenrijksche zijde, waar men op Spanje niet veel vertrouwen had, was hiertoe zeer weinig lust; evenmin in Frankrijk, waar de kardinaal Fleury (Orleans was 1723 †) nu de regeering leidde. Lange diplomatieke onderhandelingen, waarvan de eerste helft der 18e eeuw vol is, volgden. Wij mogen deze ter zijde laten en volstaan met te constateeren, dat Van Slingelandt er in slaagde het speciaal Nederlandsche belang tot zijn recht te doen komen en tevens bij den loop der onderhandelingen persoonlijk zijn invloed te doen gelden. Tot vredespreliminairen kwam het te Parijs in Mei 1727, maar de definitieve onderhandelingen, te Soissons begonnen (Maart 1728), leidden eerst na anderhalf jaar tot het verdrag van Sevilla (Nov. 1729), waarbij Spanje zich van Oostenrijk afscheidde. En nog weer twee jaren later volgde eerst het verdrag van Weenen, waarbij de Keizer zich met Engeland verzoende, terwijl Nederland zich in Febr. 1732 bij het Weensche verdrag aansloot. De Compagnie van Oostende werd nu inderdaad opgeheven; maar zijnerzijds had Nederland zich evenals Engeland verplicht de opvolging in de Oostenrijksche erflanden, zooals Karel VI deze ten gunste van zijne eenige dochter bij de zgn. pragmatieke sanctie èn in die landen zelf èn voor groote opofferingen zijnerzijds door de meeste Europeesche mogendheden trachtte te doen vaststellen, te waarborgen. Dit kon een aanleiding worden, om opnieuw in de groote politiek betrokken te worden, en de Staten hadden dan ook niet zonder eenige reserve, o.a. dat Maria Theresia niet met een machtig vorst zou mogen huwen, hunne verplichting aangegaan.

Tijdens deze lange onderhandelingen waren de politieke verhoudingen van vóór 1717 hersteld: Fleury bracht Spanje en Frankrijk opnieuw tot elkander; de zeemogendheden en Oostenrijk hadden den ouden band hersteld. En van nu af bemerkt men in de politieke verhoudingen weer de vroegere tegenstelling: Bourbon—Habsburg. Zij beheerscht den strijd, dien men gewoon is den Poolschen successie-oorlog te noemen, omdat een opvolgings-

kwestie in Polen tusschen een Franschen (den Pool Stanislaus Lescinszky, schoonvader van Lodewijk XV) en een Oostenrijkschen candidaat (den keurvorst van Saksen) er de aanleiding toe was. Ook dit was een oorlog, waarin het haast niet tot vechten kwam; de diplomatie bleef aan het woord. De Staten gaven, in overeenstemming met Engeland, te kennen, dat de verdragsplichten tegenover Oostenrijk hier niet golden, wijl dit land aanvallend opgetreden was. De omstandigheid, dat er over de barrière, ten opzichte waarvan Oostenrijk zijne financieele verplichtingen niet nakwam, voortdurende wrijving met dit land was, bevorderde deze houding. Zij viel te gemakkelijker, omdat Frankrijk zich zeer bereid verklaarde den oorlog niet in België te voeren (Nov. 1733). Samen boden nu de zeemogendheden bemiddeling aan en opnieuw spande Slingelandt alle krachten in, om deze bemiddeling te doen slagen. Het gelukte niet direct en de raadpensionaris stierf (Dec. 1736), vóórdat het einde gekomen was. Buiten de medieerende mogendheden om sloten de oorlogvoerenden in 1738 vrede te Weenen (preliminairen reeds in 1735). Daarbij bleef in hoofdzaak de grondslag van 1713 bestaan. Dat in Italië twee zoons van koningin Elisabeth nu rijken bezaten, dat Frankrijk de survivance in Lotharingen kreeg (het viel eerst aan Lescinsty toe, die geen koning van Polen had kunnen worden), verschoof de balans eenigermate ten gunste van Bourbon. Maar Karel VI kreeg gedaan, dat nu haast alle Europeesche mogendheden de pragmatieke sanctie gegarandeerd hadden. De Staten konden gerust zijn. Zij lieten zich ook niet in hunne houding van onzijdigheid storen, toen het in 1739 tot een conflict over den slavenhandel tusschen Engeland en Spanje kwam, dat den zgn. assientooorlog ten gevolge had: op dergelijke buiten-Europeesche zaken hadden de verdragen geen betrekking, zeiden zij terecht. Spoedig kwam een grootere brand. In 1740 stierf Karel VI en de opvolging van Maria Theresia (gehuwd met Frans Stephanus van Toscane, die in 1738 Lotharingen afgestaan had), direct door den keurvorst van Beieren bestreden, gaf aanleiding tot een nieuwen successie-oorlog.

Tusschen 1720 en 1740 mag men het buitenlandsche beleid van de Republiek, Slingelandt's beleid eigenlijk, wel gelukkig noemen. Wanneer in de 30er jaren een sterke stroom van afkeuring over de bestaande regeering begint los te komen, raakt de kritiek dan ook

in de eerste plaats den binnenlandschen toestand, vooral den aard der regenten-oligarchie. De minder gunstige economische toestand heeft de beweging stellig bevorderd; de misbruiken der regenten waren er echter de voornaamste oorzaak van. De heeren van de „vrijheid" werden nu van „tyrannie" beschuldigd; hunne aanmatiging, dat zij de „ware" vrijheid voorstonden, werd sterk gegispt. Meer dan één van deze pamfletten, waaruit een groote kennis van 's lands historie spreekt, was goed geschreven, in het bizonder de Jagt- en Schuitepraatjes, die uit Friesland kwamen [1]). Als geneesmiddel voor de kwalen, waaraan de Republiek leed, werd het benoemen van een „opperhooft" aanbevolen door het herstel van het stadhouderschap. Natuurlijk werd hierbij aan Willem IV — om hem gemakshalve maar zoo vast te noemen — gedacht. Hij was in 1732 meerderjarig geworden, had zich bij een na lange onderhandelingen tot stand gekomen verdrag over de nalatenschap van Willem III het recht voorbehouden op den titel van prins van Oranje [2]) en huwde met de Engelsche prinses Anna, dochter van koning George II (sedert 1727). Maar de regenten der stadhouderlooze provinciën veranderden hierom hunne houding volstrekt niet. De Staten van Zeeland vernietigden in 1732 het markiezaat van Veere en Vlissingen, waarover in de vorige jaren reeds breedvoerig van gedachten gewisseld was, ook ter Staten-Generaal tusschen de gewesten onderling. Holland vooral steunde Zeeland in deze handeling, die de Staten krachtens hunne souvereiniteit meenden te mogen verrichten, terwijl Willem IV hun recht ten dezen ten sterkste bestreed. Hij weigerde dan ook beslist de hem door Zeeland aangeboden afkoopsom aan te nemen. Op de kennisgeving van 's Prinsen huwelijk door George II gaven de Staten-Generaal een beleefd antwoord, maar zij wezen ook op de „tegenwoordige gesteldheid onzer regeeringe", waarvan het behoud hun zeer ter harte ging, en veranderden er hunne houding dan ook heelemaal niet om. Willem's benoeming tot een belangrijk militair ambt werd tegengehouden: de Friesche stadhouder moest zich met een kolonelsplaats bij de cavalerie vergenoegen!

---

[1]) Knuttel, Cat. van pamfletten, nos. 17019, 17058, 17075, 17078.

[2]) Ook de koning van Pruisen deed dit. Bij de verdeeling kreeg deze o. a. het prinsdom Oranje, dat hij reeds in 1713 tegen Opper-Gelre geruild had (p. 272), Meurs, Lingen en eenige bezittingen in de Republiek zelf; de laatstgenoemde werden in 1754 door het huis van Oranje-Nassau teruggekocht.

Bij de aanstelling van Anthonie van der Heim tot Slingelandt's opvolger legden de Hollandsche Staten in zijne instructie vast, wat van Slingelandt nog alleen als belofte afgevergd was (p. 286). Ook in geschrifte bleef de verdediging der echte „vrijheid" niet uit: antwoorden op de pas genoemde Jagt- en Schuitepraatjes van regenten-zijde werden natuurlijk gegeven. Toch zijn deze uitingen lang niet zoo versch en krachtig als 80 jaar vroeger bij De Witt en De la Court, wèl breedvoeriger. Het onderscheid tusschen de theorie en de praktijk, reeds toen merkbaar, gaapte nu te wijd dan dat betoogen ten gunste der echte, onvervalschte republiek grooten indruk konden maken. En toen nu in den Oostenrijkschen successie-oorlog ook het buitenlandsche beleid bedenkelijk zwak werd, wies de stroom tegen de voorstanders van de laatste al meer aan. Van der Heim, die een verdienstelijk thesaurier-generaal geweest was, vóór hij raadpensionaris werd, bezat als zoodanig lang niet de bekwaamheid en het gezag van Van Slingelandt. De omstandigheden werden trouwens moeilijker dan ze sedert 1713 geweest waren.

Literatuur: JORISSEN, *De Republiek in de eerste helft der 18de eeuw* (in Hist. Bladen, II; cf. hierna, p. 311); dez., *Memoriën van Mr. Diederik van Bleiswijk: 1734—1755* (Werken H. G., N. S., n°. 45); BUSSEMAKER, *Een memorie over de Republiek uit 1728* (in Bijdr. en Med. H. G., XXX, 96; cf. Blok, Mémoire touchant le négoce et navigation des Hollandais: t. a. p., XXIV, 221); dez., *Lijsten van ambten en officiën ter begeving staande van burgemeesteren van Amsterdam in 1749* (t. a. p., XXVIII, 474); DILLEN, *Studiën over de geschiedenis van den Ned. Handel: II. De Fondsenhandel tijdens de Republiek* (waarbij litt. hierover; Amst., 1908; cf. W. W. van der Meulen in Bijdr. en Med. H. G., XXV, 490); GOSLINGA, *Slingelandt's Efforts towards European peace*, I: — 1728 (The Hague, 1915); HUISMAN, *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI. La Compagnie d'Ostende* (Bruxelles-Paris, 1902).

§ 13. Het einde van de grootheid (1740—1748).

Toen de opvolging van Maria Theresia — wie koning Frederik II van Pruisen (sedert 1740) zeer spoedig den oorlog aangedaan had om een deel van Silezië, waarop hij aanspraken had — zelf bestreden werd door Beieren, dat weldra bondgenooten vond in Frankrijk en Spanje, al hadden deze de pragmatieke sanctie geteekend, en hieruit een groote oorlog voortkwam (1741), bleek direct, dat in Nederland bij de regenten zeer weinig lust bestond, om de garantie van 1732 gestand te doen. Even gering was de lust bij de Engelsche regeering, sedert jaren geleid door Robert

Walpole. Maar reeds in den aanvang van 1742 werd deze minister ten val gebracht. Opnieuw bevreesd voor een te machtig worden van Frankrijk, waarmede Engeland ook in Voor-Indië en Noord-Amerika sterk rivaliseerde, eischte de Koning, door de publieke opinie gesteund, ingrijpen ten gunste van de eerst zeer in het nauw gebrachte Maria Theresia; onder het nieuwe ministerie werd onmiddellijk besloten haar steun te verleenen. In Nederland deden zich ook stemmen voor eenzelfde politiek hooren, maar lang niet zoo krachtig. Men voelde hier de bedreiging van Frankrijk niet meer zóó als tijdens Lodewijk XIV en men zag wel meer en meer met naijver den Engelschen economischen opbloei. Terwijl nu Maria Theresia, reeds van het einde van 1740 af, om steun krachtens de verdragen vroeg en Engeland van 1742 af op medewerking aandrong, deed Frankrijk alle moeite, door den handigen gezant in Den Haag, De Fénélon, om de Staten buiten den oorlog te houden; het vermeed daartoe zorgvuldig elke vijandelijkheid in België. De Staten, ook onder invloed van hun zeer Franschgezinden gezant te Parijs, Van Hoey, weifelden. Zij trachtten te bemiddelen, hoewel zonder veel kracht, en onderwijl beraadslaagden de gewestelijke Staten zeer lang over een voorgestelde legerversterking van 20.000 man en over het verleenen van geldelijken of anderen steun aan Oostenrijk. Van den beginne af ontbrak alle krachtige centrale leiding. De meerderheid der gewesten zag er tegen op met de traditioneele politiek te breken en wilde evenmin oorlog. Het liep aan tot in den zomer van 1743, vóórdat de Staten-Generaal tot hulpverleening met 20.000 man besloten. In meer dan één gewest was het besluit niet met algemeene stemmen genomen; ter Staten-Generaal protesteerden Friesland en Overijsel. De 20.000 man kwamen te laat, om mede te doen aan den slag van Dettingen (Juni). Hier versloeg George II aan het hoofd van het zgn. pragmatieke leger de tegenstanders, waarna de krijgskans in Duitschland ten gunste van Maria Theresia, die in 1742 reeds met Frederik II vrede gesloten had, keerde.

Juist toen kreeg na den dood van Fleury, die voortdurend een gematigd optreden had voorgestaan, een meer oorlogzuchtige stemming aan het Fransche hof de overhand, zoodat de geheele Europeesche partij-stelling scherper werd. In 1744 volgden de tot dus verre uitgebleven oorlogsverklaringen van Frankrijk aan Oostenrijk en Engeland. De Republiek echter werd er door Frankrijk,

niettegenstaande hare hulpverleening, buiten gelaten en weerstond ook den aandrang van Engeland, om uit eigen beweging geheel aan den oorlog mede te gaan doen. Evenmin toonde zij lust om mede te doen aan nieuwe verdragen, tusschen de bondgenooten van Maria Theresia gesloten. Zij maakte echter geen bezwaar, om Engeland volgens de bestaande verdragen met 6000 man en 20 schepen te steunen, toen Karel Eduard, zoon van Jacobus III, met een inval in dit land dreigde, en zond dit corps, uit België, zelfs met promptheid, over zee, terwijl ook een 10-tal schepen naar Engeland gingen. Met een dergelijke halfslachtige politiek maakten de Staten zich ondertusschen niemand tot vriend. Frankrijk had weinig reden meer, om België te sparen, en zond dan ook in 1744 een leger, dat zonder eenige moeite de meeste barrière-vestingen veroverde: deze vooruitgeschoven posten verkeerden, zooals de heele Nederlandsche defensie, in zeer onbevredigenden staat. Dit had hier te lande eerst wat meer oorlogsactie ten gevolge. Met den keurvorst van Mainz sloten de Staten en Engeland in de nazomer van 1744 een subsidie-verdrag. Zelfs sloten de eersten zich aan bij het verdrag van Warschau tusschen Engeland, Oostenrijk en Saksen (Jan. 1745) en beloofden subsidiën aan den keurvorst van het laatstgenoemde land, die op zich nam een leger in het veld te brengen tegen Frederik II, met wien Maria Theresia zich opnieuw in oorlog bevond, — een verdrag, dat ten slotte door Saksen's schuld onuitgevoerd bleef. Ook zelf maakten de Staten meer toebereidselen. Het leger werd vergroot, in het geheel van 1741—1744 met ± 54.000 man, ten minste op papier. Een conventie met Engeland, over de krijgvoering voor 1745, kwam tot stand, gesloten door den graaf van Chesterfield, die in buitengewone zending naar Den Haag kwam (waar hij in Slingelandt's tijd als gezant vertoefd had). De veldtocht van 1745 verliep echter geheel ten voordeele van Frankrijk, dat het leger der bondgenooten bij Fontenoy een zware nederlaag toebracht en daarna een groot deel van België (o. a. Gent, Oudenaarden, Nieuwpoort) bezette. Dit ging te gemakkelijker, toen Engeland, omdat Karel Eduard nu werkelijk, en eerst met succes, een inval in Schotland deed, zijn troepen uit België terugtrok en van de Republiek opnieuw 6000 man kreeg, terwijl Maria Theresia zich om de verdediging van België weinig bekommerde, ook niet nadat zij eerst met Beieren en toen met Pruisen vrede gesloten had (1745).

Inmiddels was de binnenlandsche toestand verre van bevredigend. Bij de aanstelling van legerbevelhebbers kwam het tot vrij hevige twisten tusschen de gewesten. Holland wist voortdurend tegen te houden, dat Willem IV een militaire positie van beteekenis kreeg. In 1742 had men hem bij de aanstelling van zes generaals gepasseerd, terwijl hij zelf voor het hem aangeboden luitenant-generaalschap had bedankt; in Februari 1745, toen de prins van Waldeck tot opperbevelhebber benoemd werd, hield Holland tegen, dat hij generaal van de infanterie werd. Tevergeefs protesteerde Friesland herhaaldelijk tegen de achteruitzetting van zijn stadhouder, dreigende zelfs alle consenten van betaling te zullen inhouden. Terzelfder tijd vermenigvuldigden zich de aanvallen — nu ook om de buitenlandsche politiek — op de regeerende factie, die openlijk van verraderlijke verstandhouding met Frankrijk, van den wil zelfs om het land aan de Franschen te verkoopen, werd beticht. „Neutralisten" schold men de voorstanders de regeeringspolitiek. De Orangisten drongen hunnerzijds aan op het krachtiger voeren van den oorlog aan de zijde van Engeland, onder leiding van Willem IV. Dit maakte de regenten, en vooral die van Amsterdam, al vredelievender: om de ongunstige omstandigheden, nog verergerd omdat Frankrijk het met dit land in 1739 hernieuwde handelsverdrag van 1713 opzei (Jan. 1746), maar ook, omdat ze levendig het gevaar moesten beseffen voor hunne eigen heerschappij, indien de strijd voortduurde. Een buitengemeen onverkwikkelijke toestand deed zich nu voor, waarbij de binnenlandsche belangen de buitenlandsche politiek dreigden te overheerschen. Terwijl aan krachtige legervoorbereiding niet meer gedacht werd, bewerkte Holland de zending van een buitengewoon gezant, Unico Willem, graaf van Wassenaer-Twickel, naar Parijs (Jan. 1746). De diplomatieke betrekkingen met Frankrijk waren nooit geheel afgebroken. Reeds in 1744 en nogmaals in 1745 was een afgevaardigde vanhier gezonden en ook kwam na het vertrek van De Fénélon (1743) meer dan eens een Fransch vertegenwoordiger in Den Haag. Tot nu toe was het doel der besprekingen dezerzijds geweest, om een algemeenen vrede tot stand te brengen, waartoe Van der Heim in 1745 een volledig plan ontworpen had. Maar nu werd naast dezen algemeenen vrede tevens een bizondere vrede voor de Republiek beoogd, indien de eerste onmogelijk mocht blijken. Toen Jacob Gilles, de

tweede griffier der Staten-Generaal [1]), een sterk anti-Oranje-man, die spoedig tot assistentie van Wassenaer naar Parijs gezonden was, vandaar terugkeerde, besloot het Secreet Besogne (p. 237), zonder de Staten-Generaal er in te kennen, zelfs een volmacht tot het zoo noodig teekenen van een afzonderlijken vrede op door Frankrijk aangeboden voorwaarden te verleenen (2 Juli 1746). Ook Van der Heim, onder invloed van den ongunstigen toestand en ziekelijk, had zich hiertegen ten slotte niet verzet. Juist toen gaf de Engelsche regeering, op de hoogte gebracht van de sterke vredesneigingen in Nederland, te kennen aan algemeene onderhandelingen te willen deelnemen, terwijl de handelwijze van het Secreet Besogne in verscheidene gewesten groote ontevredenheid had veroorzaakt. Dientengevolge raakte de afzonderlijke vrede, Amsterdam's plan vooral, op den achtergrond. Het kwam inderdaad tot een vredescongres te Breda (herfst 1746), waaraan ook Engeland deelnam, maar het bleek, dat de vredeslust bij de oorlogvoerenden zelf nog niet groot genoeg was. De zaken sleepten voort, ook nadat Van der Heim, om gezondheidsredenen op reis naar Spa, te Den Bosch gestorven was en opgevolgd door Gilles, evenmin een krachtige persoonlijkheid.

Intusschen hadden de Franschen in 1746 haast geheel België veroverd en in het voorjaar van 1747 maakte het Fransche leger zich gereed Nederland binnen te vallen. Niet om te veroveren, zooals in 1672, maar om de Republiek door eenigen dwang tot vrede te brengen. Een afgevaardigde kwam in April officieel mededeelen, dat Lodewijk XV zich genoodzaakt zag het grondgebied der Republiek, die immers zijne vijanden steunde, niet meer te ontzien. 17 April begon de opmarsch in Zeeuwsch-Vlaanderen, waar Aardenburg en Sluis spoedig werden genomen, terwijl in Mei dit geheele land verloren ging. De Republiek was tot verdediging volstrekt niet gereed en moest zelfs van Engeland hulp aannemen, om Zeeland te beschermen!

De gevolgen van den inval waren echter anders dan Frankrijk vermoed had. Een volksbeweging ten gunste van Willem IV ontstond, beginnende te Veere en zich met groote snelheid over de heele Republiek uitbreidende. De regenten gaven, anders dan in

[1]) François Fagel (p. 260) was in Nov. 1744 als eerste griffier afgetreden en opgevolgd door zijn neef Hendrik Fagel, die als tweede griffier door Gilles, pensionaris van Haarlem, vervangen werd.

1672, zonder tegenstand kamp: de grond was hun reeds onder de voeten weggezonken. Had Willem IV gewild, hunne macht ware reeds het vorige jaar gebroken geworden, maar hij wees toen hem door Willem Bentinck van Rhoon, zoon van den vriend van Willem III, lid der Hollandsche Ridderschap en ijverig voorstander van het Oranje-huis, gedane voorstellen tot het verwekken van een volksbeweging af. Nu ging het als van zelf. Reeds 28 April riepen de Staten van Zeeland, 3 Mei die van Holland en Utrecht, 10 Mei die van Overijsel, hem tot stadhouder uit en 4 Mei benoemden de Staten-Generaal hem tot kapitein- en admiraal-generaal. In Zeeland werd de Prins in de waardigheid van eersten edele en het bezit der markiezaten aanstonds hersteld.

Toen had men dan een leider en Willem IV, vol ijver en toewijding, zette zich onmiddellijk aan den arbeid, om den algemeenen toestand te verbeteren; Bentinck en zijn broeder Karel steunden hem met kracht en in vast vertrouwen, dat het nu goed zou gaan. Van afzonderlijken vrede was geen sprake weer; de nieuwe koers zocht onmiddellijk nauwere aansluiting bij Engeland, waarheen Willem Bentinck zelf voor korten tijd als buitengewoon gezant ging. De omstandigheden, aan Willem IV vóór zijne komst naar Den Haag weinig bekend, waren echter èn in financieel èn in militair opzicht van dien aard, dat er geen denken aan was, dit in korten tijd te veranderen. Engeland, al was de inval van Karel Eduard hier met diens nederlaag geëindigd (1746), en Oostenrijk verleenden ook nu niet veel steun. In Juli 1747 werden de bondgenooten onder den hertog van Cumberland, tweeden zoon van Georg II, bij Lafeld door den Franschen maarschalk Maurits van Saksen verslagen. Daarna sloeg een Fransch leger onder graaf von Löwenthal, die ook den inval in Staats-Vlaanderen geleid had, het beleg voor Bergen-op-Zoom; na een beleg van twee maanden werd de stad, door baron van Cronström verdedigd, bij verrassing genomen. Deze gebeurtenissen werkten vooral in Engeland, waar de regeering zich van de machteloosheid der Republiek ter dege bewust werd, de vredelievende gezindheid in de hand, en daar Frankrijk, dat uitgeput raakte, ook niet meer zoo afkeerig van vrede was, werden beide landen het er in September over eens, dat een algemeen vredescongres te Aken zou bijeenkomen. En juist toen toonde Nederland zich veel minder vredesgezind: hier

besteedde Willem IV haast zijn heele aandacht aan de verdere oorlogsvoorbereiding.

Toch ware er alle reden voor hem geweest zich met den binnenlandschen toestand in de eerste plaats bezig te houden. Er waren zoo hooge verwachtingen op hem gebouwd. Hij, meende men, zou het land bevrijden van de „tyrannie" der regenten; hij moest worden „de ziel der regeering, alsmeede een hulpmiddel tegen de ingesloopen misbruycken, een steunsel der wetten en een schrik der overtreders". Van verschillende kanten ontstonden oproerige bewegingen, uitgaande van de niet-aan-de regeering deelhebbende burgerij en door het volk in het algemeen gesteund, die Willem IV den weg konden wijzen naar wat verlangd werd. Zij waren zeer onsamenhangend en misten een weloverwogen plan. Hunne beteekenis lag hierin, dat nooit over de geheele Republiek zulke manifestatiën op staatkundig gebied voorgekomen waren. Toch, al kwamen de bewegingen in meerdere of mindere mate in alle gewesten voor, bleek ook nu niets van een neiging tot versterking van het centraal gezag in de Unie; wel tot die van het provinciaal gezag, dat trouwens van het verdwijnen der „ware" vrijheid van zelf het gevolg zou worden. Tevergeefs waarschuwden de regenten, v. n. te Amsterdam, de burgers, dat verzwakking der stedelijke macht tot hunne eigen schade zou strekken. Zij hadden aller vertrouwen verloren! Maar de burgers toonden zich — wat wonder! — politiek zeer onbedreven en zij hadden geen goede leiding. Het bleek al spoedig, dat Willem IV dit gebrek niet zou verhelpen. Hij accepteerde gaarne het meerdere gezag, dat hem in den schoot geworpen werd, maar hij toonde zich van den beginne afkeerig van fundamenteele verandering,

De bewegingen begonnen na den val van Bergen-op-Zoom, die groote ontroering verwekt had, en waren in den herfst van 1747 het sterkst in enkele Hollandsche steden, v.n. Amsterdam en Rotterdam. Men vroeg o.a. om erfelijkheidsverklaring van het stadhouderschap, ook in de vrouwelijke linie, om maatregelen tegen den verkoop der ambten door de regenten —in Rotterdam wilde men publieke veiling hiervan! —, om de opbrengst van den post niet meer te hunnen voordeele te doen strekken, maar ten bate van het gewest. Hoewel niet zonder verzet, werd de eerste eisch vrij spoedig ingewilligd. 16 November verklaarden de Sta-

ten van Holland naar aanleiding van een in October gedaan voorstel der Ridderschap het stadhouderschap erfelijk in de beide linies; de vrouwelijke stadhouder, „gouvernante" genoemd, zou alleen met goedvinden der Staten mogen huwen en, indien zij ongehuwd bleef, een vertegenwoordiger als kapitein-generaal en als lid van den Raad van State mogen aanwijzen. Zeeland volgde dit voorbeeld spoedig en de Staten-Generaal deden hetzelfde ten opzichte van het kapitein- en admiraal-generaalschap der Unie. Dan volgden Gelderland, Utrecht en Overijsel, in welk beide laatste gewesten tevens de regeeringsreglementen (p. 239) hersteld werden. Met de beide andere eischen had men niet zoo veel succes. Vooral de Amsterdamsche regenten weigerden hardnekkig in het afstaan van de postopbrengst toe te stemmen. Betreffende de ambten werd op voorstel van Willem IV door de Staten van Holland het besluit genomen (Nov.), om den verkoop er van te verbieden en om de waarneming door de bekleeders zelf te gelasten — een voortreffelijk besluit, waaraan echter de waarborg, dat het gehandhaafd zou worden, ontbrak.

Onderwijl spande de stadhouder alle krachten in, om de Republiek tegen het voorjaar beter toegerust te maken. Op zijn aansporen besloten de Staten van Holland (Sept. 1747) — en daarna ook die der andere gewesten — tot het uitschrijven van een zgn. „milde gift", een belasting van 2 %, te heffen van het vermogen en waarbij iedereen onder zekere voorwaarden zijn eigen aanslag mocht bepalen. De opbrengst was, ten minste in Holland, bevredigend, maar verbeterde den geldelijken toestand toch slechts weinig. De handel op Frankrijk, ofschoon Nederland ook nu niet met dit land in openbaren oorlog trad, werd aan beperkende bepalingen onderworpen. Engeland en de Republiek sloten na lange onderhandelingen een verdrag met Rusland, dat zich tegen subsidiën bereid verklaarde een leger van 30.000 man naar het Westen te zenden (Nov. 1747). Een overeenkomst met de bondgenooten kwam tot stand (Jan. 1748), om tegen het voorjaar een leger van 192.000 man uit te rusten (Nederland: 66.000 man), dat onder opperbevel van den hertog van Cumberland zou staan en waarbij Willem VI een zooveel mogelijk zelfstandig commando zou krijgen. Het leek alles op oorlog en het vredeswerk vorderde niet dan zeer langzaam: eerst in Maart 1748 kwamen de gezanten te Aken bijeen (voor Nederland o. a. Willem Bentinck). Maar nu

bleek het bij de eerste krijgsverrichtingen in 1748 aanstonds, dat Frankrijk weêr het overwicht had. De Russen waren nog niet aangekomen en de legers der bondgenooten beteekenden ook nu weinig. In de Republiek heerschte de grootste geldnood: Karel Bentinck werd naar Engeland gezonden, om er een leening te sluiten. Het werd overduidelijk, dat Willem IV en de zijnen den toestand niet hadden kunnen gebeteren en hem veel te rooskleurig ingezien hadden. Reeds sloeg Maurits van Saksen het beleg voor Maastricht en kans op ontzet was er niet. Deze omstandigheid bevorderde den vredeslust bij de Engelsche regeering in hooge mate. Hare vertegenwoordiger te Aken kreeg bevel zoo spoedig mogelijk vrede te sluiten en de Staten moesten wel volgen. 30 April werden de preliminaire punten geteekend door Engeland, de Republiek en Frankrijk. Tevens werd een wapenstilstand voor de Nederlanden gesloten, waarvan Maastricht uitgezonderd werd, dat toen spoedig capituleerde (7 Mei). Het duurde tot October, vóórdat de definitieve vrede er was. Veranderingen van beteekenis bracht deze oorlog niet: men keerde in het algemeen terug tot den status quo ante (alleen in Italië kregen de beide zoons van Elisabeth van Spanje meer gebied). Voor de Republiek beteekende dit dus, dat zij al hare verliezen, de barrière-steden inbegrepen, terugkreeg; alleen het handelsverdrag van 1739 werd niet hersteld. Maar zij dankte dit waarlijk niet aan eigen kracht, alleen aan de omstandigheid, dat de groote mogendheden het er over eens geworden waren, dat de politieke toestand van 1713 gehandhaafd moest blijven. Wel had zij tijdens den oorlog een buitenpost uit den tijd harer opkomst moeten afstaan: Frederik II, die Oost-Friesland na het uitsterven van het gravenhuis (1744) krachtens erfaanspraak in bezit genomen had, bewerkte onmiddellijk, dat de Staten hunne garnizoenen uit Embden en Leeroord terugtrokken.

Met de Akensche vredesonderhandelingen vielen nieuwe volksbewegingen samen. Het tweede stadium er van begon in Mei 1748 met als hoofdinzet: de verpachting der verbruiksbelastingen. Van Friesland en Groningen, waar nu tevens om de erfelijkheidsverklaring van het stadhouderschap geroepen werd, plantte de beweging zich over alle gewesten voort, behalve over Zeeland. De hevigste oproeren vielen voor in enkele Hollandsche steden, v.n. Haarlem en Amsterdam, waar een aantal huizen van belas-

tingpachters, om hunne hardheid en partijdigheid bij de inning veelal nog meer dan de regenten gehaat, geplunderd werden. Ook ditmaal had het oproer een gedeeltelijk succes. In de beide Noordelijke gewesten, Holland en Utrecht werd het pachtstelsel afgeschaft en kwam er directe heffing van staatswege voor in de plaats. De aard der belastingen veranderde echter niet, hoewel hier en daar op vermindering of liefst afschaffing der verbruiksbelastingen en invoering van een belasting naar draagkracht aangedrongen was. In Friesland en Groningen kwam het ook tot de erfelijkheidsverklaring in de beide liniën, terwijl in beide gewesten het ontwerpen van een regeeringsreglement aan Willem IV opgedragen werd. Want eigenlijk hadden de Friesche en Groningsche oproeren nog een dieperen grond: zeer luide was hier om verbreking der bestaande oligarchie gevraagd en tevens om herstel der „oude wetten"; de opdracht aan Willem IV beteekende een verschuiving van de in de verwezenlijking hiervan gelegen moeilijkheid. Dergelijke eischen van herstel van het oude, in den vorm van in onbruik geraakte privilegiën of anderszins, werden ook reeds in den herfst van 1747 in de Hollandsche steden gehoord. Er was toen weinig op gelet. Zij werden in sterkeren vorm herhaald in Augustus 1748 bij het Doelisten-oproer te Amsterdam. De merkwaardigste van al de bewegingen uit deze beide jaren! Hier valt een ernstig streven te bespeuren, om de regenten-oligarchie zelf te treffen. Immers! Op het programma der drie artikelen, door een aantal burgers, vergaderd op de Kloveniersdoelen, aangenomen en ook verder in de stad met veel sympathie ontvangen, komt het instellen van een van de stadsregeering geheel onafhankelijken krijgsraad bij de gewapende burgercompagnieën voor, die, ten deele door deze laatste gekozen, bepaaldelijk zou dienen tot handhaving der privilegiën. Een toezicht dus op de stadsregeering! Ook werden wenschen uitgesproken tot het kiezen van gecommitteerden uit de burgerij, om dit toezicht uit te oefenen, ja tot een keuze van de vroedschap door de burgers zelf. Hier breekt iets nieuws door, al wordt het zooveel mogelijk in een ouden vorm gehuld. Hier kan men de eerste sporen van een democratie in Nederland zien, evenals in den straks genoemden wensch tot een betere belastingverdeeling. Het bleef al bij wenschen! De Amsterdamsche leiders, als de porseleinkoopman Daniël Raap, die tot de meer gematigden behoorde, als de redenrijke Hendrik

van Gimnig, een patroonteekenaar uit Haarlem, die heftiger optrad, waren geen van allen mannen van genoeg beteekenis, om de beweging tot succes te brengen. En Willem IV bleef zooveel mogelijk ter zijde; hij en nog meer zijne gemalin onderhielden veelvuldige betrekkingen met de leiders der beweging, eerst door bemiddeling van Laurens van der Meer, een Rotterdamsch koekebakker, die in zijne stad in 1747 op den voorgrond getreden was, maar eenige leiding ging ook van hen niet uit. De Amsterdamsche regeering trachtte te sussen, maar eindigde met stap voor stap te wijken: eerst gaf zij haar verzet tegen het afstaan van de postopbrengst op; daarna toonde ze sterke neiging de andere eischen ook in te willigen. Maar zij werd niet vertrouwd en de burgers eischten weldra hare aftreding. In de verschillende stadswijken werden gecommitteerden gekozen, die ook op de Doelen vergaderden. Bij het ontbreken van krachtige leiding namen de onrust en de verwarring in de stad hand over hand toe, terwijl de stadsregeering in het einde van Augustus haar voornemen te kennen gaf af te treden. Ten slotte werd Willen IV, toen de poppen al drie weken aan het dansen waren, overgehaald, om zelf naar Amsterdam te gaan; hij liet zich eerst door de Staten van Holland machtigen tot het verzetten van de wet en tot het nemen van maatregelen ter handhaving van de rust in de stad. Daar maakte de Prins te midden der woelige menigte een zeer ongelukkig figuur. Zelf afkeerig van een „gouvernement populaire", wilde hij liefst zoo weinig mogelijk aan de Doelisten-eischen tegemoet komen. Maar hij moest wel iets doen! Eenige dagen na zijne aankomst ging hij tot het verzetten der wet over, eigenlijk tegen zijn zin en geheel handelende op aanwijzing van een zijner bekenden, een oud-schepen der stad. Later, onder den voortdurenden aandrang der burgerij, stemde hij ook in het kiezen van een vrijen krijgsraad toe, maar in de voor de burgers weinig vriendelijke proclamatie, die hij bij zijn vertrek afkondigde (15 Sept.), verklaarde hij uitdrukkelijk, dat de nieuwe krijgsraad niet zou mogen vergaderen dan met voorkennis van de burgemeesters, waardoor de bedoeling der burgers vrijwel illusoir gemaakt werd. De beweging luwde nu echter. Ook in de andere Hollandsche steden, waar zich in het najaar minder ernstige oproeren voordeden, werd de wet verzet door een commissie namens den Prins. Eindelijk ging deze zelf naar Friesland, waar toen een regeeringsreglement in-

gevoerd werd (Dec. 1748), wat eerst een jaar later ook in Groningen, waar het in de stad inmiddels zeer onrustig was, geschiedde. Eenige misbruiken in de wijze van vertegenwoordiging in de Staten dezer beide gewesten werden bij deze „reglementen-reformatoir" afgeschaft; maar bovenal werd ook hier de stadhouderlijke macht zeer uitgebreid. Ten slotte zag ook Gelderland, waar hierop reeds van 1747 af aangedrongen werd, het regeeringsreglement, zelfs nog met eenige vergrooting van 's Prinsen macht, hersteld (1750).

Overzien wij het resultaat der bewegingen van 1747 en 1748, dan treft onmiddellijk, dat er in het wezen der regeering niet veel veranderd was. Uitgezonderd de belastinginning en de post, die nu, in Holland althans, een provinciale instelling werd, eigenlijk niets. Maar het Oranje-gezag was opnieuw belangrijk versterkt en daardoor die onbewuste eenheid, die wij sedert den aanvang der Republiek hebben zien groeien. Willem IV, erfstadhouder in alle gewesten en kapitein- en admiraal-generaal, beheerschend door zijne macht zes der gewesten zoo goed als geheel, terwijl hem in verscheidene Hollandsche steden bij mondelinge afspraak een recommandatie-recht voor de jaarlijksche magistraatsbestelling toegekend was, had tevens volop gelegenheid het Uniebelang te behartigen; zelfs dat van Nederland buiten Europa, want de beide Compagnieën benoemden hem in 1749 tot haren opperdirecteur. Of hij er de man toe was, om dit groote gezag te gebruiken? Zijne houding in het algemeen kon niet anders dan een onbevredigenden indruk nalaten en die te Amsterdam had begrijpelijkerwijze teleurstelling en afkeuring gewekt. Toen in 1748 enkele wenschen vernomen werden, om hem graaf te maken, zei Bentinck: „il aimeroir mieux quitter ce pays que d'être comte de Hollande". Hij was niet de man om nieuwe banen op te gaan.

Literatuur: J. K. J. de Jonge, *Geschiedenis van de diplomatie gedurende den Oostenrijkschen successie-oorlog en het congres van Aken* (Leiden, 1852); Beer, *Holland und der Oesterreichische Erbfolge-Krieg* (Wien, 1871); dez., *Zur Geschichte des Friedens von Aachen* (alsv.); Jorissen, *Lord Chesterfield en de Republiek der Ver. Ned.* (in Hist. Studiën, V; cf. hierna, p. 311); D'Ailly, *Willem Bentinck van Rhoon en de dipl. betr. tusschen Engeland en de Ned. Rep. gedurende de laatste jaren voor den vrede van Aken* (Amst., 1898); Van Hoey, *Lettres et Négociations* — (Londres, 1743; twee verschillende uitgaven); Japikse, De *Aard der Volksbewegingen van 1747 en 1748* (in Gids, 1910, IV); F. G. Slothouwer, *Bijdrage tot de geschiedenis der Doelisten* (Leiden, 1875); De Voogd, *De Doelistenbeweging te Amsterdam in 1748* (Utrecht, 1914);

KRÄMER, *Bijdrage tot de gesch. der omwenteling in 1747 en 1748* (in Bijdr. en Med. H. G., XXIII, 377; zie verder ald., XXVI, 1, en XXVIII, 342); dez., *Stichtsche toestanden in de eerste jaren van het erfstadhouderschap* (in Onze Eeuw, 1901, I, 345); F. G. SLOTHOUWER, *Friesche troebelen gedurende 1748* (in Bijdr. Vad. Gesch., III², 402; cf. Dagverhaal — van J. Vegelin van Claerbergen, bewerkt door Van Borssum Waalkes: Leeuwarden, 1899); HEERES, *De wijziging in den regeeringsvorm in Stad en Lande in 1748 en 1749* (Gron., 1885; cf. Bijdr. Vad. Gesch., III⁴, 252); OVERVOORDE, *De centralisatie van het Hollandsche postwezen* — (alsv., IV¹, 206; cf. Koudijs, ald. IV¹⁰, 121)

NEDERLAND ONDER OVERWEGEND BUITENLANDSCHEN INVLOED (1748—1840).

I. ORANJE EN DE PATRIOTTEN (1748—1795).

Het einde van Nederland als groote mogendheid kwam niet plotseling, evenmin als dit gewoonlijk met eenig einde geschiedt, tenzij door bovenmenschelijke oorzaak. Het kondigde zich duidelijk aan na 1713 en was er in 1748. Toen toonde de Republiek zich niet meer in staat te presteeren, wat van haar gevergd werd. Het was in hoofdzaak een gevolg van de veranderde machtsverhoudingen in Europa en in zooverre valt er niet over te treuren. Maar het einde had waardiger kunnen zijn — en hier lag de schuld bij de regeerders en bij de inwendige verhoudingen in de Republiek.

Twee reizigers, die kort na elkander (1759 en 1762) Nederland bezochten, werden getroffen: de één door de sterke vrijheidsliefde, de ander door de republikeinsche gezindheid der inwoners, die zich boven vreemdelingen verheven achtten. Hier sprak het verleden! De Nederlandsche vrijheid was nu niet levenwekkend meer als een eeuw vroeger en de Republiek was met het groote Oranjegezag op weg naar een schijnvertooning. Het is, of de grootte en om zich zelf achtenswaardige eerbied voor het vroegere, met onzen conservatieven aard, het doorbreken van het nieuwe ernstig belemmerend in den weg heeft gestaan. Het nieuwe was er wel. In de buitenlandsche politiek: het streven naar neutraliteit, duidelijk aanwezig vóór 1748 en spoedig daarna door velen als noodzakelijk gevoeld. Uitstekend verdedigbaar ook, wijl geen directe belangen van Nederland meer bedreigd schenen, terwijl het meedoen aan de groote politiek voor een kleinen staat zooveel te bezwaarlijker werd, nu de van nature machtiger landen, geheel anders dan een eeuw vroeger, hunne grootere hulpbronnen ontwikkelden voor buiten- en binnenlandsche doeleinden: naast Engeland, Frankrijk, Oostenrijk ook Pruisen en Rusland, terwijl Spanje en Zweden evenals Nederland in machtspositie achteruitgingen. Maar de volle consequentie der neutraliteitspolitiek was moeilijk te bereiken, want men hield algemeen vast aan de barrière, al was haar nut uitermate gering, en velen tevens aan de alliantie met Engeland.

Nieuws was er ook in het land zelf: in de toenemende begeerte van de burgerij naar eenig medezeggenschap in de regeering. Hier ontmoeten we in het staatkundige den invloed van Engelsche en Fransche rationalistische schrijvers, die zich na 1748 langzamerhand sterker manifesteerde; maar hier is deze invloed het minst gelukkig, minder althans dan in andere uitingen van het volksleven. Immers! tot een wezenlijk levenwekkende kracht in den staat wisten de Nederlandsche burgerijen het in hare „patriotten”-phase niet te brengen. Er werd veel getheoretiseerd, reeds vóór en in 1748 over den besten staatsvorm — men leze o.a. de zeer opmerkelijke vertoogen van „Justus Bickerstaff” in zijne „Nagtstudies”, — er werd druk bewonderd, wanneer het nieuwe elders triumfeerde, en de het nieuw tegenwerkende krachten werden zwaar gehoond, maar weinig practische denkbeelden voor grondige veranderingen in het eigen huis werden geproduceerd. Men trof het trouwens slecht met de opperste leiding: na den spoedigen dood van Willem IV een slap regentschap, dan de uitermate zwakke Willem V, die zich in de tegenstelling der partijen, zooals zij zich nu openbaarde, star conservatief toonde. Met als gevolg een gapende tegenstelling tusschen de nieuwe democraten, bij wie zich de regenten uit anti-Orangistische gezindheid weldra aansloten, en Oranje. De tegenstelling is weer in de eerste plaats staatkundig, maar nu ook cultureel, bepaaldelijk kerkelijk, want Oranje en de kerk, die zich ook door het nieuwe bedreigd achtte — en met meer recht dan Oranje! —, kwamen dichter dan ooit tot elkander.

Wel betreurenswaardig waren voor Nederland de omstandigheden in den tijd van gisting, waaruit het nieuwe geboren moest worden. Elke degelijke hervorming in de eerste periode onzer geschiedenis na 1748 bleef uit en toch werd de behoefte er aan zoo diep gevoeld. Men bereikte slechts één resultaat en dit was hoogst ongelukkig. Beide partijen, de Oranje-partij zoo goed als de patriotten, dragen hiervan de schuld. Geen van beide heeft er tegen opgezien buitenlandsche hulp te aanvaarden, te zoeken zelfs, om den binnenlandschen tegenstander te overwinnen. Wat tijdens den Oostenrijkschen successie-oorlog was ingezet, toen het meest door de regenten, werd, na een korte poos van streven naar neutraliteit, in de 70er en 80er jaren tot een gewoonte: patriot-Frankrijk, Oranje-Engeland-Pruisen werd een vaste formule.

Het liep er op uit, dat Nederland reeds in 1785 en nog meer in 1787 van buitenlandsche mogendheden afhankelijk werd. En dit werkte lang na: 1795 bevestigde de afhankelijkheid in zeer sterke mate en in 1813 kon Engeland Nederland nog de vereeniging met België opleggen; eerst na de afscheiding van België, na 1839, wordt Nederland weer zich zelf. Om deze omstandigheid behooren de drie periodes in onze geschiedenis, die men tusschen 1748 en 1840 gemakkelijk onderscheidt, bijeen. Zij behooren ook bijeen, omdat in dien tijd de begeerte der burgerij naar wezenlijken invloed op den gang van zaken nog niet, althans niet duurzaam, verwezenlijkt werd. En bovendien, omdat toen de staatkundige eenheid van Nederland plus de monarchie tot stand gekomen is. Het is waar, dat de patriotten deze eenheid pas op het allerlaatst vóór 1795 op hun programma gezet hebben, en even zeer, dat Oranje vóór 1813 van een monarchie niet wilde weten. Maar het is ook waar, dat beide na 1748 geheel in den aard der dingen lagen, de laatste in het groote Oranje-gezag, de eerste in de gelijkheid van streven en belangen, het duidelijkst in de cultuur-uitingen der intellectueele kringen, over het heele land. Hoe groot onderscheid er was tusschen de ontwikkeling, die b.v. de Geldersche Achterhoek [1]) en die Holland sedert de 16e eeuw doorgemaakt hadden, de cultuur van het laatste had de andere gewesten voorgoed bereikt en de 18e eeuwsche cultuur-uitingen waren niet meer speciaal Hollandsch of Amsterdamsch, maar meer algemeen Nederlandsch geworden — weliswaar onder zeer sterk Franschen, Engelschen, weldra ook Duitschen invloed (deze laatste in het staatkundige voorloopig niet merkbaar). De uitingen van saamgehoorigheid namen toe. In de 17e eeuw beperkt tot de kerk en tot de droogscheerderssynodes, waar de mannen van de textielindustrie uit een groot deel van Nederland bijeenkwamen, om gemeenschappelijke belangen te bespreken[2]), vindt men ze nu ook op staatkundig gebied: in zeer onvolmaakten vorm in de volksbewegingen van 1747 en 1748, dan in weer verder gevorderd stadium in de algemeene vergaderingen van patriotten. Hier lag de voorbereiding van 1795 en in het groote Oranje-gezag, dat onder Willem V helaas! passief bleef, die van 1813.

[1]) Zie o. a. Weststrate, Een Geldersche heerlijkheid in de 18e eeuw (in Bijdr. Vad. Gesch., IV[5], 426).

[2]) Kernkamp in Gesch. Opstellen, uitg. ter eere van H. C. Rogge, 131.

Literatuur [1]): a. Verzamelingen van brieven en andere documenten: BUSSEMAKER—KRÄMER, *Archives ou Correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau* 4e S.: 1747—1766, 4 dln.; 5e S.: 1766—1789, 3 dln. (Leyde, 1908—'15; met supplément: 1917; cf. Brieven van Prins Willem V aan — Van Lijnden van Blitterswijk, uitg. onder toezicht van F. de Bas: Werken H. G., 3e S., n°. 4). — W. H. de BEAUFORT, *Brieven van en aan J. D. van der Capellen van de Poll* (in Werken H. G., N. S., n°. 27; Aanhangsel hierop —, uitg. J. A. Sillem: alsv., n°. 27b; cf. W. W. VAN DER MEULEN, in Bijdr. en Med. H. G., XV, 257, en XXVIII, 103). — Dez., *Brieven aan R. M. van Goens en onuitg. stukken hem betreffende*, 3 dln. (alsv., n°. 38, 43, 56). — G. W. VREEDE, *Laurens Pieter van de Spiegel en zijne tijdgenooten*: 1737—1800 —, 4 dln. (Middelburg, 1874—'77; cf. Fruin, Verspr. Geschr., V, 215). — *Brieven en gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp*, 4 dln.: 1762—1813 ('s Grav., 1866—'87). — *Dépêches van Thulemeyer*: 1763—'88, in de bew. van R. Fruin mededeg. door H. T. COLENBRANDER (in Werken H. G., 3e S., n°. 30). — HARRIS, *Diaries and correspondance* —, 4 dln. (London, 1844 en '45); J. A. DE CHALMOT, *Verzameling van placaaten, resolutiën en andere authentyke stukken — betr. hebbende tot de gewigtige gebeurtenissen, in de maand September 1787 en vervolgens — voorgevallen*, 50 dln. (Campen, 1788—'96; vervolg in: *Nieuwe verzameling — sedert het begin van het jaar 1793* —, 3 dln.: Campen, 1793—'95).

b) Gedenschriften: KRÄMER—VAN DER MEULEN, *Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek*, tot nu 4 dln.(Werken H. G., 3e S., n°. 14, 17, 24 en 36; cf. Gids, 1901, IV, 136—150, en Ned. Spectator 28 Oct. en 16 Nov. 1901). — VAN SCHEVICHAVEN, *Journaal van Mr. Justinus de Beyer* —: 1743—1767 (in Werken „Gelre", n°. 6). — RENDORP, *Memoriën, dienende tot opheldering van den laatsten Eng. oorlog*, 2 dln. (Amst. 1792). — Mrs. C. M. DAVIES, *Memorials and Times of P. P. J. Quint Ondaatje* (Werken H. G., N. S., n°. 13). — (MANDRILLON), *Mémoires pour servir à l'histoire de la Révolution des Provinces Unies en 1787* (Paris, 1791).

c) Geschiedschrijvers uit den tijd zelf: *Nederlandsche Jaarboeken* — sedert 1747 tot 1765; *Nieuwe Ned. Jaarboeken* —: 1766—1798, 56 dln. (Amst., 1748—'99). — (MILLON), *Introduction to the hist. of the Dutch Republic for the last ten years* —: 1777—1787 (London, 1788; ook in Fransche vert.). — (ELLIS), *History of the late Revolution in the Dutch Republic* (London, 1789). — TOLLIUS, *Staatk. Geschriften betr. eenige gewichtige gebeurtenissen in de Ver. Ned. gedurende 1786, 1787 en vervolgens*, 3 dln. ('s Grav., 1814—'16).

d. Latere Geschiedschrijvers: STUART, *Vaderl. Historie* —, 4 dln.: 1747—1813 (Amst., 1821—'24); VAN DER AA, *De Gesch. der Ver. Ned. en derzelver buitenl. bezittingen — ten tijde van Willem den Vierden, de Vrouwe Gouvernante Anna en Willem den Vijfden*, 6 dln. (Amst., 1804—'10). — VREEDE, *Friederike Sophie Wilhelmine, Gemalin van — Willem V, en L. P van de Spiegel* — (Utrecht, 1868). — JORISSEN, *Historische Bladen*, 4 dln, *Historische Karakters*, 2 dln.; *Historische studiën*, 6 dln (Haarlem, 1889 en vlg.). — HARTOG, *De patriotten en Oranje van 1747—'87* (Amst., 1882). — Dez., *Uit de dagen der patriotten* (Amst., z j.). — DE BEAUFORT, *Oranje en de democratie* (in Geschiedk. Opstellen, II, 1). — COLENBRANDER, *De Patriottentijd hoofdzakelijk naar buitenl. bescheiden*, 3 dln. ('s Grav., 1897—'99). — Dez., *Historie en Leven*, 2 dln. (Amst., z. j.). — COQUELLE, *L'alliance Franco-hollandaise contre l'Angleterre*: 1735—'88 (Paris, 1902.) — DE PEYSTER, *Les troubles de Hollande à la veille de la révolution française* (Paris, 1905).

e. Bizondere onderwerpen: CHR. SEPP, *Johannes Stinstra. Een bijdrage tot de gesch. der kerk en school in de 18e eeuw*, 2 dln. (Amst., 1865—'66). — KNAPPERT, *Het Zedelijk Leven onzer Vaderen in de 18e eeuw* (Haarlem, 1910; cf. dez., in Tijdspiegel, 1904, II, 1, 109, en 1907, III, 241, 379). — PH. GODET, *Madame*

[1]) De hier volgende lijst betreft het tijdvak van 1748—1795. Men vergelijke de lijsten op p. 3 en 160.

de Charière et ses amis — (Genève, 1906; cf. DE BEAUFORT, *in Nieuwe Geschiedk. Opstellen*, I, 80 en 105). — *Dagboeken van Bengt Ferner in 1759 en Johan Beckmann in 1762* (uitg. Kernkamp in Bijdr. en Med. H. G , XXXI, 314, en XXXIII, 311). — E LUZAC, *Hollands Rijkdom* — uit het Fransch vertaald, 4 dln (Leiden, 1780).

f Biografieën: VAN DER AA, *Geschiedenis van het leven van wijlen Willem den Vijfden*, 5 dln (Amst , 1806—'09). — SCHLÖZER, *Ludwig Ernst, Herzog zu Braunschweig* — (Göttingen, 1786; ook in Nederl. en Fransche vert.). — JOH. W. A. NABER, *Prinses Wilhelmina, gemalin van Prins Willem V* (in Ned. Hist. Bibl., n°. 2); dez., *Prinses Carolina van Oranje, vorstin van Nassau-Weilburg* (Haarlem, 1910). — NIJHOFF, *De Hertog van Brunswijk* — ('s Grav., 1889; cf. DE BEAUFORT in *Geschiedk. Opstellen*, II, 172). — SILLEM, *Joan Derck van der Capellen tot den Pol* (in Gids, 1882, IV, 204, 401). — BUSSEMAKER, alsv. (in Tijdspiegel, 1891, 1, 111, 267; cf. VAN DER MEULEN in *Gesch. Opst. ter eere van H. C. Rogge*, 195). — BOELES, *De patriot J. H. Swildens, publicist te Amsterdam, daarna hoogleeraar te Franeker* — (Leeuwarden, 1884; cf. dez., *de patriot H. J. Swildens gehandhaafd:* alsv.). — DE BEAUFORT, *Rijklof Michaël van Goens* (in Gesch. Opstellen, II, 62). — FRUIN, *De Jongelingsjaren van Gijsbert Karel van Hogendorp* (in Verspr. Gesch., V, 239). — COLENBRANDER, *Gijsbert Karel in zijn rijpen leeftijd* (in Historie en Leven, I, 79). — FAIRCHILD, *Francis Adrian van der Kemp*, 1752—1829. *An Autobiography* (New York and Londen, 1903).

§ 1. Pogingen tot neutraliteitspolitiek (1748—1766).

Aan het begin van dit tijdvak staat nog even de figuur van Willem IV, naar wien men niet zonder sympathie — of misschien is meewarigheid beter — kan opkijken. Zorgvuldig opgevoed door zijne moeder aan het Hof te Leeuwarden, daarna student te Franeker en te Utrecht, man van ontwikkeling, had hij zijn jeugd grootendeels in kleine omgeving doorgebracht. Vol eerzucht, maar ook vol besluiteloosheid, werd hij door de omwenteling van 1747 plotseling op ruim terrein gezet, waarop hij zich niet gemakkelijk, hoe ijverig dan ook, bewoog. Hij nam een deel zijner vroegere omgeving met zich mede en gunde zijn Frieschen raadgevers (v.n. Grovestins en de ook als dichters bekende Onno Zwier en Willem van Haren) te veel stem in het nieuwe kapittel. Bentinck met zijne ruimere opvattingen werd al spoedig wat achteraf gedrongen, v.n. onder invloed van prinses Anna, eerzuchtig ook zij, maar zonder politiek doorzicht en de ingewikkelde Nederlandsche verhoudingen niet begrijpende, die in alle handelingen van haren man gaarne wilde meedoen en voor Bentinck's bazigheid vreesde. De laatste kwam daardoor niet geheel tot zijn recht in deze omgeving, waar hij zonder twijfel de belangwekkendste, ofschoon toch ook lichtelijk oppervlakkige persoonlijkheid was. Krachtigen steun vond hij eigenlijk alleen bij zijn broeder. Diegenen in 's Prinsen omgeving (o.a. de secretaris

Jean de Back, de graaf van Gronsfelt, de kolonel de Larrey), op wie Bentinck eerst meende te kunnen rekenen, lieten hem weldra alleen staan. Evenmin steunden hem de regenten, hoe gedwee ze nu tegenover Willem IV in het algemeen ook waren. Bentinck zelf had bij de wetsverzetting in 1748 veel ingrijpender willen optreden dan geschied was. Het kostte hem zelfs groote moeite Gilles, die in de omwenteling volstrekt geen reden tot aftreden gevonden had, in 1749 tot heengaan te dwingen met hulp van den stadhouder; zijn opvolger was Pieter Steyn, burgemeester van Haarlem, die als bekwaam financier geroemd wordt, maar van wien zeer weinig regeerkracht uitging.

Toch was Bentinck de eenige, die een werkelijk hervormingsplan in zijn hoofd had. Hij bepleitte de instelling van stadhouderlijke departementen met uitgebreide macht, om Willem IV in zijn al te uitgebreiden werkkring ter zijde te staan, een voortreffelijk idee, de verwezenlijking waarvan ook de centralisatie in de regeering ten goede gekomen zou zijn. Maar Bentinck had slechts een zeer matig succes: de Prins en de Prinses waren bevreesd, dat hun eigen invloed er door benadeeld zou kunnen worden. Er werd in 1749 een raad voor de algemeene zaken ingesteld, die niet dan zeer kort gefungeerd heeft. Er kwam een raad of „conferentie" voor de buitenlandsche zaken tot stand (waarin o. a. Bentinck, Steyn en Hendrik Fagel), die zelfs tot 1759 heeft bestaan. De instelling van een raad voor handelszaken is voorbereid, maar het plan hiertoe is evenmin verwezenlijkt als dat, om de Republiek tot een beperkten vrijhaven („gelimiteerd porto franco") te maken onder afschaffing van een deel der in- en uitgaande rechten. Door dit laatste, afkomstig van een Rotterdamsch koopman en bij Willem IV misschien bevorderd door een dergelijk kort te voren in Engeland besproken plan, waarmede men den handel tot nieuwen bloei hoopte te brengen, heeft Willem IV zich in 1751 druk beziggehouden, er koopmansadviezen over ingewonnen en het daarna als propositie bij de Staten-Generaal ingediend.

Sloeg Bentinck in deze plannen, waarbij hem waarschijnlijk de Engelsche instellingen voor den geest gestaan hebben, een nieuwen weg in, in de buitenlandsche politiek hield hij zich geheel aan het oude systeem. Hij ijverde ook na 1748 voor een hernieuwing van de alliantie der zeemogendheden met Oostenrijk

die tevens van Engelsche zijde beoogd werd. Zelf nam hij een zending naar Weenen op zich. Maar hij stiet op een groote moeilijkheid, omdat Maria Theresia zich niet bereid toonde de regeling van de barrière, te Aken voor nadere onderhandelingen voorbehouden, op denzelfden voet als in 1715 te herstellen; noch van de financieele verplichtingen noch van de tariefbegunstiging wilde zij hooren. Bentinck had slechts in één opzicht succes op deze zending: hij bewoog Ernst Lodewijk, hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel, toen in Oostenrijkschen dienst, met toestemming van de Keizerin naar Nederland te komen, waar hij tot veldmaarschalk werd benoemd (1750). Brunswijk zou dienen tot bemiddelaar bij Oostenrijk en tevens tot steun voor het Oranje-huis in de Republiek. In deze dingen ging Willem IV met hem mede; alleen legde deze ook neiging aan den dag, wat vooral tijdens Bentinck's afwezigheid uitkwam, om de betrekkingen met Frankrijk niet geheel te verwaarloozen. Een definitieve beslissing over de buitenlandsche politiek was, als over zoovele andere zaken, nog niet gevallen, toen Willem IV, die nooit een sterke gezondheid genoten had en in de laatste jaren buitengemeen hard had gearbeid, vrij plotseling stierf (22 Oct. 1751).

Zijne beide kinderen waren een dochter, Carolina, en een zoon, toen drie jaar (geb. Maart 1748). Zonder eenig bezwaar volgde deze, Willem V, op; de prinses-weduwe werd „gouvernante", wat in dit geval dus zooveel als regentes beteekende. Ofschoon het heengaan van Willem IV tamelijk onverschillig opgenomen werd, had het toch zeer zeker een nadeelige uitwerking. Prinses Anna vermocht nog veel minder dan haar man leiding te geven. Van de hervormingsplannen hoorde men haast niets meer. Bentinck en Brunswijk werden weinig geraadpleegd; De Larrey, eerzuchtig, niet zeer bekwaam, die na het aftreden van De Back secretaris der Prinses werd (1758), verheugde zich in stijgenden invloed. In het algemeen verloor de stadhouderlijke omgeving veel aan prestige. De regenten staken den kop omhoog en trachtten althans een deel der verloren macht te herwinnen; aan het recht van recommandatie achtte Amsterdam — en weldra ook andere steden — zich weldra niet meer gebonden. Om elkander te steunen, sloten de Amsterdamsche anti-Oranjegezinde regenten, die toen reeds weer de meerderheid in de regeering hadden, een onderlinge correspondentie, de zgn. „pointen

van ordre". Men kon er niet veel tegen doen. Bentinck toonde zich zeer ontevreden over den gang van zaken. Er begon spoedig opnieuw als vóór 1747 iets van ontbinding in de lucht te hangen.

Toen kwam de groote Europeesche crisis van 1756: „le renversement des alliances" [1]). Zij dreigde al spoedig na 1748. Terwijl Frankrijk en Engeland ook daarna op gespannen voet bleven, vooral om den kolonialen wedijver in Noord-Amerika en Voor-Indië, toonde Maria Theresia eenige neiging, om toenadering tot Frankrijk te zoeken, waarop echter niet direct gereageerd werd. Voor haar was Pruisen, dat haar Silezië ontroofd had, de vijand. Van deze omstandigheid ondergingen de ook van 1751—1755 v.n. te Brussel voortgezette barrière-onderhandelingen, waaraan Bentinck een groot aandeel nam, den terugslag. Er kwam niets van terecht. Engeland, hoe geneigd ook het oude systeem— liefst met opneming van nog andere landen als Rusland en Denemarken — te herstellen, bleek er evenmin als Maria Theresia veel voor over te hebben, om de barrière in staat van verdediging te brengen. Wel wilde het Nederland in de handelseischen in hoofdzaak steunen, maar bij Maria Theresia had dit niet de minste uitwerking. Eindelijk gooide Engeland, waar een oorlogzuchtige stemming ten opzichte van Frankrijk de overhand kreeg en dat om Hannover een vastelandsbondgenoot toch moeilijk missen kon, het over een anderen boeg: het zocht aansluiting bij Frederik II, die de toenadering niet afwees, omdat hij zich bedreigd wist (verdrag van Westminster: Jan. 1756). Dit bevorderde nu ook de Fransch-Oostenrijksche overeenstemming (verdrag van Versailles: Mei 1756). Wat nog nooit gebeurd was, stond voor oogen: Bourbon naast Habsburg en daartegenover de groote zee- en koloniale macht van Engeland met de nieuwe groot wordende vastelandsmogendheid Pruisen. Reeds in 1755 dreigden de Fransch-Engelsche vijandelijkheden, in de koloniën begonnen, naar Europa over te slaan. In 1756, toen Frederik II Saksen, dat zich, evenals Rusland, bij Oostenrijk aangesloten had, overviel, brak de zevenjarige oorlog los onder geheel veranderde verhoudingen.

Wat zou de Nederlandsche regeering doen? Zij had geen directe belangen, om zich in den strijd te mengen. Er was geen be-

[1]) Voor de algemeene litt. verwijzen wij opnieuw naar Immich (hiervóór, p. 160); zie verder v. n. het groote werk van R. Waddington: Louis XV et le renversement des alliances en La guerre de sept ans (Paris, 1896en vlg.).

dreiging van het Europeesche evenwicht en Nederland stond buiten den kolonialen oorlog; hoe belangrijk de positie der Oost-Indische Compagnie in Voor-Indië was, zij dacht er niet aan — en ook dit is een bewijs van de veranderde tijden! — mee te doen aan de inbezitneming van het deerlijk in verval geraakte Mongoolsche rijk, dat hier lang bestaan had en om welks bezit Engeland en Frankrijk rivaliseerden. De verhouding tot Frankrijk was na 1748 in statu quo gebleven: de Staten hadden wel moeite gedaan het handelsverdrag van 1739 te herstellen, maar dit was afgewezen. Eerst in 1755 begon Frankrijk zich meer om de Republiek te bekommeren. Er kwam een nieuwe bekwame gezant, graaf D'Affry, die in de uitvoering zijner opdracht, om Nederland neutraal te doen blijven, in noodzakelijken wedijver raakte met den Engelschen gezant, kolonel Yorke, die de Staten trachtte over te halen Engeland overeenkomstig de verdragen (nl. die van 1678 en 1713) hulp te verleenen. Reeds bij het dreigen der vijandelijkheden bleek, dat hier te lande de strooming, om buiten den oorlog te blijven, zeer sterk was, veel sterker dan tijdens den Oostenrijkschen successie-oorlog. Zelfs de grootste voorstanders van een samengaan met Engeland, als Bentinck, bekoelden geheel, toen de voorloopige besprekingen bewezen, dat Engeland niet van zins was, om steun aan de Republiek op het vasteland te verleenen. Ieder voelde, dat de laatste zonder dezen niet aan strijd mocht denken.

In Februari 1756 vroeg Yorke officieel 6000 man te hulp, omdat een Fransche inval in Engeland scheen te zullen plaats hebben, en reeds verscheen een Engelsche vloot voor Hellevoetsluis, om deze troepen te vervoeren. Tegelijkertijd was een vraag van D'Affry in behandeling, welke houding de Staten dachten aan te nemen. Bij de naar gewoonte langdurige besprekingen in de Staten-colleges kwam duidelijk uit, dat men liefst beiden landen geen aanstoot wilde geven. In Maart zeilde de Engelsche vloot weg, toen er nog geen beslissing was. Holland, waar D'Affry ijverig betrekkingen met de regenten in meer dan één stad, v.n. te Amsterdam, onderhield en waar Steyn voor de neutraliteit was, nam in April tegen den zin der gouvernante bij meerderheid van stemmen het besluit, dat men een volstrekte onzijdigheid in acht moest nemen, wijl de oorlog buiten Europa ontstaan was; men zou echter zijne verbintenissen naleven, indien

nl. de Protestantsche successie in Engeland door den pretendent bedreigd mocht worden. 25 Mei vereenigden de Staten-Generaal zich hiermede en toen na de wisseling der oorlogsverklaringen Yorke opnieuw om hulp vroeg, nu in algemeenen zin, werd dit verzoek afgewezen. Dit waren alleszins belangrijke besluiten, gewettigd door het belang van Nederland en vereenigbaar met de bestaande verdragen: voor de eerste maal had Nederland zich ten taak gesteld in een groot Europeesch conflict toeschouwer te blijven. Ten gevolge van de sedert meer dan een halve eeuw heerschende verhouding beteekende dit een politieke nederlaag voor Engeland, een overwinning voor Frankrijk, dat onmiddellijk een belooning uitreikte in den vorm van verlaging der invoerrechten. Toch mag men niet zeggen, dat de Fransche invloed de neutraliteitsverklaring bewerkt heeft, al heeft D'Affry door zijne handige diplomatie haar verhaast. Zij was het resultaat eener in den aard der dingen liggende ontwikkeling, nu bevorderd door het bij allen in de regeering overheerschende gevoel van inwendige zwakheid. Hier lag de ongelukkige zijde der aangelegenheid. De Staten waren dan ook volstrekt niet in staat hunne neutraliteit te handhaven. Wanneer Engeland, zich niet storende aan het handelsverdrag van 1674, waarover ook vroeger reeds moeilijkheden ontstaan waren, Nederlandsche schepen onderzoekt en waren tot contrabande verklaart, die niet in dit verdrag genoemd zijn (v.n. scheepsbehoeften), vermag de Nederlandsche vloot niet de scheepvaart te beveiligen; aan de zwakke convooien stoorde Engeland zich niet en de handel, zoowel in West-Indië als in Europa, leed dientengevolge aanmerkelijke schade. Wanneer Frankrijk passage verzoekt voor troepen door de barrière-vestingen, door Maastricht zelfs, kan men het niet weigeren: het leger is onmachtig het te verhinderen. Inmiddels ontstaan binnenslands allerlei onverkwikkelijke krakeelen. De kooplieden heffen luide klachten aan over de schade op zee en Amsterdam, waar na 1748 het handelsbelang ook in de regeering meer behartigd wordt, maakt zich tot hun tolk in de Staten, terwijl zij zelf deputatie op deputatie naar de gouvernante zenden. In de Oostelijke gewesten is men bevreesd voor een vijandelijken inval, want de strijd om Hannover tusschen de Franschen en de Engelschen-Pruisen wordt dicht bij de grenzen gevoerd; hier klaagt men over onvoldoende ver-

dediging te land. In de Staten-colleges vindt deze tegenstelling hare natuurlijke uiting. Als de Raad van State in de petitie voor 1757 een versterking van land- en zeemacht beide voorstelt, wil Holland alleen die der eerste, de landgewesten alleen die der laatste — en er gebeurt niets! Evenmin in 1758. Hierbij openbaart zich ook de binnenlandsche partij-stelling. D'Affry verkeert het meest met de „ware" republikeinen, Engeland ondervindt den meesten steun bij de Oranje-gezinden. Het is een nare toestand en in 1758 geeft een hevige twist tusschen de gouvernante en Haarlem, naar aanleiding van de benoeming van een burgemeester buiten de voordracht om door de eerste, waarin ook de Staten van Holland betrokken worden, nòg ongunstiger relief aan het geheele tooneel. Deze zaak is nog onbeslist — en eigenlijk staat alles op losse schroeven —, wanneer de gouvernante overlijdt aan de tering (12 Jan. 1759).

De dood der Prinses maakte den toestand beter noch slechter. In de vorige jaren waren in alle gewesten regelingen ontworpen met het oog op deze eventualiteit; nu werd ook een regeling getroffen door de Staten-Generaal voor de Generaliteitswaardigheden. De hoofdzaak was, dat in de gewesten — behalve in Friesland, waar Maria Louise gouvernante voor haar kleinzoon werd — de bevoegdheid van het stadhouderschap voor den verderen duur van de minderjarigheid van Willem V door de Staten als politieke voogden waargenomen dus als in stadhouderlooze tijden geregeld werd: de regenten kregen dus voorloopig de eigenlijke macht weer in handen en konden nu nog beter dan na 1751 hunne revanche nemen voor 1748. Het kapitein-generaalschap werd ter tijdelijke uitoefening aan Brunswijk opgedragen, maar met zeer beperkte bevoegdheid; hem werd tevens verboden zich met de politieke zaken in te laten. Het admiraal-generaalschap bleef onvervuld. Brunswijk werd bovendien krachtens Anna's testament belast met de leiding der particuliere voogdij over de beide kinderen; toeziende voogden waren Maria Louise en George II (deze † 1760); voor de opvoeding werd een door Anna aangewezen commissie ingesteld. Brunswijk kwam dus nu meer op den voorgrond. Hij was voor de hem toebedeelde rol in zóó verre geschikt, dat hij zich tot nu toe achteraf gehouden had en eigenlijk met niemand op kwaden voet stond. Zelfs met Amsterdam kon hij het eerst redelijk vin-

den en zijne goede verstandhouding tot Bentinck bleef ongestoord. Eenige oppositie in de omgeving van het Hof, vooral van de Friesche „kabaal", werd de kop ingedrukt, toen het hoofd er van, Onno Zwier van Haren, zich ten gevolge van een schandaal in zijne familie in Den Haag onmogelijk gemaakt had en naar zijn Friesche landgoed verhuisde [1]) (1761). Toch stelle men zich Brunswijk, volstrekt geen imponeerende persoonlijkheid, allerminst als leider van de Republiek voor: die was er nu evenmin als vóór 1759.

In de buitenlandsche politiek veranderde niets. Wie gemeend mocht hebben, dat de Hollanders, die de gouvernante om de haar verweten verwaarloozing van de handelsbelangen hard hadden gevallen, nu krachtiger tegen Engeland zouden zijn opgetreden, kwam bedrogen uit. Wel zette Holland, door Zeeland gesteund, in 1759 door, dat tot uitrusting van 25 schepen [2]) besloten werd; wel werd in de volgende jaren eenig meerder convooi verleend. Maar op Engeland's houding kreeg men daarmede geen vat. De Staten stemden er nu zelfs op verlangen van Engeland in toe, dat de Nederlandsche vaart op de Fransche Antillen zou worden gestaakt (1759), en ten slotte ook hierin, dat grof hout tot contrabande werd verklaard (1762). Een plan, van Amsterdam uitgaande, om de vestiging der Engelschen in Bengalen tegen te gaan in vereeniging met Frankrijk, kwam in het geheel niet tot uitvoering. Van 1760 af bleek er neiging tot vrede bij de oorlogvoerenden te bestaan en de Nederlandsche staatslieden, vooral Brunswijk, gaven zich toen moeite, om te bemiddelen, v. n. tusschen Engeland en Frankrijk. Hun invloed hiertoe was echter niet groot genoeg. De oorlog eindigde in 1763 buiten hen om: met den vrede van Parijs tusschen Frankrijk en Engeland, welk laatste land onder de energieke leiding van William Pitt (tot 1761; toen afgetreden om verschil van inzicht met George III, den opvolger van zijn grootvader George II) èn in Amerika èn in Voor-Indië groote voordeelen behaald had; met dien te Hubertsburg tusschen Frederik II en zijne vele tegenstanders: de eerste had, ofschoon door Engeland

---

[1]) Over deze époque-makende historie is veel geschreven (zie o. a. Busken Huet, Litt. Fantasieën, V, 1).

[2]) Er had in de vorige jaren te Rotterdam en Amsterdam aanbouw van eenige nieuwe schepen plaats gehad — voor het eerst na langen tijd.

zeer slecht gesteund, zijn geheele rijk ongeschonden weten te bewaren.

In ditzelfde jaar 1763 nam Willem V, krachtens de regeling van 1759, zitting in den Raad van State en in de Staten-Generaal. In 1765 stierf Maria Louise en daarop werd prinses Carolina (in 1760 gehuwd met haren Lutherschen neef Carel Christiaan van Nassau-Weilburg, voor welk huwelijk geen goedkeuring aan de Staten gevraagd werd) gouvernante in Friesland. Het volgende jaar werd Willem V 18 jaar en aanvaardde toen, ook krachtens de pas genoemde regeling, al de waardigheden van zijn vader. Er heerschte vreugde in de Republiek en Brunswijk werd met geschenken overladen. Bittere teleurstelling zou volgen: de nieuwe stadhouder, levende in een veelbewogen tijd, bleek de inertie zelve te zijn. De regeering onder hem voerde tot de versteening: binnenslands om het koppig vasthouden aan al het bestaande; buitenslands om het ook nu niet veranderen van de koers, niettegenstaande de pas opgedane ondervinding; men hield vast aan de overheerschende positie in België, die in plaats van middel geheel doel geworden was. Versteening met een gouden rand. Want tijdens den zevenjarigen oorlog was door de groote winsten, die vele kooplieden toch gemaakt hadden, de rijkdom zeer toegenomen, waaraan de ernstige geldcrisissen van 1763 en 1773, de eerste een gevolg van de groote eischen, aan de Amsterdamsche geldmarkt tijdens den oorlog door buitenlandsche leeningen gesteld, terwijl de praktijk van den geldhandel nog niet zeer ontwikkeld was, weinig veranderden. Alleen dynamiet, om den steen te laten springen, ontbrak; de patriotten gebruikten alleen lawaai-makend buskruit.

Literatuur: DE BEAUFORT, *Engelsche en Hollandsche vrijhandelsplannen* (in Geschiedk. Opstellen, I, 146); DIFEREE, *Een onuitgevoerde maatregel tot herstel van den koophandel in de 18e eeuw* (in Studiën als hiervóór, p. 295); BUSSEMAKER, *Brieven van D'Affry aan de Fransche Regeering* (in Bijdr. en Med H. G., XXVII, 269; cf. dez., in Hist. Avonden — als hiervóór, p. 14, — II, 55); BEER, *Aufzeichnungen des Grafen William Bentinck über Maria Theresia* (Wien, 1871); KALSHOVEN, *De diplomatieke verhouding tusschen Engeland en de Rep. der Ver. Ned.* (Den Haag, 1915); SAUTIJN KLUIT, *De Amsterdamsche Beurs in 1763 en 1773* (Amst., 1865).

§ 2. De patriotten in opkomst (1766—1780).

Sedert een paar jaar, aldus een pamfletschrijver in 1742, is de rede in sterke mate toegenomen. Inderdaad greep de geestelijke

beweging, die het rationalisme of de „verlichting" genoemd wordt, sedert de eerste helft der 18e eeuw sterk om zich heen. Zij kwam natuurlijk niet plotseling; zij was zelf een belangrijk stadium in de algemeen-Europeesche cultuur-ontwikkeling, die duidelijk bij het humanisme aansloot. Beider hoofdkenmerk was: eigen onderzoek; het rationalisme paste dit meer in wetenschappelijken zin toe. De voorbereiding lag in den bloei der wis- en natuurkundige wetenschappen in de 17e eeuw (Newton, Leibniz; ten onzent Christiaan Huygens, later Boerhaave e. a.; p. 274). Straks werden de kerkleer, de theorie der staatkunde, het zedelijk leven meer dan te voren aan het verstand, aan de rede getoetst. Engeland heeft aan de opkomst dezer geestesbeweging het belangrijkste aandeel genomen (Locke, David Hume, Price, Priestley), Frankrijk tot hare uitbreiding het meest medegewerkt (Montesquieu, Voltaire, de „encyclopedisten"; later Rousseau). In Nederland heeft zij niet zulk een groot effect gehad als het humanisme en vooral de reformatie in hun tijd. Zij is hier in sterke mate gerecipieerd, maar heeft weinig eigens gecreëerd. Toch is haar invloed in grootere verstandelijkheid en meerdere ruimte van blik zeer merkbaar. Een harer voornaamste gevolgen is de „tolerantie" in kerkelijke zaken (p. 288). De vertaling en verdediging van Engelsche en Fransche „verlichtings"-geschriften, v.n. op theologisch gebied, door hoogleeraren en predikanten bewijzen de belangstelling in deze zaken. Evenzoo doet dit het zeer groot aantal werken, door onzen boekhandel uitgegeven, die ook voor het buitenland werkte (v.n. door het bezorgen van Fransche werken, die in het eigen land niet mochten verschijnen), het toenemend aantal dagbladen, periodieken (o.a. de Mercure politique et historique; de wereldbekende Gazette de Leyde; de Vaderlandsche Letteroefeningen) en wetenschappelijk-literaire vereenigingen. Aandrang tot vermeerdering van de zorg voor het onderwijs was het haast noodzakelijk uitvloeisel der nieuwe richting (Maatschappij tot Nut van het Algemeen: de stichting van Jan en Martinus Nieuwenhuizen, 1784).

Tamelijk onbelemmerd kwam het nieuwe binnen. In Holland werden Rousseau's Emile en het Contrat Social in 1762, Voltaire's beroemde verhandeling over de tolerantie in 1764 verboden; maar dit bleven uitzonderingen. Het verzet ging ook nu van de kerk uit, ofschoon lang niet alle predikanten zich geroe-

pen voelden het nieuwe te bestrijden. En hoeveel minder forsch was dit verzet dan ruim honderd jaar vroeger [1]), hoe weinig succes werd er mede bereikt! Afzetting van den Groningschen hoogleeraar Van der Marck, aanhanger der nieuwe richting, en verordening van de Staten van Holland, dat er niets tegen de gevestigde kerkleer geschreven mocht worden — beide in 1773, het laatste een gevolg van een predikantenpolemiek over Marmontel's Bélisaire en de hierin in allen ernst behandelde vraag, of een heiden als Socrates zalig worden kon! Dat was al en het verbrak den vooruitgang geen oogenblik, evenmin als de ordonnantie van 1656 (p. 193) dit op den duur had kunnen doen, al was de belemmerende kracht toen veel grooter geweest.

Welken invloed had de „verlichting" op staatkundig gebied ten onzent? Hij begon vóór 1748 (p. 288) en aanvankelijk was die van Engelsche schrijvers — evenals op letterkundig gebied (Spectatoriale vertoogen, Betje Wolff en Aagje Deken) — het grootst. Men treft bewondering voor de Engelsche staatsinstellingen als zoodanig aan, neiging zelfs tot navolging bij een staatsman als Bentinck (p. 313) en bij den Utrechtschen hoogleeraar Rijklof Michaël van Goens, en tevens beïnvloeding door de theoretische denkbeelden over staatsrecht bij de straks genoemde Engelsche schrijvers. De invloed der Fransche schrijvers, die allengs stijgt — dit stellig ook in verband met de staatkundige verhoudingen —, bevestigt nader, wat men van de Engelschen, die zelf ook de leermeesters van de Fransche rationalisten geweest waren, geleerd had. Met de bepaling van de mate van dezen buitenlandschen invloed in het algemeen moet men echter voorzichtig wezen: het natuurrecht en de daaruit afgeleide volkssouvereiniteit, de basis van het nieuwe staatsrecht, waren in Nederland niet geheel nieuw (p. 157). Het oude werd nu tot verdere ontwikkeling gebracht en er kwam een streven, om het in de praktijk toe te passen. Zoo moet men dezen invloed in hoofdzaak zien. Hij komt duidelijk tot uitdrukking bij een jonger geslacht, dat omstreeks 1770 het woord neemt. De Santhortsche kring (naar een buiten van den Leidschen hoogleeraar Burman genoemd), waar in de 50er en 60er jaren het rationalisme het weligst tierde, had geen invloed in de staatkunde. Men bewonderde er Oldenbarnevelt en

[1]) Vgl. hoofdstuk II van Cuperus, Het Kerkelijk Leven in Friesland tijdens de Republiek, I (Leeuwarden, 1916).

De Witt, wiens nagedachtenis ook in een polemiek, den zgn. Witten-oorlog van ± 1757, door den bekenden geschiedschrijver Wagenaar verheerlijkt werd, maar men kwam er niet tot de praktijk der staatkunde. Dit deed eerst de generatie van ± 1770, die zijne voornaamste vertegenwoordigers buiten Holland had. Komt dit, omdat de academies in de landprovinciën krachtiger het nieuwe verkondigden dan de Leidsche, of vond het staatkundig nieuwe, dat, voorloopig in zeer onbepaalden vorm, naar volksinvloed streefde, hier gemakkelijker ingang, omdat er in de praktijk nog zekere restes van dergelijken invloed waren aan te wijzen? De eerste en meest typische vertegenwoordiger van dit geslacht was een Geldersch edelman, die te Utrecht gestudeerd had en in 1772 met hulp van den stadhouder in de ridderschap van Overijsel beschreven werd: Joan Derck van der Capellen tot den Pol (geb. 1741). Geen indrukwekkende persoon, tamelijk oppervlakkig zelfs en ijdel, maar toch een merkwaardig man, al was het maar, omdat hij den wensch, om zijn land nuttig te zijn, bezat en tevens den moed, om voor zijne overtuiging uit te komen — bij alle standsvooroordeelen en traditie! —, toen het nieuwe hem te pakken kreeg. Dit geschiedde niet plotseling, maar na zijn studententijd door studie langzaam aan. Zijn optreden had iets disparaats. Hij was in de eerste plaats gangmaker en is als zoodanig het best met Multatuli te vergelijken. Een grooten stoot in zijne ontwikkeling kreeg hij door den Amerikaanschen vrijheidsoorlog, die in hem en zijne geestverwanten het nieuwe verder heeft doen ontbotten en hen bovendien in botsing heeft gebracht met de stadhouderlijke regeering, waartegen zij volstrekt niet onmiddellijk front gemaakt hadden.

De eerste jaren van Willem V gingen rustigjes voorbij. De jonge stadhouder, nauwgezet opgevoed, goed op de hoogte van de staatsinstellingen in de Republiek, veelwetend, met een goed geheugen bedeeld, was van karakter zwak, van nature traag en zonder eenige methode bij den arbeid; het gezond verstand, dat hij wel bezat, bleef ongebruikt, ten deele misschien ten gevolge van een minder gelukkige, hoewel daarom niet opzettelijk verwaarloosde leiding tijdens zijne vorming. De invloed van Brunswijk schijnt zich te aanhoudend te hebben doen gelden; hij bleef als iets vanzelfsprekends, ook na 1766, groot. Zelfs gingen Willem en Brunswijk een overeenkomst aan, de zgn. acte van consulent-

schap (3 Mei 1766), waarbij de laatste zich verplichtte den Prins in alle zaken desverzocht met raad bij te staan, terwijl deze hem bij voorbaat waarborgde, dat hij voor zijne raadgevingen aan niemand dan aan den Prins verantwoording schuldig zou zijn, ook niet na 's Prinsen eventueel overlijden. Het stuk moest den hertog dienen tegen mogelijke aanvallen van prinses Carolina en haren man, met wie hij in slechte verstandhouding leefde, en was zonder eenige staatsgevaarlijke strekking. De Delftsche pensionaris Pieter van Bleiswijk, een vertrouweling van den hertog, had het ontworpen; sterke blijken van afkeuring, ofschoon verscheidene personen er van wisten, kwamen eerst niet voor. Maar zou een eenigszins fier karakter, bij een der beide contractanten, de zaak niet onmogelijk gemaakt hebben? De acte is eigenlijk wel een typeerende illustratie van het heele stadhouderschap van Willem V: totaal gebrek aan zelfstandigheid en waardigheid. Ook 's Prinsen huwelijk met zijne nicht Wilhelmina van Pruisen, dochter van prins August Wilhelm, broeder van Frederik II [1]) — een huwelijk zonder bepaald politieke bedoeling, uitvloeisel van de goede betrekkingen tusschen de huizen van Oranje en Hohenzollern en een nadere bevestiging hiervan — veranderde hierin voorloopig niets, hoe zelfbewuste en krachtige figuur de Prinses was. Brunswijk hield den grootsten invloed en trachtte het met de regenten, de eenigen, van wie oppositie verwacht werd, te rooien. Wanneer de petitiën van 1767 en volgende jaren, waarin vlootaanbouw en legerversterking voorgesteld werden, bij de gewesten op tegenstand stuiten, laat men het er maar bij. De gelegenheid, om 's Prinsen groote macht te benutten tot verbetering, bleef volstrekt ongebruikt. Naar Bentinck, die opnieuw aandrong, om departementen in te stellen, werd niet geluisterd; hij eindigde in onmin met Brunswijk († 1774). Steyn, wiens werkzaamheid althans Holland's geldmiddelen door schulddelging eenigermate ten goede gekomen was, werd bij zijn dood in 1772 vervangen door Van Bleyswijk, ontwikkeld, maar zonder karakter of staatkundige bekwaamheid, zoodat hij de regeering niet het minste relief vermocht te geven. En daar kwam nu — och arme! — deze regeering

[1]) Van eenige beteekenis voor onze geschiedenis is door deze familie-relatie de groote uitgave van Koser e. a., Politische Korrespondenz Friedrichs des Groszen. — Eenige brieven van Frederik II aan Willem IV uit 1737—1741 en aan prinses Anna uit 1757—1758 werden door Ranke gepubliceerd (Sämmtliche Werke, XXIV, 175).

na de eerste rustige jaren te staan voor grootere moeilijkheden dan in de 18e eeuw nog voorgekomen waren: èn buitenlandsche èn binnenlandsche!

De Europeesche wereld had na 1763 hare groote gebeurtenissen in het Oosten, waar de vrijheid van een slecht geregeerd volk in het gedrang raakte, en in het Westen, waar Engeland in moeilijkheden kwam met zijne kolonisten in Noord-Amerika. Polen's lot trok hier te lande weinig aandacht. Amerika's opstand des te meer. Waarlijk geen wonder! Deze opstand, voortgekomen uit de na 1763 ontstane kwestie, of het moederland het recht had den kolonisten belastingen op te leggen en in hoe verre het hunne handelsvrijheid beperken mocht, leidde tot de verwezenlijking in practischen vorm van de rationalistische theorieën. In hunne onafhankelijkheidsverklaring te Philadelphia (Juli 1776) en de hiermede gepaard gaande verklaring van de rechten van den mensch gaven de Amerikanen aan de vrijheidsdenkbeelden onzer 16e eeuwsche voorvaderen, die onder de puriteinen in Engeland en Noord-Amerika (v.n. in Pennsylvanie) zooveel weerklank vonden, een onder invloed der nieuwe ontwikkeling staande ruimere toepassing. Hier werd verkondigd het evangelie van de vrijgeborenheid van den mensch, van zijn individueele vrijheid dus, ook in zaken des geestes; tevens dat van de volkssouvereiniteit. Hier werd het recht van een volk, om zich zelf te regeeren, opnieuw beleden: anders, in meer democratischen zin, maar ten slotte op denzelfden grondslag als die der Nederlanders van 1581. Deze gebeurtenissen hebben de staatkundige ontwikkeling in Europa zeer bevorderd, v.n. in Frankrijk, maar ook in Nederland, waar men juist in de 70er jaren slag op slag herinnerd werd aan groote gebeurtenissen uit den eigen opstand tegen Spanje, die op verschillende wijzen herdacht en gevierd werden. Hier was het Van der Capellen, op wien wij de uitwerking het duidelijkst zien. Hij verklaart zich onmiddellijk tegen elke hulpverleening aan Engeland. Hij vertaalt een paar brochures van Richard Price, waarin over burgerlijke vrijheid en het goed recht der Amerikanen werd gehandeld (1776 en 1777). Hij knoopt weldra correspondentie aan met bekende Amerikanen, v.n. met Benjamin Franklin, die in Frankrijk voor den opstand steun zocht. Ook bindt hij nu den strijd aan tegen de drostendiensten in Overijsel, afkoopbare dienstprestatiën van de boeren in het gewest, gering overblijfsel der hoorigheid, naar aanleiding

waarvan reeds sedert jaren in de Overijselsche Staten een kwestie hangende was. En hij deed dit met groote heftigheid, zóó zelfs, dat de meerderheid der Staten, waar zijne oppositie in allerlei zaken wrevel gewekt had, hem schorste (1778). Dit bracht hem tevens voorgoed in onmin met Willem V, die zijn optreden tegen Engeland afkeurde en hem in het Overijselsche conflict niet wilde helpen. De sedert 1748 dreigende breuk tusschen Oranje en de „democraten", voor wie hij spoedig de man wordt, was daarmede gekomen. Spoedig ziet men Van der Capellen in aanraking met die andere tegenstanders van Oranje, de regenten in Holland, die in de nieuwe buitenlandsche moeilijkheden een dergelijke rol spelen als tijdens den zevenjarigen oorlog. „Patriotten" noemen beiden zich nu met een dergelijke usurpatie van dit woord voor zich, als toen de regenten zich vroeger de voorstanders der „ware" vrijheid noemden.

De Amerikaansche opstand (uitgebroken: 1773) kwam hier te lande aan de politieke orde, toen Yorke in 1775 aan de Staten-Generaal verzocht, een verbod uit te vaardigen tot het uitvoeren van ammunitie naar West-Indië, ten einde smokkelhandel op Amerika te voorkomen. Aan dit redelijk verzoek voldeden de Staten zonder bezwaar (Febr. '75). Iets later (Oct.) vroeg Engeland de Schotsche brigade [1]) bij wijze van gunst te leen: het was toen bezig een groot leger uit te rusten tot bestrijding van den opstand. Hiertegen kwam verzet van Holland, Zeeland en Utrecht; de overige gewesten waren er voor het verzoek in te willigen, zooals ook 's Prinsen wensch was, Overijsel niettegenstaande Van der Capellen er een zeer ongunstig advies over uitbracht, dat ook in het openbaar uitgegeven werd en groot gerucht maakte. George III koos nu de wijste partij en zag van het verzoek af. Eenige ontstemming was inmiddels in Engeland gewekt en zij werd er grooter, toen het verbod van ammunitie-uitvoer kwalijk gehandhaafd bleek. De Engelsche gezant kwam met klachten over smokkelhandel van St. Eustatius uit, waar de gouverneur ook de Amerikaansche vlag had laten salueeren. Veel deden de Staten niet, om aan de klachten tegemoet te komen. Echter kreeg de schout-bij-

[1]) Overblijfsel van Schotsche regimenten, tijdens den opstand tegen Spanje in Nederlandschen dienst gekomen (zie Ferguson, Papers, illustrating the history of the Scots Brigade in the Netherlands, 1576—1782, 2 dln.: Edinburg, 1899). De Engelsche regimenten, in dienst der Republiek, waren tijdens den 2en oorlog met Engeland ontbonden.

nacht Lodewijk van Bylandt, die met een op Holland's aandrang uitgerust eskader naar de West gezonden werd, in opdracht alleen den geoorloofden handel te beschermen (Dec. 1777) — een opdracht, waarvan hij zich tot zijn terugkeer (1779) met beleid kweet.

Tot zoo ver kon men op de Nederlandsche politiek weinig aanmerken. Er was voor de Republiek niet de minste reden Engeland te grieven. Neutraliteit was haar van zelf voorgeschreven en dit werd door de meesten, die deel hadden aan de regeering — ook in 's Prinsen omgeving — wel degelijk gevoeld, al gingen de sympathieën verschillende kanten uit. Maar ook nu, evenals tijdens den zevenjarigen oorlog, sproot dit gevoel uit overtuiging van onmacht meer dan uit een goed inzicht in het wezenlijk belang van den Staat voort. De werkelijke beweegkracht van de Republiek is zwakheid, vrees—schreef de hertog de La Vauguyon, de bekwame en handige Fransche gezant, die in 1776, nu de Haagsche gezantschapspost weer van grootere beteekenis werd, hier te lande gekomen was met een dergelijke opdracht als vroeger D'Affry en weldra in nauwere verbinding dan deze met de Hollandsche, v. n. Amsterdamsche, regenten stond. Ook nu waren de betrekkingen tusschen Engeland en Frankrijk, waar onder het volk zeer groote sympathie voor den opstand was en waar men bovendien op revanche voor 1763 hoopte, gespannen. Na het eerste succes van beteekenis, door de opstandelingen behaald (capitulatie van Saratoga: 1777) erkende Frankrijk Noord-Amerika als zelfstandigen staat en verbond zich hiermede (Febr. 1778), ten gevolge waarvan het met Engeland in vijandelijkheden geraakte (zomer 1778). Dit maakte voor de Republiek de situatie veel moeilijker. De omstandigheden van den zevenjarigen oorlog deden zich opnieuw voor, maar het bleek spoedig, dat de stroom tegen Engeland zeer versterkt was, gevolg van den toegenomen naijver op Engeland's groeiende macht, waarvan velen toen den val aanstaande meenden, niet alleen hier te lande. Het is niet onverklaarbaar, dat er eenige neiging ontstond zich bij het Fransch-Amerikaansche verbond aan te sluiten, natuurlijk v. n. te Amsterdam, waar men hoopte op dezelfde handelsvoordeelen in Amerika, die Frankrijk reeds toegezegd waren. Maar een bewuste, krachtige politiek in deze richting dreef niemand. Toen de Amerikaansche vertegenwoordigers te Parijs zich in April 1778 tot Van Bleiswijk wendden

met de kennisgeving, dat de nieuwe Republiek gaarne met de oude in betrekking wilde treden, werd de zaak niet eens openlijk in de Staten besproken; maar wel knoopte Amsterdam eigenmachtig door den pensionaris Engelbrecht van Berckel een verstandhouding met de Amerikaansche heeren aan en zelfs bracht de Amsterdamsche koopman De Neufville met William Lee, een hunner, een ontwerp-overeenkomst tot stand te Aken, waarbij aan Nederland handelsvoordeelen toegezegd werden, voor het geval Amerika vrij werd — in diep geheim natuurlijk. Het was een Amsterdamsche verzekering op de toekomst, tevens een onvriendschappelijke daad tegenover Engeland. Van dat oogenblik bevond de Republiek zich op een hellend vlak. Hare spits was tegen Engeland gericht. Het bleek ook duidelijk, toen Holland in 1777, ditmaal met grooten nadruk, op den aanbouw van 24 oorlogsschepen aandrong, en werkelijk verleenden alle gewesten hiertoe in het voorjaar van 1778 hunne toestemming. Tot versterking van de landmacht, al wees de Raad van State ook nu meermalen op de noodzakelijkheid hiervan, kon men het daarentegen niet brengen.

Het spreekt van zelf, dat de handel op Frankrijk weer tot een belangrijke kwestie met Engeland leidde. De verdragen met dit land waren ook na 1763 niet herzien! Reeds in den zomer van 1778 begonnen de aanhoudingen en onderzoekingen van Nederlandsche schepen en weer regende het klachten van den koopman. De Engelsche regeering, die zeer spoedig realiseerde, dat ze van Nederland niets goeds te wachten had, wilde het liefst niet op een uitbarsting laten aankomen. Zij had al moeilijkheden genoeg en bovendien belang bij het handhaven van de goede verstandhouding met ons land, dat zoo lang de basis voor haren invloed op het vasteland geweest was. Maar ook was ze vastbesloten in de contrabande-kwestie niet toe te geven. Zij begon onderhandelingen aan te knoopen over de beide verdragen van 1674 en 1678. Dezerzijds toonde men geen groote lust hierop in te gaan en ontdook een ruiterlijk antwoord. Slechts kwamen de Staten-Generaal Engeland eenigermate tegemoet door de resolutie van 19 November 1778, waarbij masten en timmerhout van door hen te verleenen convooi uitgesloten werden; niet echter alle „navale munitie", alle scheepsbehoeften dus, zooals Engeland eigenlijk wilde. Over deze resolutie ontstond nu een hoogst onverkwikkelijk geharrewar. Frankrijk, in overeenstemming met Amsterdam — de eeni-

ge stad, die zich bij de behandeling der zaak in de Staten van Holland verzet had —, protesteerde er krachtig tegen en toen dit niet hielp, werd een (later verhoogd) tarief van invoerrechten afgekondigd met intrekking van alle handelsvoorrechten voor de Nederlanders in Frankrijk; maar Amsterdam en Haarlem, dat zich inmiddels bij de eerste stad aangesloten had, bleven van deze bepalingen uitgezonderd! Het ergerlijke ligt niet in de handelwijze van Frankrijk, maar in die van de beide steden, die zich zulk een bevoordeeling lieten welgevallen! Geheel in tegenstelling met ruim 100 jaar vroeger, toen een dergelijk plan van Engeland, om Zeeland alleen te treffen, een vastberaden tegenstand ontmoette[1]. Niets bewijst duidelijker de inzakking in het gevoel van eigenwaarde dan deze gebeurtenis — en wat er op volgde! Stad voor stad in Holland koos Amsterdam's zijde en werd door De la Vauguyon met dezelfde vrijstelling beloond!

Welk een alle besef van nationaliteit tartende verhoudingen! Maar wat scheelde dit den Amsterdamsche regenten van die dagen, die nu bovendien de schoonste kans kregen het stadhouderlijk gezag te bestoken. Spoedig teekende zich een kring van regenten af, waarin de Amsterdamsche burgemeester De Vrij Temminck, Van Berckel, Zeeberg, pensionaris van Haarlem, en Cornelis de Gijselaar, pensionaris van Gorkum, later van Dordrecht, de voornaamsten waren, die Engeland en den Prins tegelijk in de wielen wilden rijden. Toch was dit geen eenheid. Willem V, persoonlijk ten gunste van Engeland gezind, heeft in dezen tijd geen Engelsch-gezinde politiek gedreven. In zoo verre men van een politiek van hem spreken kan, was de compromis-politiek van de resolutie van 19 November de zijne. Maar hij greep volstrekt niet krachtig in, om dit besluit ten uitvoer te leggen of op eenige andere wijze richting te geven. En geen zijner raadslieden steunde hem naar behooren. Brunswijk was, nu hij door den loop der gebeurtenissen den band met Amsterdam kwijt raakte, van niet veel waarde meer; zijn invloed ging zeer minderen. Bleiswijk trachtte op eigen houtje te plooien, maar schikte zich zelf al spoedig het meest naar Amsterdam. De Nederlandsche regeering van deze jaren — mag men het woord eigenlijk wel gebruiken? — maakt een hulpbehoevenden indruk. De Prins en de Prinses vroegen

[1] Zie het geval uit 1664 bij Aitzema, V, 62.

weldra raad aan Frederik II en deze, na den zevenjarigen oorlog zeer tegen Engeland ingenomen, maakte er zich af: wie zou het belang der Republiek beter kennen dan de Prins zelf, riposteerde hij; terloops gaf hij toch ook den raad Engeland niet te veel naar de oogen te zien.

Men dobberde inmiddels de haven der neutraliteit uit. Niemand wilde eigenlijk oorlog — Frankrijk hoopte meer voordeel uit aanvoer van Nederland dan uit partij kiezen van dit land voor zich —, maar niemand schijnt ook begrepen te hebben, met welk gevaarlijk vuur gespeeld werd. De partij van Amsterdam wist in Maart 1779 bij meerderheid van stemmen in Holland tot het verleenen van onbeperkt convooi te doen besluiten, maar kon de Staten-Generaal niettegenstaande een dreigende aanmaning in Juni niet tot volgen bewegen. In Juli, kort na de openlijke oorlogsverklaringen van Frankrijk en Spanje, dat bondgenoot van het eerste was, aan Engeland, vroeg Yorke hulp krachtens het verdrag van 1678. Men schoof het antwoord op de lange baan. In October kwam het binnenvallen van een Amerikaansch kaperschip onder Paul Jones met een paar Engelsche prijzen op de reede van Tessel als een licht vermakelijk intermezzo tusschenbeiden: onderwijl Yorke zijne aanhouding en uitlevering als rebel vroeg, werd de kapitein in Amsterdam en Den Haag druk gefêteerd; toen de Staten besloten hem te gelasten van de reede weg te gaan, zette hij de Fransche vlag op zijn schip, bleef als Fransch kaper nog wat liggen en verdween op een geschikt oogenblik vrijwillig. Ongeveer tegelijkertijd kwam de regeering eindelijk tot een daad: een groote koopvaardijvloot koos zee onder convooi van een klein escader onder Van Bylandt (Dec. 1779). Ruim een jaar na de resolutie van 19 November 1778! Maar er bevonden zich stiekem onder de koopvaarders ook met scheepstimmerhout geladene! De vloot werd aangehouden en na het wisselen van eenige schoten moest Van Bylandt, verre in de minderheid, den Engelschen eisch van onderzoek inwilligen. De naar Engelsche opvatting met contrabande bevrachte, waarvan een zeker aantal ontkomen waren, werden verbeurd verklaard. Groote verontwaardiging, v.n. bij den handel, in de Republiek, besluit van Holland om 52 schepen uit te rusten, beklag over Van Bylandt's aanhouding bij Engeland volgden. Maar ook Engeland deed een nieuwen stap: het schorste het verdrag van 1674, nu op het ver-

zoek om hulp geen antwoord gegeven was (April 1780), en nam dus voor de Nederlandsche scheepvaart alle uit dit verdrag voortvloeiende gunstige bepalingen weg. Toen vereenigden zich de Staten-Generaal met de besluiten van Holland over onbeperkt convooi en uitrusting en het slot was, dat Frankrijk voor allen het onereuse tarief introk en de handelsvoordeelen herstelde. Groote overwinning van Amsterdam-Frankrijk, nederlaag van den stadhouder, die, willoos, tegen zijn zin den stroom volgde en Zeeland, waar de oppositie tegen Amsterdam's politiek vrij sterk was, zelfs aanraadde maar toe te geven.

In het voorjaar van 1780 begon de verhouding tusschen de oude bondgenooten gespannen te worden. Juist toen kwam het Verbond van Gewapende Neutraliteit aan de orde: keizerin Catharina II van Rusland stelde aan de onzijdige mogendheden, die alle van Engeland's zeerechtelijke opvattingen te lijden hadden, voor, om een verdrag te sluiten tot bescherming der neutrale scheepvaart op den grondslag van dezelfde opvattingen, die sedert lang in Nederland gehuldigd werden en die Frankrijk in dezen oorlog toepaste. Het is zeer begrijpelijk, dat de lust, om in dit voorstel te treden, hier te lande zeer groot was. Maar een weloverwogen politiek zou zich in de eerste plaats hebben afgevraagd, wat hulp men zou krijgen, indien men ten gevolge van een eventueele toetreding in moeilijkheden raakte. De Staten begonnen dan ook met van Rusland zekere waarborgen te eischen. Maar toen Catharina II, voor wie het geheele voorstel meer uit lust tot getuigen dan tot effectief optreden voortkwam, hierop niet inging, toen Zweden, Denemarken en Pruisen het voorstel aannamen, toen De la Vauguyon op onvoorwaardelijke toetreding aandrong, eindigden eerst Holland en toen Friesland, Groningen en Overijsel met toe te geven (besluit ter Staten-Generaal: 20 Nov.). Men kon berekenen, dat dit door Engeland niet straffeloos zou geduld worden! Het moest immers rekening houden met mogelijke gevolgen, indien het met Nederland om schending van de bepalingen van dit verbond, dat in gevaarlijkeren zin een dergelijke dekking beloofde als het pas opgezegde, in oorlog geraakte. Onderwijl had het een prachtmiddel in handen gekregen, om de Republiek de duimschroeven aan te doen: een Engelsch oorlogsschip had kort te voren een Amerikaansch schip buitgemaakt met Henry Laurens aan boord en deze, bestemd

tot Amerikaansch zaakgelastigde in de Republiek, had de concept-overeenkomst van Aken bij zich! Dit op zich zelf niet heel schuldige stuk werd prachtig uitgespeeld. Satisfactie werd geëischt benevens straf van Van Berckel en andere schuldigen. En toen de Staten-Generaal, ofschoon een afkeuring van Amsterdam's handelswijze van verschillende kanten luide gehoord werd, zich niet haastten op deze eischen in te gaan, maar wel na eenig wachten besloten de verklaring hunner toetreding tot de Neutraliteit af te leggen (10 Dec.), kwam de Engelsche oorlogsverklaring onmiddellijk los. „Welnu, moet er oorlog komen, dan zal het ten minste de eerste zijn, waarvan het Oranje-huis geen voordeel hebben zal" — zoo uitte zich Temminck en Van der Cappellen beschouwde hem als een fortuintje. Welk een hopelooze verwarring van binnen- en buitenlandsche politiek! Welk een opoffering van het algemeen belang aan overwegingen van partij-inzicht! Men zal, wanneer men onze 18e eeuwsche staatkundige geschiedenis tot 1780 gevolgd heeft, niet licht hooge verwachtingen koesteren. Maar kijkt men hier toch niet even verbaasd op?

Literatuur: HARTOG, *De Spectoriale Geschriften van 1741—1800* (Utrecht, 1890; cf. Brugmans, de Koopman, in Amstelodamum, X, 61); POMES, *Over Van Alphen's kindergedichtjes* (Rott., 1908); KERNKAMP, *Jan Nieuwenhuizen verdacht* (Amst., 1906); *Uittreksels uit eene briefwisseling van Noord-Amerikaansche zaakgelastigden betrekkelijk den oorlog tusschen den Staat der Ver. Ned. en Engeland: 1777—'83, medegedeeld door M. te D.* (in Bijdr. Vad. Gesch., I^3, 157).

§ 3. De vierde Oorlog met Engeland (1780—1784).

Herinneren wij ons voor een oogenblik de stage zorgen van Johan de Witt voor de vloot en denken wij dan aan de jaren 1780 en volgende! Het is maar beter de vergelijking niet uit te werken. Deze vierde oorlog gaf een voorstelling te zien van het schouwspel er vóór: geen kracht naar buiten; heftige twisten van binnen.

De Nederlandsche vloot bood bij het uitbreken van den krijg een jammerlijken aanblik, het resultaat van drie kwart eeuw verwaarloozing. Op papier 94 schepen, waaronder 26 met 50 stukken of meer; in werkelijkheid slechts enkele van de laatste in staat zee te kiezen en de rest kleingoed, waaraan men tegen Engeland niets had! En zoo veel achterstand haalt men in een

ommezien niet in. Hoe veel te minder, nu alle krachtige leiding wegbleef! Er werden sedert 1779 wel eenige schepen aangebouwd, maar niet van genoeg beteekenis, om gewicht in de schaal te leggen. Reeds in de eerste maanden leed de geheel onbeschermde handel zeer zware schade. Dan, in den zomer, kwamen eindelijk zeven schepen onder den schout-bij-nacht Zoutman in zee: zij zouden een koopvaardijvloot naar buiten convooieeren. Volgde een ontmoeting met een Engelsche flotille onder Parker bij de Doggersbank. Onze zeemacht hield zich flink, het gevecht bleef onbeslist. Groot gejuich hier te lande: Doggersbank zou het begin van een verjonging, een herleving brengen; Tromp, De Ruyter....! Maar het was de dood in de pot, want na de verliezen, in het gevecht geleden, moest van verder convooi afgezien worden. De handel werd lam geslagen, het verkeer met de Indiën weldra onderbroken. In Europa ontzag Engeland den ouden bondgenoot eenigermate door geen aanvallen op het land zelf te doen. Buiten Europa vielen harde klappen: St. Eustatius, Guyana in de West; Trinconomale op Ceylon, Negapatnam in de Oost raakten in 1781 in Engelsche handen. Frankrijk, dat ter zee in dezen oorlog meer presteerde dan tijdens den zevenjarigen, voorkwam, dat het nog erger werd: een Fransche vloot onder Suffren hielp mede de Kaap in staat van verdediging te brengen; in Frankrijk door de Oost-Indische Compagnie geworven troepen kwamen haar later verdedigen. De Franschen hernamen Trinconomale in 1782 en ook het in de West verloren gegane, maar zij kregen daarmede tevens kostbare panden in bezit, om de Republiek aan hare zijde te houden, zonder zich zelf tot iets te verplichten. Steun in Europa bood de Fransche regeering niet. Evenmin Catharina II, die zich, nu de oorlog immers niet om de neutraliteit ontstaan was, tot een overigens vruchteloos aanbod van bemiddeling bepaalde.

Binnenlands weerden de partijen zich beter dan ter zee. Hier hadden de patriotten het groote voordeel van oppositie te zijn ten opzichte van hen, die voor de landsdefensie in de eerste plaats verantwoordelijk werden gesteld. Een zeer luidruchtige, toch ook wel merkwaardige oppositie. Voor het eerst uitte zij zich, behalve in pamfletten, in de dagbladpers, die van nu af in Neerland een politieke beteekenis begon te krijgen. De „Post van de Neder-Rhijn'', redacteur Pieter 't Hoen, wijdde haar in en vond

spoedig navolging (o.a. in de zeer heftige „Politieke Kruier" van Hespe). De allermeeste aandacht had een pamflet: „Aan het Volk [1]) van Nederland" (Sept. 1781), waarvan in veel lateren tijd gebleken is, dat Van der Capellen zelf er de auteur van was, terwijl de Leidsche doopsgezinde predikant Van der Kemp eenig aandeel aan de samenstelling nam. Een zeer scherp stuk, hier en daar welsprekend en ook nu nog zeer de moeite van het lezen waard: omdat het wat er bij velen omging, zoo goed samenvatte; dit verklaart ook den opgang, dien het maakte, niettegenstaande de Staten-Generaal en de Staten van verschillende gewesten het weldra verboden. Het belijdt de volkssouvereiniteit: Oranje en de Staten hebben de volksrechten geusurpeerd; de burgers moeten hunne rechten hernemen. Maar het is tevens gelegenheidsschrift: de burgers moeten door hunne gecommitteerden in de eerste plaats een onderzoek doen instellen naar de redenen van de traagheid en slapheid, waarmede de oorlog gevoerd werd; zij moeten den Prins — tegen wien, evenals tegen zijne voorgangers, de schrijver zich aan heftige en grove uitingen bezondigde — een Raad ter zijde stellen. Met de nieuwe dagbladpers heeft dit pamflet de patriottische beweging in democratischen zin zeer vooruitgeholpen. Maar de wezenlijke oppositie tegen Willem V ging toch het meest van de regenten uit. Hunnerzijds, zonder de consequentiën van Van der Capellen's optreden te aanvaarden of te begrijpen, trachtten zij met de nieuwe beweging samen te werken. Er was reeds in de jaren vóór 1780 een ommekeer in hunne houding ten opzichte van de burgerij bemerkbaar: Temminck ging gemeenzaam met haar om; de oude regenten-hooghartigheid begon te verdwijnen. De toenadering werd nu grooter en dientengevolge kreeg het politieke décor in de Republiek van nu af een ander aspect. Niet alle regenten toonden lust in deze toenadering. Te Amsterdam, waar zij zich het sterkst openbaarde, was er ook een meer aristocratische fractie onder leiding van burgemeester Joachim Rendorp, die juist in 1781, toen Van Berckel om de sensatie, door de papieren van Laurens gewekt, tijdelijk op den achtergrond raakte, eenigen grooteren invloed kreeg.

[1]) Knuttel, Cat. van pamfletten, n°. 19864. — Zie Loosjes, Een krachtig libel — (Haarlem, 1886), en dez., Nog een en anders over het pamflet — (Amst., 1891); verder Fairchild (hiervóór, p. 312).

Stof voor aanvallen op Willem V was er te over. Engelschgezindheid had geleid tot verwaarloozing van de vloot en leidde nu tot niets doen — luidde de beschuldiging. Het was er mee als in 1672 met de aanvallen op De Witt's franschgezindheid, al had men zeker heel wat beter reden nu over Willem V te klagen dan toen over De Witt. Meer dan de stadhouder zelf kreeg Brunswijk het eerst te ontgelden, de voornaamste raadsman immers. Reeds in Juni 1781 kwam een deputatie van Amsterdam zich bij den Prins zelf over den hertog beklagen. Willem V verdedigde zijn gunsteling met voor hem ongewone warmte, deze zelf verzocht eerherstel aan de Staten-Generaal; het viel hem niet moeilijk zich te verdedigen en dit eerherstel te krijgen, maar van de tevens door hem van Amsterdam geëischte satisfactie kwam niets. En eigenlijk gaf de zaak, spoedig in het openbaar besproken, den „dikken hertog" toch een heelen duw. 's Prinsen omgeving, ook de Prinses, beschouwde zijn invloed steeds met naijver, nu bovendien als een nadeel. Willem V was er geen man naar, om hem flink te blijven beschermen; toen hij in het begin van 1782 kans zag op een verzoening met Amsterdam door middel van Van der Hoop, den pas benoemden fiskaal van de Amsterdamsche admiraliteit, die tot Rendorp's partij behoorde, stemde hij er in toe Brunswijk, althans tijdelijk, te verwijderen; hij ried hem een verblijf aan in Den Bosch, waarvan hij gouverneur was, en hierheen vertrok Brunswijk in Mei. Nu steeg de invloed der Prinses, maar zonder merkbaar gevolg voor den algemeenen toestand. Willem V liet zich door zijne vrouw niet gaarne leiden en deze kende de omstandigheden in en buiten de Republiek niet genoeg, om ze te beheerschen, noch had zij hiertoe het noodige inzicht en overwicht. De verhouding tot Amsterdam verbeterde ten slotte ook niet. Van het instellen van een Regeeringsraad, waarop de stad aandrong, wilde de Prins niet weten, nu evenmin als vroeger. En inmiddels begon 's Prinsen aanzien snel af te nemen. Van Goens, die eerst in een zeer krachtig gesteld „Politiek Vertoog [1])" Amsterdam 's houding duchtig over den hekel gehaald had en daarna tot verdediging van Oranje een eigen blad stichtte, de „Ouderwetse Nederlandsche Patriot". werd weinig gelezen, wel venijnig aangevallen en vond ten slotte bij Willem V zelf ook geen steun.

[1]) Knuttel, alsv., n°. 19756.

Hoe zwak het regeeringsbeleid bleef, bleek het beste in de behandeling der buitenlandsche zaken. Engeland deed herhaaldelijk onderhandsche voorstellen, om een afzonderlijken vrede met de Republiek te sluiten. De partij van Rendorp, beseffende de groote schade, den handel toegebracht, toonde eerst eenige neiging er op in te gaan. Maar zij durfde de zaak niet flink aan en evenmin durfden dit de stadhouder en de raadpensionaris. Toch verdiende het Engelsche aanbod, dat in geen enkel opzicht veeleischend was, bij den stand van zaken de ernstigste overweging. De zwakheid van de Republiek kwam nu toch zoo zonneklaar voor den dag. In November 1781 eischte Jozef II (opvolger in Oostenrijk van Maria Theresia sedert 1780; keizer sedert 1765), die kort te voren de Republiek bereisd had, plotseling, dat de Staten hunne garnizoenen uit de barrière-vestingen zouden terugtrekken; die vestingen waren bij de tusschen Frankrijk en Oostenrijk bestaande vriendschap immers overbodig en zouden gesloopt worden, verklaarde hij. De Staten, nu niet meer door Engeland gesteund, gehoorzaamden — en opnieuw viel een uiterlijk teeken van de vroegere grootheid, reeds lang verrot, weg. Had men het rotte deel maar tijdig zelf afgesneden! Bleef nog de Schelde-vaart, maar te Antwerpen jubelde men reeds in het vooruitzicht, dat ook deze grendel nu spoedig afgedaan zou worden, en de Staten wachtten maar op wat er zou komen. Een vaste overtuiging over de te volgen buitenlandsche politiek treft men alleen bij de democraten aan: zij — Van der Capellen, hoewel hem neutraliteit als einddoel voor den geest stond, ried er voortdurend toe — wilde nadere aansluiting bij Frankrijk-Amerika, maar in de eerste plaats om het hierin gelegen voordeel voor hunne binnenlandsche politiek. Inderdaad dreef men, gestuwd door De la Vauguyon, in den loop van 1782 meer en meer daarheen. Enthousiasme ontbrak bij de meesten ten eenenmale! Van der Capellen, die zijn best deed om Amerika aan een leening te helpen, vond hiertoe te Amsterdam zeer weinig gehoor. In April 1782 gingen de Staten-Generaal er toe over Adams als gezant te erkennen. Iets vroeger (Maart) aanvaardden zij tevens een door Frankrijk voorgesteld „concert" der krijgsverrichtingen voor het loopende jaar en bonden zich voor dien tijd tot voortzetting van den oorlog, zonder dat Frankrijk zijnerzijds de Republiek in iets tegemoetkwam. En dit geschiedde haast op

hetzelfde oogenblik, dat in Engeland de partij van Charles Fox en William Pitt Jr., die van den beginne af de politiek van George III ten opzichte van Amerika afgekeurd had, aan het roer kwam, v.n. onder den indruk van den voor Engeland min gunstigen loop van zaken in Amerika (capitulatie van Yorktown: Oct. 1781). De nieuwe regeering bood onmiddellijk aan Nederland opnieuw vrede aan, nu zelfs op den voet van het verdrag van 1674: de Staten wezen het aanbod van de hand. Zij waren immers gebonden!

Van het „concert" trok de Republiek intusschen niet het minste voordeel. Het was Frankrijk geen ernst, om werkelijk met de Staten-vloot samen te werken, hoe zeer men daarop hier hoopte. En nu moest de Nederlandsche vloot, omdat de Engelsche de Noordzee beheerschte, in 1782 haast geheel werkeloos blijven. Midzomer, toen de Fransche vloot van Gibraltar — het beleg van deze vesting gold de grootste inspanning der Franschen en Spanjaarden in dit jaar — voor een oogenblik naar het Noorden kwam, waagde de vice-admiraal Hartsinck, nu met het opperbevel belast [1]) zich op zee gedurende luttele weken en in October deed dit een eskader onder den schout-bij-nacht Van Kinsbergen; het gevolg was, dat eenige koopvaarders, ook naar Indië, konden uitzeilen. In den grooten strijd werd niets gepresteerd en een met het oog op den algemeenen toestand gewaagd plan tot het zenden van een eskader naar Brest ter vereeniging met de Fransche vloot bleef onuitgevoerd. Weer kreeg Willem V de volle schuld van de werkeloosheid. Ditmaal diende Leiden een klacht in ter Staten van Holland, waar besloten werd hem als admiraal-generaal ter verantwoording te roepen. Deze stelde een uitvoerige memorie ter verdediging op en stemde toe in de oprichting van een Raad voor het Zeewezen (Oct.). De aanvallen op zijn eigen gezag, nu meer en meer direct bestookt, verminderden er niet om. Te Amsterdam kregen Van Berckel en zijne aanhangers, meest jongere regenten, juist in dezen tijd opnieuw de overhand en ongeveer tegelijk werd Capellen met behulp der drie steden en een deel der Ridderschap opnieuw in de Staten van Overijsel toegelaten, terwijl de drostendiensten opgeheven werden.

Gelukkig liep de algemeene oorlog op een einde. Engeland wendde zich in 1782 met vredesaanbiedingen tot Frankrijk en

---

[1]) Zoutman had na Doggersbank verlof gevraagd.

het kostte bij de daar nu overheerschende stemming, vooral nadat het beslag van Gibraltar voorgoed mislukt was, niet veel moeite tot overeenstemming te komen op het te Parijs gehouden vredescongres. Reeds in Januari 1783 waren de vredespreliminairen ontworpen en tegelijk een wapenstilstand gesloten. Engeland getroostte zich groote opofferingen: het erkende de Noord-Amerikaansche koloniën als onafhankelijk; het stond aan Spanje en Frankrijk eenig gebied in Noord-Amerika en Voor-Indië af, maar zijne stelling als grootmacht bleef ongebroken. De Republiek moest, nu zij geen afzonderlijken vrede had willen aangaan, het overigens niet zeer dure gelag betalen: geëischt werden afstand van Negapatnam en vrije vaart van Engeland door de Molukken, wat voor de verbinding met Oost-Azië van belang was. Geen herstel van het verdrag van 1674, geen verklaring omtrent neutrale rechten, waarop de Nederlandsche gezanten in den beginne zeer hadden aangedrongen, konden worden verkregen. De aanvankelijk nog wat hoogere eischen waren onder invloed van Frankrijk, dat overigens niets voor de Staten deed, gematigd. Lichte teleurstelling hiervoor bij de patriotten en groote over de voorwaarden zelf! De Staten accepteerden dan ook wel den wapenstilstand, maar niet de preliminairen. Ook hierdoor, hoewel niet alleen hierdoor, werd het teekenen van den definitieven vrede tusschen de voornaamste oorlogvoerenden vertraagd tot September 1783. De Staten bleven weigeren. Wat gaf het eigenlijk? Er was niet de minste kans voor hen op een wijziging in gunstigen zin, tenzij de Republiek zelf toenadering tot Engeland gezocht had, maar dit wilden de eigenlijke machthebbers niet. Frankrijk noch Engeland preste al te hard en zoo bleef de zaak slepende tot Mei 1784: toen pas werd de Nederlandsch-Engelsche vrede te Parijs geteekend. Verlies van aanzien, van eenig gebied buiten Europa, zeer groote schade van den handel, die zich ook niet vlot meer herstelde — dit alles bracht de afloop van dit allerdroevigst avontuur. En waarlijk! men kan het niet onverdiend noemen.

§ 4. De Crisis in den patriottentijd (1784—1787).

Wat lachte de toekomst nu den patriotten toe! Hun gevaarlijk spel was met veine geëindigd: de schuld van het ongeluk kreeg

immers een ander. Maar wat wilden zij, wat wilden bepaaldelijk de democraten onder hen, nu verder? Vergeleken bij die van 1747 en 1748, vertoonen de denkbeelden van deze laatsten vooruitgang; ook is er in hun optreden meer plan. Maar toch heeft de frissche wind, die uit Amerika overwoei, hen niet zóó te pakken gekregen als men wel zou wenschen. Zeker, de theoretische aanvaarding van volkssouvereiniteit was een belangrijke gebeurtenis, maar zonder omschrijving van de consequentiën, die men er uit trekt voor de practische staatkunde, komt men met het dogma niet veel verder. Van der Capellen predikte in de eerste plaats: burgerwapening en kiezen van burger-gecommitteerden, waarbij men direct aan 1748 herinnerd wordt. Men zocht ook nu invloed van de burgerij op de regeering — van de welgestelde burgerij, de „gequalificeerden", „participanten" in tegenstelling tot het „gepeupel" wel te verstaan; aan algemeenen volksinvloed werd niet gedacht. Om te komen tot wat men noemde: „grondwettig herstel", de titel ook van een vrij uitvoerig geschrift in 2 deelen (1784 en 1786), waarin dit doel uitgewerkt wordt. Ook dit herinnert aan 1748, want dit herstel beteekende: het opnieuw tot invloed brengen van gilden en andere broederschappen, van welker vroegere politieke beteekenis men zich een lichtelijk geïdealiseerde voorstelling maakte. Natuurlijk hechtten de democraten ook groote waarde aan de oud-Nederlandsche vrijheid, die in de nieuwe denkbeelden van zelf rugsteun vond, en zij trachtten naar hare uitbreiding door op vrijheid van drukpers — die zij zelf noodig hadden! — aan te dringen. Overigens roerde men noch aan de macht der Staten-colleges noch aan de Unie, dus niet aan den wezenlijken vorm der staatsinrichting. Wel moest Oranje's macht belangrijk verminderd, v.n. ten opzichte van de militaire zaken. Het is overduidelijk, waar hier de zwakke zijde ligt: men wilde vernietiging of althans vermindering in beteekenis van wat eigenlijk het centraal gezag uitmaakte. Hoe weinig oog blijken deze nieuwlichters gehad te hebben voor de wezenlijke nooden van Nederland als staatsgeheel! Van der Capellen vraagt ergens, waarom men Nederland niet kon maken tot iets als het Zwitsersche eedgenootschap! En toch zou dit in plaats van een krachtiger centraal gezag nog meer versnippering geven! Evenmin is in anderen zin sprake van groote hervormingen: geen staatrechtelijke gelijkstelling van de verschillende kerkelijke gezind-

ten, hoe tolerant de patriotten tegenover dezen waren, of een grondige herziening van het belastingwezen — dingen, die toch niet zoo heel ver te zoeken waren.

Wij noemen de aanhangers dezer denkbeelden „democraten", waartegen op zich zelf geen redelijk bezwaar is. Maar men blijve zich altijd bewust, dat het begrip „democratie" aan groote verandering onderhevig is als het begrip vrijheid zelve. De 18e eeuwsche democraten zijn te zoeken onder de burgerij, mannen uit nijverheids- en handelskringen, terwijl in de landprovinciën de adel een vrij groot quantum opleverde; de meeste vooraanstaanden onder de gestudeerden: professoren, predikanten, studenten. Het luidst doen zij zich hooren in Overijsel onder directen invloed van Van der Capellen; in Friesland, waar een vrij belangrijke aanhang onder den adel en ook in de steden voorkomt: de jonge Coert Lambertus van Beyma, spoedig met Van der Capellen zeer bevriend, is hier de talentvolste en roerigste en vindt steun bij Johan Valckenaer, hoogleeraar te Franeker; in Utrecht, waar van een jongen kring van studenten (Quint Ondaatje, Bellamy) de voornaamste kracht uitgaat en waar de beweging onder de van ouds voor „democratische" invloeden zeer vatbare burgerij groote uitbreiding kreeg; in Gelderland, waar v.n. een deel van den adel, onder invloed van Robert Jasper van der Capellen tot de Marsch, een neef van Johan Derck, zich door het nieuwe laat bekoren. Stellig heeft de zeer groote macht, die Willem V juist in deze gewesten door de regeeringsreglementen bezat en door de zgn. luitenant-stadhouders (vertrouwelingen; geen bekleeders van een officieel ambt) uitoefende, het welig opschieten van het nieuwe bevorderd (cf. ook p. 323). Overal haast, waar patriotten waren, vormen zich exercitie-genootschappen, vrijcorpsen en in mindere mate ook colleges van gecommitteerden, die vrijelijk hunne wenschen te kennen gaven; vaderlandsche en burgersocieteiten werden opgericht, altemaal uitingen van het jonge politieke leven, dat in de Nederlandsche burgerkringen zijn eerste vruchten begon te dragen en dat overal onrust, beweging veroorzaakte. Ook in verscheidene Hollandsche en andere Zeeuwsche steden vindt men dit alles. Maar het echt democratisch patriottisme krijgt hier, v.n. in Zeeland, niet zulk een invloed als in de andere gewesten. De macht der regenten is hier grooter en deze, hoewel in Holland een deel, v.n. de aanhang der reeds genoemde drie pensionarissen, op

den duur meer en meer den democratischen kant opgaat, voelen — terecht! — de democratie toch ook als een bedreiging voor zich. Van der Capellen begrijpt dit wel, hij scheldt de Hollandsche regenten reeds in 1782 voor „onverdraaglijke pruiken". Hier lag van den beginne af een reden van zwakheid voor de patriottische beweging als geheel.

Aanvankelijk was eenige verdere democratische ontwikkeling onmiskenbaar en het blijkt ook niet, dat deze door Van der Capellen's overlijden (Juni 1784) onderbroken is. Men ziet haar duidelijk op de sedert 1783 gehouden vergaderingen van vaderlandsche regenten — spoedig ook door niet-regenten bezocht —, waar alle gewesten (Zeeland en Groningen zelden) hunne vertegenwoordigers hadden en waar men provinciesgewijs, als in de Staten-Generaal, bijeenkwam; nog duidelijker in de vergaderingen van afgevaardigden der vrijcorpsen uit het heele land, waarin de democratie zich het sterkst uitsprak. Zulk een vergadering te Utrecht nam in Juni 1785 een acte van verbintenis aan, waarvan de onderteekenaars zich verbonden tot het eischen van een volksregeering bij representatie met een daaraan ondergeschikt erfstadhouderschap van Oranje. Een uitvloeisel van deze vergaderingen is ook het Leidsch ontwerp (Oct. 1785), opgesteld door Wijbo Fijnje uit Delft, en Pieter Vreede, een Leidsch lakenfabrikant, waarin een zwakke naklank van de Amerikaansche verklaring van 1776 en een vrij duidelijke omschrijving van wat men nastreefde. Het zijn Van der Capellen's denkbeelden, maar de formuleering is gelukkiger. Er kwam meer teekening in de bedoelingen. Vooruitgang blijkt ook uit de werkzaamheid van den patriot Swildens, die — als het „Nut" — zich bizonder inspande ten bate van de volksverlichting, de lagere klassen inbegrepen, en daarbij niet alleen aan aanbrenging van kennis, maar ook aan bevordering van het politiek besef dacht. Een ernstige wil naar verandering bij een belangrijk gedeelte der Nederlandsche burgerij valt hier te constateeren. Maar de omzetting van de theorie in practijk zou op groote moeilijkheden stuiten. Willem V toonde zich geheel ongeneigd het nieuwe te bevorderen. Stelde hij in 1783 niet ter Staten van Holland voor, om niet-lidmaten der ware gereformeerde kerk tot geen ambt, noch militair noch burgerlijk, benoembaar te verklaren! Het klinkt onder de rumoerige emphase van de nieuwlichters als een stem uit het graf. Toch — men

moet dit goed realiseeren — blijft de meerderheid van het volk, v.n. in de lagere klassen, Oranje getrouw. En zelfs kondigen zich eenige van de talentvolste jongere Nederlanders: Laurens Pieter van de Spiegel uit Zeeland (in 1780 secretaris en in 1785 raadpensionaris van dit gewest geworden), Willem Bilderdijk, Gijsber-Karel van Hogendorp, juist nu als verdedigers van Oranje aan. Zij blijven de toekomst van Nederland bij Oranje zien — niettegenstaande de houding van Willem V, niettegenstaande wat Van Goens overkwam, die in 1783 zijn ontslag uit de Utrechtsche vroedschap moest nemen en, door Willem V slecht beloond, naar Duitschland den wijk nam (1786). En ze zagen ten slotte juist!

De bestrijding van de macht van Willem V bleef door de omstandigheden het voornaamste object van de patriotten. Van zelf was hierbij de leiding in Hollandsche handen. In Holland waren de regenten met hunne lange traditie tot oppositie-voeren het best toegerust. Het succes was voorloopig groot. Het recommandatie-recht werd den stadhouder overal in Holland ontnomen (1782—1783); in Friesland geschiedde hetzelfde. Het recht van electie werd spoedig hier en daar bedreigd (het eerst te Alkmaar). Aanvallen werden gedaan op Oranje's macht ten opzichte van de militaire jurisdictie, bepaaldelijk op den Hoogen Krijgsraad (p. 76), waaraan Holland zich in 1783 onttrok; de andere gewesten volgden. Aan de uitoefening van het patent-recht werden allerlei moeilijkheden in den weg gelegd. Willem V liet begaan, zooals hij ook liet begaan, dat Brunswijk, overigens nu zonder merkbaren invloed, gedwongen werd het land te verlaten. Holland leidde ook den tweeden aanval op hem, nu druk gebruik makende van de algemeen bekend geworden consulentschaps-acte, waarover de Staten zich in sterk afkeurenden zin uitlieten. De Prins trachtte een oogenblik, als in 1781, zijn vroegeren mentor te verdedigen en te steunen, maar liet hem ten slotte los, waartoe zijne omgeving, v.n. de Prinses, en ook Frederik II hem rieden, en Brunswijk ging heen, na zijne waardigheden neergelegd te hebben, toen de meerderheid der gewesten Holland's afkeurend oordeel over de acte bleek te zullen overnemen (Oct. 1784; † 1788).

De nieuwe aanval op Brunswijk hing als de eerste met de buitenlandsche zaken samen. Deze bleven ook na den vrede van Parijs netelig om door Jozef II opgeworpen moeilijkheden. Reeds in 1783 had de Keizer de bevoorrechte positie der Republiek in Bel-

gië verder aangetast: o.a. waren drie onzer forten op de grens van Staats-Vlaanderen door Oostenrijksche troepen bezet. Men zou hierover en over andere kwesties gaan onderhandelen, toen de Keizer in Mei 1784 met een reeks eischen te voorschijn kwam, als ontruiming van Maastricht en een groot deel van het land van Overmaze (op grond van het verdrag van 1673: p. 235 en 244), herstel van de grens van 1664 in Staats-Vlaanderen, slechting, geheel of ten deele, van de Schelde-forten op Belgisch gebied, geldelijke schadeloosstelling voor gepretendeerde nadeelen. Groote schrik in Nederland, die er niet minder op werd, toen de Keizer in den zomer te kennen gaf slechts een deel der eischen te zullen handhaven, maar voortaan de Schelde als vrije rivier te willen beschouwen. Men dacht niet aan toegeven van dit laatste. Met al hun vrijheidsneigingen hielden de Nederlanders, met al hun nieuwe denkbeelden hielden ook alle patriotten aan de gesloten Schelde vast. Niettegenstaande toch op grond van het natuurrecht buitenslands de rechtmatigheid qua talis van Jozef's eisch meer dan één verdediger vond, niettegenstaande v.n. in Engeland de handelsvrijheid op principieele gronden (Adam Smith) nu verkondigd werd. Angstvallig bleven de kooplieden bij hun Schelde-privilege en allen vielen hun bij. De Staten-Generaal wezen eenstemmig de Oostenrijksche eischen af. Maar wat moest men doen, om zijn recht te verdedigen? De toestand van het leger, van de vestingen — ten opzichte van die aan de Zuidgrens was door Holland in het einde van 1783 een onderzoek ingesteld en de uitkomst had juist als machine de guerre tegen Brunswijk gediend — was slecht. Groote vermeerdering van het leger achtten de Hollandsche patriotten bedenkelijk om de gevolgen, die zij voor 's Prinsen macht wellicht zou kunnen hebben. Toch moest men er in 1784 toe overgaan 11.000 man te werven met het oog op de oorlogstoerustingen, die Jozef II maakte, en de dreigementen, die hij uitte, toen het Nederlandsche wachtschip op de Schelde (het was pas van Lillo naar Saaftingen verplaatst) het eerste Belgische schip, dat de rivier probeerde af te varen, met geweld tegenhield. Er werd bovendien, met 's Prinsen instemming, een Fransche kolonel, Maillebois, als generaal der infanterie in dienst genomen, om het leger te reorganiseeren. Maar in hoofdzaak rekenden de patriotten op Frankrijk, welks bemiddeling door de Staten en den Keizer reeds in Mei gevraagd was en dat deze ook had toegezegd, dat

zich zelfs na den vrede met Engeland bereid had verklaard een alliantie met de Republiek te sluiten, die zich hiernaar nu zeer begeerig toonde: het ontwerp was in October ter teekening gereed, maar Frankrijk dacht er niet aan de alliantie ook geldig te verklaren voor een eventueelen oorlog met den Keizer of zelfs haar te teekenen, vóórdat de geschillen met dezen uit den weg waren geruimd. Jozef II was dan toch ook Frankrijk's bondgenoot, al was de vriendschap niettegenstaande het huwelijk van koning Lodewijk XVI (sedert 1774) met Marie Antoinette, dochter van Maria Theresia, niet zoo heel groot meer, en bovendien: Frankrijk was inwendig, v.n. financieel, zoo zwak. Het zou zeker de Republiek niet geheel in den steek hebben gelaten, had Jozef II geprobeerd haar onder den voet te loopen, al was het alleen om haar niet in de armen van Engeland te drijven; het heeft ongetwijfeld ten voordeele van Nederland bemiddeld. Maar de beste bliksemafleider was ten slotte Jozef II zelf, die, altijd vol plannen, in dezen tijd ook dacht aan een ruil van België tegen Beieren, waarop hij na het uitsterven van het huis Wittelsbach eenige aanspraken kon doen gelden, maar de andere pretendent, door Frederik II gesteund, wilde den ruil niet en kreeg Beieren; en onderwijl dacht Jozef II ook aan verovering van een deel van Turkije, samen met Catharina II, en aan groote binnenlandsche hervormingen. Het is niet zoo'n wonder, dat hij, voorziende moeilijkheden met Frankrijk, de Schelde-vrijheid ten slotte opgaf, mits hij geld kreeg, nu als vergoeding voor zijne oorlogsonkosten, en een deel zijner eerste eischen ingewilligd werd. Hierover is onder Fransche bemiddeling zeer lang onderhandeld, terwijl het gevaar voor oorlog spoedig verdween. De grootte van de „pourboire", die de Staten zouden betalen, kostte veel loven en bieden. Op 10 millioen hollandsche guldens werd men het eindelijk eens, waarvan Frankrijk $4\frac{1}{2}$ millioen [1]) zou betalen; bovendien werden van de vier Schelde-forten twee gesloopt en twee afgestaan, werd de grens van 1664 in Staats-Vlaanderen hersteld, werd een kleine grenswijziging in het Overmaassche en in Opper-Gelre aangebracht. De Republiek hield hare Schelde gesloten; ook werd hare souvereiniteit over de rivier van Saaftingen tot de zee uitdrukke-

[1]) Dit was een vergissing: Frankrijk had $1\frac{1}{2}$ millioen bedoeld en werd ten slotte bewogen het bij de $4\frac{1}{2}$ millioen te laten tegen belofte van gratis levering van twee nieuwe oorlogsschepen door de Republiek!

lijk erkend. Twee dagen na dit verdrag met Jozef II (8 Nov.) werd de defensieve alliantie met Frankrijk (beide te Fontainebleau) ook geteekend: de bondgenooten waarborgen elkander al hun bezit ook buiten Europa; de hulpverleening werd precies omschreven. Het was hoog tijd, dat het einde kwam. Engeland, dat sedert den vrede de Republiek aan haar lot had overgelaten, begon zich onder invloed van een talentvol diplomaat, James Harris, juist iets meer in Den Haag te doen gelden.

De Fransche alliantie beteekende de overwinning van de patriotten in de buitenlandsche politiek: zij was de bekroning van hun jarenlang streven, waarin ook nu het wezenlijk Nederlandsch belang niet, althans in veel mindere mate dan het patriotsche partijbelang, den doorslag gegeven had. De leiding in deze zaak berustte ook in handen der Hollandsche regenten, onder wie het driemanschap der pensionarissen nu overwegenden invloed bezat. Van Bleiswijk volgde hen gedwee. Willem V deed in de buitenlandsche zaken niet anders. Maar in de binnenlandsche was het reeds vóór het sluiten der alliantie tot een conflict gekomen. Aanleiding er toe gaven de ten deele uitgelokte oproertjes in enkele steden, waarbij het volk duidelijk partij koos voor Oranje (o.a. in Den Haag: Sinterklaas 1782; Leiden en Rotterdam: 1784). De Staten van Holland namen hunne toevlucht tot scherpe maatregelen als verbod van het dragen van uiterlijke kenteekenen, later explicite van Oranje-kleuren; strenge bestraffing van enkele belhamels[1]). In het bizonder de oefeningen der burgercorpsen, welker aantal tijdens de oorlogsbedreigingen van den Keizer zeer toegenomen was, waren voor de Oranje-klanten een steen des aanstoots. Bij een bezoek van Leidsche en Schiedamsche vrijcorporisten in Den Haag kwam het hier in September 1785 tot een niet zeer ernstige vechtpartij. Hierin zochten de Staten een gelegenheid, om het gezag van Willem V, die ze, ditmaal ten onrechte, van gebrek aan flinkheid beschuldigden, opnieuw aan te tasten: zij maakten inbreuk op het bij hem berustende commando over het Haagsche garnizioen (later werd het hem geheel ontnomen en op

[1]) Het meest bekende voorbeeld is dat van Kaat Mossel (of Catharina Mulder), tegen wie de hoofdofficier der schepenbank te Rotterdam om weinig beteekenende vergrijpen een zeer zware straf eischte; toen hem zijn eisch ontzegd werd, ging hij in hooger beroep bij het Hof van Holland: hier trad Bilderdijk als Kaat's verdediger op; bij den ommekeer in 1787 was de zaak nog niet beslist.

de Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier overgedragen). Protest van den Prins — natuurlijk zonder succes — en daarop vertrek van de heele prinselijke familie uit Den Haag. Willem V zelf ware liefst het land uitgegaan, naar de Nassausche erflanden, maar dit hield de Prinses vastberaden tegen.

Men kan 's Prinsen daad moeilijk bewonderen. Zij had ook direct schadelijke gevolgen. Er was juist eenig nuttig werk aan de orde gesteld, waartoe Van de Spiegel den voornaamsten stoot gegeven had. Een plan van dezen, wien hervormingen in den geest van Slingelandt (p. 278) voor den geest stonden, om een nieuwe Groote Vergadering samen te roepen, vond wel geen adhaesie, maar er werden toch twee commissiën van wege de Staten-Generaal ingesteld (Mei 1785): de eerste tot herziening van de quotentabel, want Zeeland (dat in 1770 tijdelijk een reductie voor zich gedaan gekregen had) en Friesland beklaagden zich sedert lang, dat ze veel te hoog waren aangeslagen, en het laatste gewest dreigde alle betalingen te zullen staken; de tweede om een onderzoek te doen naar de Generaliteitsfinanciën en het instellen van defensieraden. Bovendien kwam Maillebois met militaire hervormingsplannen. Vanzelf raakte dit werk geheel op losse schroeven, nu de stadhouder ging loopen. Toch, al werd de tegenstelling van hem en de patriotten natuurlijk scherper, merkt men niet, dat zijne weinig indrukwekkende houding hem in het algemeen kwaad deed. Het Haagsche volk bleef grootendeels Prinsgezind en gedroeg zich tegenover de voornaamste patriotsche regenten in het oogloopend vijandig: De Gijselaar ondervond het, toen hij in Maart 1786 de tot dus verre alleen door het stadhouderlijk gezin, maar nu door de Staten van Holland voor allen opengestelde Stadhouderspoort op het Binnenhof wilde doorgaan, wat tot een nieuw opstootje aanleiding gaf, met als gevolg nieuwe maatregelen tegen de Oranje-klanten. De stadhouderlijke familie reisde inmiddels het land door, verwijlde o.a. te Leeuwarden, Groningen en Middelburg, het meest op het Loo, en bevorderde hierdoor hare populariteit. Maar hoeveel liever zou men Willem V anders hebben zien optreden! Een klein beetje cordaatheid tegenover de legio onwettigheden tegen zijn gezag zou zijn aanzien vergroot, eenige inschikkelijkheid misschien zelfs de eendracht hersteld hebben. Er waren ook onder de Oranje-gezinden verscheidene, die aan de democratische wenschen tegemoet wilden komen, en

van democratische zijde zelf werd meer dan eens toenadering beproefd: van Utrecht uit en ook door Pieter Paulus [1]), een der talentvolste jongere patriotten, sedert 1785 secretaris van den admiraliteit van de Maze. Maar het was al vruchteloos.

Het werk der Hollandsche patriotten, hoe succesvol voor hen, was met dat al in hoofdzaak negatief. Opbouwender gingen de democraten te werk in het gewest, waar zij het sterkst waren, nl. in Utrecht. Ook hier begon het met een aanval op de stadhouderlijke macht: het bezetten van twee kort na elkander vacant geworden plaatsen in de vroedschap geschiedde buiten den stadhouder om (1784). De instelling van een commissie uit de Staten van het gewest tot onderzoek, naar aanleiding van het protest van Willem V, bood gelegenheid deze tevens in opdracht te geven middelen tegen wettige bezwaren van de inwoners voor te stellen; hiermede werd een aanval op het regeeringsreglement ingeleid, dat alle drie leden der Staten liefst over boord wilden smijten. Maar over de wijze, waarop men tot verbetering zou geraken, ontstond grootelijks verschil: ridderschap en geëligeerden hoopten de macht geheel aan de aristocratie te brengen; een groot deel der burgerij van Utrecht verklaarde zich voor een door Ondaatje ontworpen, voor dien tijd zeer democratisch plan, om de keuze der stadsregeering uit en door de burgerij te doen geschieden, en dit plan vond ook te Amersfoort en Wijk vrij wat bijval. Wel werd de beweging te Amersfoort tegengegaan, omdat de Gedeputeerde Staten van het gewest, handelende op verzoek der stadsregeering, den stadhouder opdroegen troepen in de stad te brengen, waaraan deze gereedelijk voldeed, maar het kwam nu toch tusschen de beide in wezen zoo verschillende bestanddeelen der patriotten-partij in het Utrechtsche tot een groote spanning. Een kwestie over de bezetting van een vroedschapsplaats te Utrecht bracht de beide eerste Staten-leden met een deel der stadsregeering en de burgerij, bepaaldelijk de gewapende burgerwacht, in 1785 zelfs in een scherp conflict. Na een afwisselenden strijd, die het heele jaar duurde, zetten de laatsten met eenige geweldpleging hun zin door. In den zomer van 1786 werd ten slotte een geheel nieuwe vroedschap volgens het door Ondaatje ontworpen plan gekozen en geïnstalleerd. In

[1]) Schrijver van een bekende verklaring op de Unie van Utrecht (1775—1778), die hij grootendeels aan Slingelandt's toen nog niet gedrukte staatkundige geschriften ontleend had.

het kleine Wijk geschiedde hetzelfde reeds vroeger. Hier had men nu een wezenlijke toepassing van de volksregeering bij representatie uit de acte van verbintenis. Het gevolg was echter, dat de Utrechtsche Statenvergadering zich splitste: de beide eerste leden met een paar steden verhuisden naar Amersfoort (Aug. 1786). De scheiding tusschen democraten en aristocraten in het gewest was er compleet door en de laatsten zochten weldra hun heul bij den stadhouder.

Nergens hadden de patriotten zooveel succes als in Holland en Utrecht. Het forsche optreden van Ondaatje en de zijnen te Utrecht deed echter de partij ook buiten Utrecht geen goed. Aan zooveel voortvarendheid was men niet gewend in het Nederland der 18e eeuw en de aristrocraten onder de patriotten op meer dan één plaats schrikten voor dit vermetele gedoe terug. Overijsel bleef in meerderheid patriottisch, maar de aanval op het regeeringsreglement, door Deventer in 1786 ingeleid, voerde pas in Mei 1787 tot de overwinning door een besluit tot afschaffing er van. Friesland, waar de beweging — de volkswapening was er het eerst begonnen — zoo krachtig had ingezet, bleef vrij spoedig staan. De aristocraten onder den adel vormden ten slotte de meerderheid en een roerige democratische minderheid onder Van Beyma kon niets wezenlijks uitrichten. Sedert 1785 stemde het gewest, ook om de quoten-aangelegenheid zeer tegen Holland ingenomen, ter Staten-Generaal vrij geregeld anti-patriottisch. In Groningen ontstond pas in 1786 een tamelijk sterke beweging tot herziening van het reglement van 1750 en het gewest werd toen in meerderheid patriottisch. Dit was van minder beteekenis dan dat in Gelderland de groote meerderheid der Staten, v.n. de adel, anti-patriottisch bleef niettegenstaande de roerigheid van Van der Capellen tot de Marsch, na den dood van zijn neef een der leidende patriotten, enkele andere edelen en de burgerijen van Zutfen en Arnhem. Zeer druk werd hier geageerd met door Capellen geïnspireerde requesten, door de burgers aan de Staten aangeboden, waarin op heftige wijze wenschen, v.n. ten opzichte van het regeeringsreglement, uitgesproken werden. De Staten hielden onverstoord de zijde van den stadhouder, evenals die van Zeeland vooral onder den invloed van Van de Spiegel deden. In Gelderland gingen zij er in Mei 1786 zelfs toe over het ter teekening bieden van requesten aan

de burgers te verbieden. Singulier voorbeeld van een repressief optreden eener anti-patriottische meerderheid! Elburg en Hattem weigerden zich naar het besluit te gedragen en te Hattem, waar de jonge advocaat Herman Willem Daendels de patriottische leider was, weigerde men terzelfdertijd een door Willem V aangewezen vroedschapslid toe te laten. Toen verzochten de Geldersche Staten Willem V garnizoen in de stedekes te leggen, om haren onwil te breken. De stadhouder voldeed aan deze opdracht en zonder moeite werd zij ten uitvoer gelegd; de meeste patriotten namen de vlucht. Hier scheen een contra-beweging van Orangistische zijde ingeleid, maar het bleef voorloopig bij de inleiding.

Het Geldersche incident werd in Holland tot een gebeurtenis van groote beteekenis opgeblazen. Willem V kreeg er de schuld van en werd naar gewoonte in een koor van invectieven uitgescholden. Toch had hij zich eigenlijk niet anders gedragen dan als uitvoerder van Staten-bevelen, juist wat de patriotten van hem wilden maken! De gelegenheid was schoon tot een forsch besluit: de Staten van Holland, die reeds vroeger de te hunner repartitie staande troepen verboden hadden zich tegen burgers te laten gebruiken, ontsloegen ze nu van hun eed aan Willem V en schorsten dezen dus eigenlijk in de uitoefening van zijn kapitein-generaalschap, voor zoover hun gewest aanging. Over de wettigheid van het besluit kan men even veel of even weinig zeggen als over die der scherpe resolutie (p. 120). Maar Willem V was geen Maurits. Hij protesteerde alleen, ook ditmaal. De Staten van Holland stelden hunne troepen onder bevel eener commissie van vijf leden uit hun midden en legerden ze onder den generaal-majoor Van Rijssel in een cordon langs de Hollandsch-Utrechtsche grens; de troepen gehoorzaamden hun betaalsheeren, maar waren grootendeels volstrekt niet patriottisch gezind. Aanvallen van Hollandsche zijde op de troepen, die Willem V in Gelderland en Utrecht bijeentrok — later vereenigde hij ze in één corps met hoofdkwartier te Amersfoort — bleven uit, evenals aanvallen van Willem V op Holland. Het leek een gewapende vrede! Eerst toen de stadhouder op last van de Utrechtsche Staten te Amersfoort de stad Utrecht aan de Westzijde trachtte in te sluiten, om haar van Holland af te snijden — een actie, die smadelijk mislukte, want de voor het doel gebruikte

troepen werden bij Vreeswijk door een aantal gewapende burgers uit Utrecht teruggejaagd (Mei 1787) —, zond Holland het regiment van den Rijngraaf van Salm, een zeer eerzuchtig, patriottisch doend officier, in de stad.

De democraten te Utrecht en de patriotten in Holland schenen nu nauw verbonden, maar vooral de eersten vertrouwden de laatsten toch niet geheel. Zou Utrecht niet door Holland overheerscht worden? Waren die Hollanders wel echte democraten? Er bleef inderdaad onderscheid tusschen Utrecht en Holland bestaan. De democratie maakte in dit laatste gewest niet zulke vorderingen als in het eerste. De vergadering van vaderlandsche regenten van 1786 verklaarde zich wel voor een dergelijke acte van verbintenis als die van de vrijcorpsen uit 1785. Men bracht ook een Nationaal Fonds, een partijkas van de patriotten eigenlijk, bijeen. Maar de meerderheid der Hollandsche stadsregeeringen bleef toch zeer aristocratisch en hier en daar toonden deze neiging zich aan de heele beweging te onttrekken. Een voorstel van Haarlem ter Staten van Holland (Jan. 1787) tot regeling van den volksinvloed op de regeering stuitte op sterken tegenstand. Ook vlotte het niet met het ontwerpen eener instructie voor den stadhouder, waarop reeds lang aangedrongen was. De toenemende tegenstelling leidde er toe, dat in April 1787 èn te Amsterdam èn te Rotterdam een aantal aristocratische regenten door de democraten in deze steden geremoveerd werden en nieuwe, door burger-gecommitteerden aangewezen, in hunne plaats gesteld. Hiermede was het hoogtepunt bereikt: men stond in Holland toch nog vrij ver van wat te Utrecht gedaan was, af en de tegenpartij begon zich meer en meer te doen gelden.

Van buitenlandschen invloed op de ontwikkeling dezer inwendige beroeringen, v.n. in de landprovinciën, kan men eigenlijk niet spreken, hoe groot deze invloed op het ontstaan der partijstellingen in de 80er jaren geweest was. De Fransche regeering, op wie de patriotten wel voortdurend het oog gericht hielden, had er niet het minste belang hunne wenschen geheel te helpen vervullen en voor de democraten voelde zij niets. Er was na het tot stand komen der alliantie eigenlijk slechts één tamelijk ver verwijderd liggend doel tot samenwerking: de Engelsche heerschappij in Indië aan te tasten. De Hollandsche regeering voelde hiervoor wel: de pensionarissen en Paulus zet-

ten in verband hiermede met eenige kracht de zorg voor de vloot voort, die in deze jaren werkelijk iets opknapte; er kwam zelfs een plan tot reorganisatie van de Oost-Indische Compagnie, die, evenals de West-Indische, tijdens den oorlog zwaar bij Holland in de schuld geraakt was, aan de orde, dat den invloed van Holland op de Indische zaken beoogde te versterken, maar op zeer sterken tegenstand stuitte, v.n. in Zeeland. Het doel zelf miste echter een stevigen ondergrond, omdat Frankrijk in deze jaren niet meer in staat bleek het aan te vatten. Onwillekeurig verslapten de Fransch-patriottische banden hierdoor eenigszins. De Fransche regeering deed pas in grootere mate van hare belangstelling blijken, toen de spanning in de Republiek zeer ernstig begon te worden. Zij trachtte te bemiddelen en zond hiertoe een buitengewoon gezant, Rayneval, om den weinig bekwamen De Vérac (vervanger sedert 1784 van De la Vauguyon) bij te staan. Niet anders was het met Pruisen: Frederik II probeerde het met goede raadgevingen aan den stadhouder en zijne gemalin, die er herhaaldelijk om vroegen; na zijn dood (Aug. 1786) deed zijn opvolger Frederik Willem II, broeder van prinses Wilhelmina, geen krachtige persoonlijkheid, één stap meer door ook zijnerzijds naast den gewonen gezant, Thulemeyer, een buitengewoon gezant, Von Goertz, te zenden. Maar alle deze bemiddelingspogingen mislukten. De eerste, die bepaalden invloed in deze crisis-jaren trachtte uit te oefenen, was Harris, sedert 1785, voorloopig zonder steun zijner regeering, zeer actief ten bate van Oranje werkzaam, ofschoon het Hof zijne toenadering eerst uitermate koel opnam. Hij voelde het als een Engelsch belang, om den ouden invloed in Nederland te herwinnen, al was het maar alleen, om het gevaar der Fransch-Nederlandsche koloniale plannen af te weren. Zonder veel moeite gelukte het hem relatiën aan te knoopen: met Van de Spiegel, die zich geneigd toonde tot het herstel van het „oude systema"; met Bentinck van Rhoon, kleinzoon van den man van 1747, en met Van Hogendorp, beiden nog jong, maar zeer bereid tot medewerking; met Rendorp en de zijnen ook, maar dit leidde tot niets. Er is iets zeer hatelijks in de Oranje-partij nu te paard zien stijgen onder buitenlandsche leiding: het ware zoo onnoodig geweest, indien Willem V maar zelf had toegetast.

In 1787 bemerkt men den invloed van Harris en zijne medewerkers, onder wie zich Van Hogendorp (hij was, na eenige jaren in militairen dienst doorgebracht te hebben, pas gepromoveerd in de rechten) bizonder onderscheidde, ter dege. Er kwam onder de Oranje-klanten actie, zij begonnen zich ook te organiseeren: Oranje vrijcorpsen en -sociëteiten verrezen; een Orangistische acte van verbintenis werd ontworpen en ter teekening aangeboden. Harris, die ook zijne regeering langzaam aan voor zijne politiek wist te winnen, steunde de Prinsgezinden met eenig geld (o. a. in Friesland met een leening). Het Hof wees zijne medewerking niet meer af. In de Staten-Generaal, die zich in de twisten zeer weinig hadden doen gelden, kwam een beweging op gang (gewoonlijk vier stemmen tegen drie: Holland, Overijsel en Groningen), om de troepen te houden aan hun eed aan den kapitein-generaal; Van Rijssel werd ontslagen. Dit reeds maakte, dat het cordon aan de Hollandsche grens deerlijk begon te verloopen; een aantal troepen gingen naar Willem V over! De Staten van Holland lieten niet na tegen-maatregelen te nemen: een commissie van defensie van vijf leden werd ingesteld en vestigde zich te Woerden; vrijcorporisten betrokken de wacht aan de grens (Juni). Maar de patriottische legermacht was verre van sterk en de tweedracht onder de aristrocraten en democraten nam hand over hand toe; zelfs het driemanschap, dat in de Staten van Holland de democratische eischen niet wist door te zetten, verkorf het bij de laatsten. Willem V, niettegenstaande de voor hem gunstige teekenen, bleef ook nu in hoofdzaak passief. Hij vaardigde alleen een uitvoerig declaratoir uit tot verdediging zijner rechten, tot afwijzing tevens van alle hervormingen. Aan den aandrang, van verschillende kanten op hem uitgeoefend, om naar Den Haag te gaan, waar zijne verschijning, meende men, de Oranje-partij er geheel boven op zou helpen, weigerde hij te voldoen, tenzij de Staten-Generaal of de zich nu meer en meer anti-patriottisch gedragende minderheid in de Staten van Holland hem riepen — en hiertoe had geen van beiden den moed.

In dezen tijd van spanning en toenemende verwarring heeft een vrouw de bevrijdende daad gedaan. De Prinses bood zich na rijp overleg met de voornaamste Oranje-mannen, ook met Harris, aan om de reis naar Den Haag te ondernemen; zij hoopte

daar de uitnoodiging, die de Prins wenschte, te kunnen uitlokken. 28 Juni vertrok zij van Nijmegen. Zij werd dien eigen dag door Goudsche vrijcorporisten bij de Goejanverwellesluis aangehouden. De defensie-commissie besliste, dat zij hare reis niet mocht voortzetten, welk besluit de Staten van Holland spoedig goedkeurden: een daad van zelfbehoud, niets meer en niets minder. De Prinses, op behoorlijke wijze behandeld, keerde, na te Schoonhoven overnacht te hebben, naar Nijmegen terug, waarin zij niet gehinderd werd.

Men mag niet zeggen, dat de Prinses met hare reis de Pruisische interventie heeft willen provoceeren. Wel komt het tragische einde van den patriottentijd, dat Pruisen nu stond te brengen, ons als een haast noodzakelijk gevolg voor van het speculeeren op buitenlandsche inmenging in onze binnenlandsche zaken, die patriotten en prinsgezinden beiden als iets heel gewoons waren gaan beschouwen. Onmiddellijk na hare aanhouding beklaagde de Prinses zich bij haren broeder — met voorbijgang van haren natuurlijken beschermer, die om het geval zijne houding niet wijzigde. Frederik Willem II vroeg satisfactie van de Staten van Holland: afkeuring der aanhouding zelve; straf der daders; bij niet-voldoening dreigde hij met andere maatregelen. Plan op gewapende interventie had hij toen nog niet. Samen met Frankrijk, dat juist trachtte zich door de Staten-Generaal als officieel bemiddelaar te laten inroepen, waarover de Staten-Generaal niet tot een besluit konden komen, hoopte hij de zaken tot een schikking te brengen. Maar de patriotten in Holland weigerden de verlangde satisfactie: de aanwezigheid der Prinses in Holland moest voor het oogenblik als ongewenscht beschouwd worden, luidde het antwoord der Staten van het gewest. Zij hoopten op effectieven steun van Frankrijk, waar de regeering 25 Juni onder indruk van de toenemende spanning besloten had een kamp bij Givet op te slaan, de patriotten er echter onkundig van latende, dat zij om den binnenlandschen toestand niet bij machte was dit kamp uit te rusten. In waarheid was er niets van haar te verwachten, zij moest hare positie in Nederland zonder slag of stoot aan Engeland overlaten. De weigering der satisfactie verbitterde Frederik Willem II in hooge mate en hem gewerd van Engelsche zijde spoedig de verzekering, dat Engeland niet zou dulden, dat

Frankrijk gewapenderhand in Nederland tusschenbeiden kwam. Hij begon een leger van ± 20.000 man bij Wezel samen te trekken onder bevel van hertog Ferdinand van Brunswijk, een bekend veldheer, en herhaalde het verzoek om satisfactie (begin Aug.). Holland kwam toen, ook onder invloed van Frankrijk, iets nader: de Prinses zou toegelaten worden, zoodra dit ging zonder gevaar voor de openbare orde, besloten de Staten nu bij meerderheid van stemmen (8 Sept.). Onmiddellijk volgde een Pruisisch, van te voren gereedgemaakt ultimatum (9 Sept.): de satisfactie binnen vier dagen, of het leger zou het land binnenkomen. 13 September overschreed Brunswijk, die rustig zijne voorbereiding had kunnen treffen, de grens. Hem was voorgeschreven: het doen geven der satisfactie; geen inmenging in de twisten zelve, al had de Prinses hierop wel aangedrongen. Als wreker van de beleedigde eer van het huis Hohenzollern trad Frederik Willem II, die niet dan tegen zijn zin op het avontuur inging, op; maar hij werd als van zelf de reddende engel van het Oranje-gezag, althans voor het oogenblik.

Brunswijk voerde zijne opdracht met bekwaamheid uit. Hij richtte zijn aanval op Holland; inname van Utrecht lag buiten zijn plan. Wel zond hij op aandrang der Prinses een regiment door Overijsel en bij de komst hiervan viel het heele patriottische gebouw hier zonder tegenstand in elkander, evenals in Groningen en Friesland, waar Van Beyma juist een splitsing in de Staten-vergadering bewerkt had: een kleine patriottische minderheid vergaderde te Franeker, maar verliep nu. Tot krachtige verdediging toonden de patriotten zich nergens in staat. Salm ontruimde Utrecht en trok op Amsterdam, waar men hem niet binnenliet (hij ging toen naar Duitschland). In Gorkum, waar een broeder van Van der Capellen tot de Marsch commandeerde, werden eenige schoten gewisseld. Overigens was de waterlinie, slechts zeer gedeeltelijk geïnundeerd, vóór de komst der Pruisen op bevel der defensie-commissie ontruimd. Van alle kanten stroomden de patriotten naar Amsterdam. Een klein deel der Staten van Holland (o. a. Dordrecht, Rotterdam, Alkmaar) verplaatste zich ook hierheen, maar raakte spoedig uiteen. Overal elders in Utrecht en Holland kreeg de strooming van Oranje-gezindheid, die zich ook uitte in tallooze daden van groote willekeur tegen de patriotten, de overhand. Willem V

had haar slechts te volgen. Reeds 19 September was hij te Schoonhoven en ontving daar bericht, dat het in Den Haag gebleven deel der Hollandsche Staten (ridderschap en acht steden aanwezig!) den vorigen dag alle besluiten tegen zijn gezag had ingetrokken. 20 September hield hij zijn zegevierenden intocht in de residentie. In alle andere Hollandsche steden werd het eveneens Oranje-boven. In een week tijds waren de patriotten weggevaagd, behalve uit Amsterdam. Hier bleef de regeering weigeren in de satisfactie van de Prinses toe te stemmen en Brunswijk was nu wel genoodzaakt zijne troepen, die overigens haast niet op Hollandschen bodem hadden behoeven te komen, om de stad samen te trekken. Een beleg als in 1650! De stad had eenige inundatiën gesteld en Brunswijk ging uitermate voorzichtig te werk. Eerst na het mislukken van onderhandelingen met de stadsregeering over de satisfactie liet hij een aanval doen, die de bezetting van Amstelveen ten gevolge had (1 Oct.). Daarna gaf de stad, waar groote verwarring en oneenigheid tusschen aristocraten en democraten heerschte — er was van een krachtige leiding bij de verdediging geen sprake — en waar de lang gekoesterde hoop op Fransche hulp ten slotte vervloog, het op. Stap voor stap stemde zij toe in alle reeds door de nu Orangistische meerderheid in de Staten van Holland genomen besluiten. Ook Amsterdam had dientengevolge zijn revolutie en het Orangisme steeg ook hier ten troon. De capitulatie met Brunswijk (10 Oct.) verschoonde de stad van de inlegering van Pruisische troepen. De taak van deze kon als geëindigd beschouwd worden, want Holland, nu eenstemmig — waarop gewacht was —, had aan de Prinses gevraagd, hoe zij de satisfactie verlangde, en zich met hare wenschen ten dezen geheel vereenigd (11 Oct.): afzetting van de bewerkers der aanhouding uit alle posten voor altijd — en zij breidde het aantal hiervan vrij ver uit, o. a. ook tot de drie pensionarissen; bovendien geheele ontwapening der vrijcorpsen en van de op onwettige wijze benoemde regeeringsleden, waartoe de Staten van Holland trouwens uit eigen beweging reeds besloten hadden. Midden November, nadat deze besluiten in hoofdzaak ten uitvoer waren gelegd, verlieten de Pruisen het land; een klein corps bleef achter, totdat de Staten-Generaal door het indienstnemen van eenige nieuwe troepen hun eigen leger wat versterkt

hadden. Holland betaalde een half millioen voor de Pruisische oorlogskosten. Zoo scheen de crisis bezworen — door een paardenmiddel. Maar de wondeplek bleef zitten; zij was alleen bepleisterd.

Literatuur: W. W. VAN DER MEULEN, *Coert Lambertus van Beyma. Eene bijdrage tot de gesch. van Friesland tijdens den patriottentijd* (Leeuwarden, 1894); WESTSTRATE, *Gelderland in den patriottentijd* (in Werken Gelre, n° 4; Arnhem, 1903); DE BEAUFORT, *Jacobus Bellamy* (in Geschiedk. Opst., II, 130); COLENBRANDER, *Aanteekeningen betr. de vergadering van vaderl. regenten te Amst. 1783—'87* (in Bijdr. en Med. H. G., XX, 77); TE LINTUM, *Een Rotterdamsch gedenkschrift uit den patriottentijd en de dagen der revolutie* (alsv., XXXI, 97; cf. dez., *Uit de dagen der patriotten* — Rott, 1908); W. W. VAN DER MEULEN, *De beteekenis van de Haagsche Opstootjes in den patriottentijd* (in Die Haghe, 1909, 79); HEERINGA, *Schiedam in den patriottentijd* (in Bijdr. Vad. Gesch., IV³, 376); KOPS, *De Oranje-oproeren te Hoorn 1780 en 1787* (alsv., IV⁴, 222); P. DE WITT, *Une invasion prussienne en Hollande* (Paris, 1886); DE PEYSTER, *Journal de G. K. van Hogendorp pendant les troubles de 1787* (in Bijdr. en Med. H. G., XXVII, 1); LENTING, *Overzicht over de bewegingen van het jaar 1787* (in Bijdr. Vad. Gesch., I¹⁰, 120).

§ 5. Restauratie en val (1787—1795).

Het Oranje-gezag was hersteld, geheel en al, met inbegrip der regeeringsreglementen. De regenten-aristocratie was het van zelf ook, maar deze zonder tot verdere zelfstandige actie in staat te zijn: de Leidsche regent Johan Meerman zocht in 1793 de patriotten te verbidden zich onder de „regeerderen des lands" te schikken, maar hij dacht er niet meer aan deze van Oranje los te maken[1]). Men keerde tot vóór 1780 terug en de bedrijvers van al de veranderingen daarna moesten het zwaar ontgelden. Eenige grootmoedigheid legden de overwinnaars niet aan den dag en de Prinses — met Harris, die op alle handelingen der Oranjepartij invloed had, — staat wel het sterkst aan het gebrek van deze deugd, althans bij deze gelegenheid, te boek. Reeds 31 October werd Willem V door de Staten van Holland tot het verzetten der wet in de steden gemachtigd; hij liet de opdracht door een deputatie uitvoeren (o.a. Bentinck). Van Bleiswijk, wiens ambtstijd juist verstreken was (Nov. 1787), werd niet herbenoemd en vervangen door Van de Spiegel. Maar bovendien werden verscheidene patriotten wegens handelingen in verband met het gebeurde van rechtswege vervolgd. De uitspattingen van het gemeen tegen hen waren erg en werden straffeloos ge-

[1]) De burgerlijke vrijheid in haare heilzame, de volksvrijheid in haare schadelijke gevolgen voorgesteld (Leiden, 1793).

duld. Het dragen van Oranje werd een feitelijke verplichting, om van overlast vrij te blijven. Ook buiten Holland werden de patriotten op dergelijke wijze behandeld. Zij werden bovendien uit de Generaliteitsambten verwijderd (o.a. Paulus). Van alle regenten, oude en nieuwe, werd een eed op de bestaande staatsregeling, met de waardigheden van Willem V als integreerend deel, gevergd (Febr. 1788). Dan legden de gewesten, bij de zgn. acte van garantie, nog verklaringen aan elkander af van een dergelijke strekking. Toen kwam een amnestie — met tal van uitzonderingen. De meeste der hiervan uitgeslotenen hadden ondertusschen reeds het land verlaten. Geen wonder waarlijk! Men mag op ongeveer 5 à 6000 schatten degenen, die van October 1787 af uitweken, enkelen naar Amerika (o.a. Van der Kemp); een klein gedeelte, v.n. aanzienlijken, naar België, vanwaar ze later naar Frankrijk togen; de groote hoop direct naar Frankrijk: hier had de regeering steun aan de behoeftigen onder hen toegezegd en zij verleende dien ook; een heele kolonie van Nederlanders vestigde zich te St. Omer, anderen te Parijs of elders.

Splitsing dus in het Nederlandsche Volk, als in 1619, maar nu in veel ernstiger mate. Erger was: de vreemde invloed, die zich in Nederland zelf vastzette. Harris' politiek voerde hiertoe noodzakelijk: de Fransche invloed weg — de alliantie van 1785 verviel van zelf — en de Engelsche er voor in de plaats. Pruisen's politiek had dit niet tot doel, zij kwam er onwillekeurig toe: de inmenging in de Republiek leidde van zelf tot een verwijdering van Frankrijk, die de invloedrijke Pruisische minister, Hertzberg, ook wel wenschte, en had toenadering tot Engeland ten gevolge. Reeds in October 1787 waren Engeland en Pruisen het er over eens geworden, dat de oude toestand in Nederland hersteld moest; dit was het werk van het eerste land, dat in ruil voor deze Pruisische tegemoetkoming zoo noodig bepaalden steun tegen Frankrijk had beloofd. Het sprak nu eigenlijk ook van zelf, dat na de overwinning de herstelde regeering verbonden met de hulpverleenende mogendheden aanging: zij werden in April 1788 geteekend in den vorm van defensieve alliantiën; zoowel Engeland als Pruisen garandeerden tevens aan de Staten de bestaande staatsregeling en zij deden dit ook onderling in de alliantie, die tusschen hen beiden gesloten werd (Aug. 1788). Zoo stond Nederland onder contrôle van twee groote mogendheden: het gevolg

van de afwijking der neutraliteitspolitiek, die de patriotten van 1778 af geïnaugureerd hadden en die de Oranje-partij nu bezegelde. Wèl mocht men de Republiek met Polen vergelijken: beide landen waren bij gebreke van een eenigermate krachtige regeering en onder invloed van hevige binnenlandsche oneenigheden hunne vrijheid ten deele kwijt geraakt; Polen was zelfs al half verdeeld. En welk buitenlandsch belang van Nederland werd er door de nieuwe alliantiën gediend? Geen enkel! De Republiek zou alleen medegesleept kunnen worden in de politiek harer beschermers. Zij kreeg van Engeland noch de vroegere handelsvoordeelen terug noch Negapatnam, waarop ze gehoopt had.

Men zou dit alles nog eenigermate kunnen billijken, ware nu van de gerestaureerde regeering een krachtige actie tot verlevendiging van den staat uitgegaan. Maar het bleef met Willem V, al had hij Van de Spiegel beloofd meer methode in zijn werk te zullen brengen, misère, en de nieuwe raadpensionaris vermocht niet genoeg om ingrijpende veranderingen aan te brengen. Zelf bepleitte deze nà de overwinning tevergeefs een verzoeningsgezinder optreden tegenover de gevallen partij dan Willem V goedkeurde. In het algemeen was hij niet breed van inzicht; hij had, als Fagel en Heinsius, een voortreffelijk minister van een leidend vorst kunnen zijn. De wijze, waarop de nieuwe regeering gestut stond — Van de Spiegel had hiertoe zonder bezwaar medegewerkt — liet overigens weinig vrijheid van beweging. Slechts enkele Orangisten trouwens toonden een ruimeren kijk op de dingen, als Van Hogendorp, die de wenschelijkheid, om de democratie eenigermate tegemoet te komen, terdege inzag; maar hij had nog zoo weinig invloed en moest met kwalijk verborgen spijt het pensionarisschap van Rotterdam voor lief nemen, waar hij het raadpensionarisschap begeerd had. Meer dan hij was Hendrik Fagel, kleinzoon en opvolger van den in 1790 gestorven griffier Hendrik, een man van gezag in de nieuwe regeering, een uitstekend dienaar, maar ook geen leider.

Inmiddels past voor Van de Spiegel's ingespannen werkzaamheid alle eerbied. Zij beweegt zich binnenslands binnen de grenzen der vroeger (p. 346) ingestelde commissies, die nu, gesteund door Willem V en den Raad van State, haar werk pas goed begonnen. Het was een bij de bestaande staatsinrichting uitermate ingewikkelde materie. De gewesten konden er slechts met moeite

toe gebracht worden opening te doen van hun financieelen toestand, hun ware vermogen, het eenige middel toch, om tot een deugdelijke herziening der quoten-tabel te komen. Bij de regeling der defensie ging het om een vasten post op den staat van oorlog voor een aantal jaren, zoowel voor de marine — de admiraliteitscolleges konden haar onmogelijk meer alleen verzorgen — als voor het leger; maar de redressen, die men tegelijkertijd wilde aanbrengen, stuitten op de grootste bezwaren, in het bizonder die betreffende de marine, omdat Holland de instelling van een Unie-college voor zeezaken niet wenschte en de andere gewesten, v.n. Gelderland, geen vasten post voor de marine wilden goedkeuren zonder de contrôle, die zij in zulk een college zouden bezitten. Het werd September 1792, voordat althans een nieuwe quoten-indeeling [1]) was goedgekeurd en een staat van oorlog van 13 ½ millioen voor 25 jaar vastgelegd — met eenige bepalingen betreffende „securiteit" en contrainte" voor de opbrengst der quotes door de gewesten —, echter onder voorbehoud van Gelderland en Overijsel, dat de marine-redressen binnen twee jaar haar beslag zouden moeten krijgen. Zóó ver is het echter niet gekomen en met het opbrengen der nieuwe quotes ging het niet beter dan met de oude. De financieele toestand, vooral in Holland, was trouwens allerbedroevendst. De Hollandsche schuld was van 1780—1787 vermeerderd met ± 52 millioen en steeg daarna voortdurend: gevolg van de ongelukkige omstandigheden na 1780, van de nieuwe buitenlandsche moeilijkheden, die zich spoedig na 1788 voordeden, van de groote leeningen aan de Compagnieën. Ook nu werd geen enkel krachtig middel, om hierin verbetering te brengen, aangewend. Een nieuwe „liberale gift" in 1788, gedwongen leening à 4 %, werd gebruikt, om den ergsten nood te lenigen. Het Hollandsche crediet, dat zich zoo lang gehandhaafd had, verdween; de Amsterdamsche bankiers waren trouwens patriottisch gezind en zagen de regeering gaarne in moeilijkheden. Men verwondert zich even, dat één hervorming, die trouwens heel dringend geboden was, in 1792 toch tot stand kwam: het octrooi der West-Indische Compagnie was het vorige jaar afgeloopen en niet hernieuwd; zij was meer dan op! Hare

[1]) Zie p. 75, noot 2. Zij werd nu: Gelderland ruim 6 %, Holland ruim 62 %, Zeeland ruim $3^3/_4$ %, Utrecht $4^1/_2$ %, Friesland bijna $9^1/_2$ %, Overijsel bijna 4 %, Groningen ruim $5^1/_4$ %.

bezittingen werden op 1 Januari 1792, tegen een vergoeding aan de deelhebbers, aan de Unie getrokken, waartegen alleen Zeeland zich verzette. Een interimsdirectie, daarna een Raad van Koloniën werd opgericht, om het gebied der Generaliteit buiten Europa te besturen. Een merkwaardig beloop van zaken, dat bewijst, dat de oude Unie toch onbewust hechter geworden was. Ook het werk der straks genoemde commissies wijst op deze meerdere eenheid — niettegenstaande alles! Van de Spiegel zelf, die zeer teleurgesteld was over de geringe vrucht zijner werkzaamheid en zich in 1792 niet dan noode liet herbenoemen, zag het zelf: „il faut que la Hollande devienne la Généralité", en in de laatste vergadering van patriottische genootschappen te Amsterdam in 1787 zou ook besproken worden, hoe men tot een „nationale representatie in ééne volksvergadering van alle de provinciën en de Generaliteitslanden" zou kunnen komen, terwijl de Raad van State in 1794 geen ander geldmiddel meer wist te bedenken den een heffing op de inkomens in de heele Republiek. Spraken de teekenen niet duidelijk genoeg? Al begon men ze te zien, de oude staatsmachine toonde zich niet bij machte nu ook de bakens te verzetten.

Uitermate conservatief was Van de Spiegel's buitenlandsche politiek. Zij was gebonden aan het oude systeem uit den tijd van Willem III, dat nu waarlijk beteekende: varen als een sloep in het kielwater van Engeland [1]). Zij toonde haren aard het duidelijkst in het eerste belangrijke vraagstuk, dat zich voordeed: de houding, aan te nemen tegenover een opstand in België. Dit land was in de 18e eeuw onder het Oostenrijksch bestuur in bloei zeer toegenomen. De regeerwijze van Jozef II echter, die centralistische neigingen vertoonde, wekte in België, waar een groot deel der bevolking aan de zelfstandigheid van gewest en stad even goed gehecht gebleven was als ten onzent, sterken tegenzin, zijne maatregelen tegen den zeer grooten invloed der Katholieke geestelijkheid, o. a. op onderwijs-gebied, hadden dezelfde uitwerking. Tegelijk dat hieruit een botsing met het behoudsgezinde deel van het Belgische volk onder leiding van Van der Noot voortkwam, bevond Jozef II zich in strijd met de Belgische democraten onder Vonck — de mannen van het nieuwe hier,

[1]) De uitdrukking is van Frederik II (in de Inleiding tot zijne „Mémoires"), maar past eigenlijk eerst goed op dezen tijd.

die onder sterk Franschen invloed stonden! —, die den Keizer, een der zgn. verlichte despoten, veel te autocratisch vonden. De eerstgenoemden nu wendden zich in 1789, toen de opstand uitbrak, om hulp tot de Republiek en hare bondgenooten. Er werd zelfs een plan door hen opgeworpen, om den tweeden zoon van Willem V [1]) stadhouder in een Belgische Republiek te maken. Van de bondgenooten voelde alleen Pruisen, uit anti-Oostenrijksche gezindheid, iets voor het verzoek der Nootisten. Nederland en Engeland waren zeer terughoudend. Alleen in het begin van 1790, toen de opstandelingen, die zich op een nationaal Congres onafhankelijk verklaard en de Oostenrijksche troepen verjaagd hadden, in onderlinge verdeeldheid raakten en de Nootisten de Vonckisten overwonnen, waarop het gevaar ontstond, dat Frankrijk de laatste te hulp zou komen, kreeg de zaak ernstiger belang voor hen. Maar de spoedig volgende dood van Jozef II (Febr. 1790), waarna zijn broeder en opvolger Leopold II door het opofferen van het hervormingswerk de rust in België herstelde, maakte ingrijpen overbodig. De door Van de Spiegel inmiddels ontvouwde politieke gedragslijn was: handhaving van de voorrechten, die Nederland nog in het door hem als barrière beschouwde België bezat, dus van de Schelde-sluiting; desnoods een militair verbond tusschen de Noord- en Zuid-Nederlandsche republieken — tennaastenbij het idée, dat in de 17e eeuw ook bestaan had. Alleen lag de klem nu meer op de aansluiting, hoe weinig nauw de raadpensionaris deze dan ook wilde, en deze bleef sedert in velerlei vorm aan de orde, hoe ver de beide volkeren van elkander stonden.

Nauwelijks meende men het Belgisch vraagstuk van de baan, of het kwam in ernstiger phase de aandacht vragen. En wel ten gevolge van de Fransche revolutie [2]). Deze hield sedert den zomer van 1789 Europa in groote spanning. Eerst had men de Etats-Généraux, in Assemblée Constituante of Nationale omgezet, het constitutioneel koningschap zien instellen en een verklaring van de rechten van mensch en burger aanvaarden. Dit beteekende de triumf der nieuwe verlichtingsdenkbeelden in een toen abso-

[1]) Frederik, geb. 1774. De oudste was Willem, geb. 1772, gewoonlijk de erfprins genaamd.

[2]) Voor de politieke geschiedenis hiervan zijn de werken van Aulard (v. n. de Histoire politique de la révolution française) het meest aan te bevelen.

lutistisch geregeerd land. Maar ten slotte raakte het koningschap toch met de revolutie in botsing en tevens deze, die hare denkbeelden ook gaarne naar buiten propageerde, met de beide landen, die het meest voor het binnendringen der revolutionnaire denkbeelden bevreesd waren: Pruisen en Oostenrijk [1]! Kort nadat de oorlog tegen dezen begonnen was (April 1792), viel het koningschap. Een Nationale Conventie kwam bijeen en Frankrijk werd een democratische Republiek (Sept. 1792). De oorlog liep ten gunste der republikeinen. In het einde van 1792 was België in Fransche handen. Engeland toonde weinig lust zich in den oorlog te mengen, Nederland nog minder. Het laatste zag het nu zonder verzet aan, dat de Franschen de Schelde openden. Maar het gelukte toch niet met de nieuwe Fransche regeering tot een overeenkomst te geraken over de toekomstige bestemming van België of haar te bewegen tot een belofte van geen aanval op Nederland te zullen doen, wat Engeland eischte. Toen volgde in de zeer licht ontvlambare oorlogsatmosfeer reeds 1 Februari 1793 (kort na de terdoodveroordeeling van Lodewijk XVI) de Fransche oorlogsverklaring aan Engeland en de Republiek of in de toenmalige terminologie: aan George III en Willem V, de „tyrannen", en niet aan de volkeren. En weldra stond Frankrijk met een nog grooter deel van Europa op oorlogsvoet: de eerste coalitie-oorlog.

Voor de Nederlandsche regeering kwam dit al zeer ongelegen. Vloot noch leger waren gereed; de financiën waren meer dan slecht. Hare afwijzende houding tegenover al het nieuwe, hare vervolgzucht hadden haar geen goed gedaan. Zij stond nu haast even ver van het volk, van de burgerij althans, af, als de regenten in 1747. Natuurlijk was het democratisch patriottisme niet voorgoed onderdrukt. Het vertoonde zich zelfs spoedig na 1787 in anderen, volleren vorm. De uitwijking heeft dit bewerkt. De kennismaking met Frankrijk, het zien van de groote gebeurtenissen te Parijs heeft onzen patriotten ruimere denkbeelden bijgebracht. Weg met het „Grondwettig herstel"; een revolutie ook voor Nederland werd toen hunne leuze. Reeds in den herfst van 1789 ontwierpen eenige aanzienlijken onder de uitgeweken patriotten (Capellen, de Amsterdammers Abbema en Jan Bernd Bicker) een plan van revolutie voor Nederland, waarop de bij-

[1]) Voor de coalitie-oorlogen: A. Sorel, L'Europe et la révolution française.

eenroeping van een Nederlandsche Constituante voorkwam: daar ging het patriottisme dus den weg der staatkundige eenheid op. Bij de verdere ontwikkeling der Fransche revolutie werden andere ontwerp-constituties (v.n. door Valckenaer) gemaakt, die zeer duidelijk den invloed der Fransche omgeving weerspiegelden. Door de verbindingen der uitgewekenen, die zich nu Bataven noemden, met het vaderland vond het nieuwe ook hier ingang, v.n. te Amsterdam. Natuurlijk wenschten onze réfugiés, dat Nederland in den oorlog betrokken zou raken. Zij boden aan een Bataafsch legioen op te richten, te gebruiken bij de verovering van België; het legioen (waarbij ook Zwitsers en Belgen) kwam tot stand, Daendels was er luitenant-kolonel van. Ook vormde zich een Bataafsch comité-revolutionnair, waarin — onder invloed van de gebeurtenissen te Parijs — de meeste democratische elementen onder de Bataven den hoofdtoon voerden (o.a. Van Hooff uit Eindhoven en De Kock uit Heusden). Afgevaardigden van dit comité evenals het legioen bevonden zich bij het Fransche leger onder Dumouriez, dat na de oorlogsverklaring, waarop de Bataven overigens geen invloed gehad hadden, onze Zuidgrens overtrok en Breda bezette, waar toen de revolutie zegevierde (Febr. '93).

Het ware reeds toen gedaan geweest met de oude Republiek, hadden de gebeurtenissen in Frankrijk zelf geen afleiding bezorgd. Hier ontstonden hevige twisten tusschen de republikeinen zelf (Girondijnen en Montagnards, beide deelen der Jacobijnen), die het krachtig optreden naar buiten belemmerden. Dumouriez leed een nederlaag tegen de Oostenrijkers bij Neerwinden en België ging voor de Franschen verloren. Frankrijk raakte aan alle kanten bedreigd, terwijl uit de binnenlandsche twisten de Terreur, de geweldheerschappij van Robespierre, voortkwam. Een Nederlandsch leger van ± 18.000 man onder den erfprins streed mede in België, waar het met een Engelsch leger onder den hertog van York, broeder van George III, vereenigd was. De vice-admiraal Van Kinsbergen, met het opperbevel der vloot belast, trof maatregelen tot verdediging der Zeeuwsche en Zuid-Hollandsche eilanden, v.n. om en bij de Willemstad, waar de Franschen in Maart 1793 tegengehouden waren. De onderling zeer verdeelde bondgenooten — Pruisen trok zich om oneenigheden met Oostenrijk geheel terug — bleken echter niet in staat Frankrijk te over-

winnen. In den zomer van 1794 viel opnieuw een Fransch leger onder Jourdan in België en won bij Fleurus. Kort daarna eindigde de terreur met Robespierre's val: de gematigder republikeinen kregen de overhand in de Conventie.

Nu dreigde het gevaar opnieuw voor Nederland, ook van binnen. Wel waren de Bataafsche organisatie en het legioen tijdens de Terreur ontbonden en de Bataven in Frankrijk heinde en ver verstrooid (De Kock was onthoofd; Daendels was bij het Fransche leger gebleven). Maar des te actiever werden de Amsterdamsche revolutionnairen, onder wie de advocaat Rutger Jan Schimmelpenninck, ook reeds in den patriottentijd bekend, maar vooral jongere mannen als Wiselius en Gogel den toon aangaven; het kunstlievend Genootschap Doctrina, andere naam voor de Vaderlandsche Sociëteit van 1787, was hun middelpunt. Zij zochten — niettegenstaande de geweldheerschappij de sympathie van sommigen hunner voor de revolutie bekoeld had —en kregen aanraking met ontevredenen in verscheidene andere steden en ook met het Fransche leger in België en met de Fransche regeering na Robespierre's val. In October 1794, toen zij meer en meer openlijk propaganda begonnen te maken, trad de Amsterdamsche regeering tegen hen op en maakte aan hunne actie tijdelijk een einde. Maar het Fransche leger te keeren, viel geheel buiten de macht der Nederlandsche regeering, die door de Engelsche slecht en door de Pruisische in het geheel niet ondersteund werd, terwijl de Oostenrijkers na het verlies van België grootendeels naar Duitschland afmarcheerden. Zonder tegenstand kwamen de Franschen onder Pichegru in December opnieuw in Brabant en nu ook in Staats-Vlaanderen — het laatste was reeds in den zomer ontruimd; begin Januari trokken ze over de toen bevroren rivieren verder op, zonder dat de terugtrekkende Engelsche en Nederlandsche troepen hun eenigen tegenstand van beteekenis boden. Het zeer tuchtelooze Engelsche leger begaf zich onder het bedrijven van grooten moedwil naar Hannover; het Nederlandsche, dat naar Holland ging, raakte in verwarring en ontbinding.

Daarmede was het lot der Republiek bezegeld. De regeering, d. w. z. Van de Spiegel, trachtte tevergeefs met Frankrijk in vredesonderhandelingen te treden, waarbij zij neutraliteit voor zich begeerde. 16 Januari waren de Franschen reeds te Utrecht — het gewest Utrecht had den vorigen dag een verdrag van overgave

met hen geteekend — en den 17en capituleerde Arnhem voor een meer naar het Oosten opereerend corps; Holland, wegens den strengen vorst ook door inundatie niet te verdedigen, lag open. Er openbaarde zich trouwens nergens neiging, om verder te vechten. 18 Januari verliet Willem V, na schriftelijk afscheid van de Staten-Generaal en de Staten van Holland genomen te hebben, Den Haag; 's nachts 12 uur ging hij met zijne zoons in een visscherspink onder zeil naar Engeland, waarheen de Prinses hem voorgegaan was. Het in hem belichaamde oude legde het op roemlooze wijze af; het nieuwe, dat hij teruggewezen had, kreeg nu een kans en de meeste patriotten haastten zich terug te keeren.

Literatuur: DE JONGE, *La restauration et M. Van de Spiegel* (in Ned. Rijksarchief, I, 304); A. J. VAN DER MEULEN, *Studies over het ministerie Van de Spiegel* (Leiden, 1905); COLENBRANDER, *Gedenkstukken* — (hierna, p. 368), I; dez., *Brieven van Gijsbert Karel van Hogendorp* (in Bijdr. en Med. H. G., XXXI, 232); DIRKS, *De uitgewekenen uit Nederland naar Frankrijk*, 1787 (z. p. en j.); HOEUFFT, *Beschrijvinge van het gebeurde bij den inval der Franschen in ons land, benevens de middelen van defensie, aangewend door — J. H. van Kinsbergen*, 2 dln. (Amst., 1794); SABRON, *De oorlog van 1794—'95 op het grondgebied van de Rep. der Ver. Nederl.*, 2 dln. (Breda, 1892—'3); L. P. VAN DE SPIEGEL, *Brieven en negotiatiën gedurende den jongsten oorlog van dezen Staat met de Fransche Republiek*, 3 dln. (Amst., 1803; cf. Wichers in Bijdr. Vad. Gesch., III[8], 211); JORISSEN, *De patriotten te Amsterdam in 1794* (Amst., 1875); dez., *De eerste coalitie en de Rep. der Ver. Ned.* (Amst., 1877); VAN BREUGEL, *Mémoires* — n.l. over de onderhandelingen met Frankrijk (Amst.—La Haye, 1821).

II. DE FRANSCHE TIJD IN NEDERLAND (1795—1813).

Men voelt het als een verlichting, wanneer de stilte en de stilstand van de restauratie-regeering voorbij zijn. Dan was het lawaai der patriotten toch aangenamer om te hooren en zeker waren dit de tonen, waarop het nieuwe zich aankondigde. Alleen het sabelgerinkel van den Franschen bevrijder mengde er zich hinderlijk tusschen en eindigde met het geheel te overstemmen.

Afgedaan had de Unie van Utrecht, nu gehoond als „dat pronkstuk van Nederland''. Afgedaan had de theorie der Staten-souvereiniteit, die in Kluit's grondige Hollandsche Staatsregeering (p. 5) werd uiteengerafeld. De nieuwe leuze van vrijheid, gelijkheid en broederschap vroeg om verwezenlijking, het beginsel van volkssouvereiniteit riep om toepassing in de praktijk. „Vrijheid'' — „het vermogen om een onbelemmerd gebruik te maken van de rechten der natuur, voorzoover die niet aan de burgermaatschappij te haren nutte zijn afgestaan''. Gelijkheid van allen voor de wet, maar geen volkomen staatsrechtelijke gelijkheid van alle

burgers, leden der maatschappij, in de uitoefening hunner rechten en volstrekt geen „gelijke verdeeling der rijkdommen". De omschrijving is van Wiselius, die, op jeugdigen leeftijd als staatsman-wijsgeer poseerende, de Nederlandsche geschiedenis aan de nieuwe, door hem met neiging tot zelfstandig oordeel voorgestane denkbeelden toetste [1]). De vooruitgang in de vrijheidsontwikkeling was, onder de geweldige kracht van Frankrijks geest, nu wel zeer groot. Geheele kerkelijke vrijheid voor alle gezindten. Sterke toeneming van de economische vrijheid door de afschaffing van alle bizondere privileges. Vergrooting van vrijheidsbeweging voor het individu. Maar tevens werd versterking van de staatsmacht geëischt: immers, men wilde „een vrije, ondeelbare, verlichte, deugdzame en gelukkige Republiek" en, om hier toe te komen, zou men de oud-Nederlandsche vrijheid aan banden moeten leggen, heel wat meer dan tot dusverre. Het is opmerkelijk, dat de mannen van 1795 den band met het voorafgegane in Nederland zelf zoo weinig voelden. Zij zagen de „tyrannie" van Willem V en hadden neiging alle voorgangers hiernaar te meten; nu pas kwam volgens Pieter Paulus de „ware vrijheid". Zij moesten met hunne aspiratiën veel verder terug: tot de Bataven, dat „aêloud volk van helden". De invloed van Frankrijk bewerkte ook dit: men zag onze 18e eeuw als daar het „ancien régime" en dit was zoo anders; daar was de revolutie zooveel noodiger geweest.

Hoe groot waren de idealen en hoe is men teleurgesteld! De staatsregeling van 1798, na zware barensweeën geboren, met eenige hulp van den Franschen medicijnmeester. Na drie jaar weer een andere, na vier jaar nog een; dan een Fransche koning en een inlijving bij het Fransche keizerrijk; de volkssouvereiniteit verzwond voorgoed. De buitenlandsche omstandigheden, die alles overwogen, waren ook zoo bitter ongunstig. De Bataven hadden de Franschen als verlossers met gejuich op- en ingehaald. Konden zij het helpen, dat het revolutionnaire Frankrijk meer en meer groote machtsaspiratiën, die tot Napoleon's militaire dictatuur en keizerschap leidden, toonde. De rijke Nederlandsche bondgenooten, hoe duidelijk ze hunne wenschen naar neutraliteit uitspraken, moesten mee, altijd mee in de duizelingwekkende vaart

[1]) In zijn in 1793 geschreven Staatkundige verlichting der Nederlanderen — (Brussel, 1828); cf. zijn ook in 1793 ontworpen Proeve over de verschillende regeeringsvormen in derzelver betrekking tot het maatschappelijk geluk (Leiden, 1831).

naar macht. De mannen van 1795 hebben buitengewone déveine gehad. De besten hunner — er was onder hen een groot aantal zwakke broeders — meenden het zoo goed. Er ligt ook wel een sterk moreel accent in hunne uitingen: naar bevordering van volksgeluk door reine zeden en deugd streeft Wiselius. Er is ook een groote gematigdheid in: het pathos van de Fransche revolutie en het declamatorisch-holle van onze patriotten ontbreken niet geheel, maar er is ook iets meer bezonkens. Schimmelpenninck zei van den beginne af de dingen zeer verstandelijk en reëel. Maar hij noch de anderen kregen gelegenheid tot vrije ontplooiing hunner vermogens. Behalve de Fransche overheersching stond de inwendige scheuring hinderend in den weg: de Oranje-partij verviel in groote apathie, maar de meerderheid der bevolking bleef van binnen Oranje; hare langdurige onthouding, die van een Van Hogendorp vooral, deed de nationale energie groot nadeel. Tusschen de Bataven onderling kwam belangrijk verschil van gevoelen: hoe ver moest de opoffering der zelfstandigheid van de deelen ten bate van het geheel wel gaan? Practisch werd dit de groote moeilijkheid bij de optrekking van het staatsgebouw op den grondslag van het nieuwe; zij woog veel zwaarder dan de toepassing der theoretische gelijkheid van allen, die aanvankelijk in vrij sterk democratischen zin geschiedde. De tegenkanting was groot, wat niet mag verwonderen, niettegenstaande de vorderingen, die de ontwikkeling in de richting der eenheid gemaakt had. Of er zonder Fransche hulp iets van terecht gekomen ware? Wie waagt het te zeggen? In elk geval raakt men bij den Franschen invloed ten dezen aan een voordeel der overheersching zelve, al zou men voor een zuiver nationale ontwikkeling, als in de 16e eeuw onder leiding van Willem van Oranje, iets liefs hebben over gehad. Er is ten slotte buitengemeen weinig van het Nederlandsche volk in de revolutie van 1795, zelfs niet in de allereerste jaren, toen de Fransche invloed het zwakst was. De ongelukkige omstandigheden verklaren dit ten deele, maar ook de politieke onbedrevenheid komt nog zoo duidelijk uit: de uitoefening der nieuwe staatsrechten stelde aan hen, die ze kregen, zulke hooge eischen; het Nederlandsche volk was nog bij lange niet in een stadium van ontwikkeling, dat het de staatseenheid en de democratie beide kon verdragen. Het is alleen de eerste in den Franschen tijd veel nader gekomen. Overigens werd de

Fransche invloed op het cultuur-leven in dezen tijd eer kleiner dan grooter.

Literatuur [1]): a) Handelingen van de regeering en de vertegenwoordigende lichamen: *Dagverhaal der handelingen van de Nationale Vergadering* —; idem *van het Vertegenwoordigend Lichaam* (Den Haag, 1796—1801, resp. 9 en 13 dln.). — *Decreeten der Nationale vergadering* enz.; *Besluiten van de Eerste Kamer* —, idem *van de Tweede* (Den Haag, 1798 enz., resp. 23, 38 en 38 dln.). — *Notulen van het Staatsbewind* (Den Haag, 13 dln.). — Ook de handelingen der gewestelijke colleges zijn, voor de jaren 1795—1798, grootendeels uitgegeven. — *Publicatiën* — van de provisioneele representanten van Holland, van de Nationale vergadering enz.: 1795—1809, 12 dln. ('s Grav.).

b) Verzamelingen van brieven en andere documenten: COLENBRANDER, *Gedenkstukken tot de Algemeene Geschiedenis van Nederland: 1795—1840* (Den Haag, 1905 en vlg.; tot nu 9 dln. in 15 st., tot 1830; in de Inleidingen belangrijke litt.-opgaven).

c) Gedenkschriften: VITRINGA, *Gedenkschrift*, 4 dln. (Arnhem, 1857—'64). — DIRK VAN HOGENDORP, *Mémoires* (ed. D. C. A. VAN HOGENDORP: La Haye, 1887). — DELPRAT, *Journal concernant les évéments politiques de notre patrie depuis 1798—1807* (in Bijdr. en Med. H. G., XIII, 174).

d) Geschiedschrijvers uit den tijd zelf: *Jaarboeken der Bataafsche Republiek: 1795—'98* (Amst., Haarlem, 13 dln.). — ZILLESEN, *Gesch. der Ver. Ned.* —: 1793—'98 ('s Grav., 1798). — (APPELIUS), *De Staatsomwenteling van 1795* —: 1795—1801 (Leiden, 1801). — VAN DER AA, *Gesch. van den jongstgeëindigden oorlog, tot — Amiëns* —, 10 dln. (Amst. 1802—1808). — METELERKAMP, *De toestand van Nederland* —, 3 dln. (Rott., 1804).

e) Latere Geschiedschrijvers: JORISSEN, *de Fransche tijd* (in Hist. Bladen, II). — (LEGRAND), *La révolution française en Hollande, la république Batave* (Paris, 1894; Ned. vert. door Pyttersen: Arnhem, 1895). — COLENBRANDER, *De Bataafsche Republiek, Schimmelpenninck en koning Lodewijk, Inlijving en Opstand* (Amst., 1908, 1911, 1913; in Ned. Hist. Bibl., n°. 1, 5, 7; cf. dez., *Napoleon en Nederland*: *1799—1806*, in Gids, 1908, III, 100).

f) Bizondere onderwerpen: VREEDE, *Gesch. der diplomatie van de Bataafsche Republiek*, 2 dln. (Utrecht, 1863—'65); dez., *Bijdr. tot de gesch. der omwenteling van 1795—'98*, 2 dln. (Amst., 1847—'51). — J. ELIAS, *Geschiedenis van de historiographie der Bataafsche Republiek* (Leiden, 1906). — BIJVANCK, *Dorus' Droefheid* (in Gids, 1904, II, 466; III, 322; IV, 1). — MARTENS VAN SEVENHOVEN, *De justitieele colleges in de steden en op het platteland van Holland* (Utrecht, 1912).

g) Biografieen: G. SCHIMMELPENNINCK, *Rutger Jan Schimmelpenninck* —, 2 dln. (Amst., 1845; cf. THORBECKE, *Hist. Schetsen*, 96). — Q. M. R. VER HUELL, *Het leven en karakter van Carel Hendrik graaf Ver Huell*, 2 dln. (Amst., 1847). — VAN LIMBURG BROUWER, *Het leven van Samuel Ipersz. Wiselius* (Gron., 1846). — SILLEM, *De politieke en staathuishoudkundige werkzaamheid van I. J. A. Gogel* (Amst., 1864); dez., *Het leven van Mr. Johan Valckenaer*, 2 dln. (Amst., 1876); dez., *Dirk van Hogendorp* (Amst., 1890). — VAN AKERLAKEN, *Mr. Hendrik van Stralen* — ('s Grav., 1878). — MENDELS, *Herman Willem Daendels — tot 1807* ('s Grav., 1890). — GLAS, *Bernardus Blok* (in Bijdr. Vad. Gesch., IV[8], 229).

§ 6. Het opleggen der staatseenheid (1795—1798).

Na den overtocht over de rivieren verliep de opmarsch van het Fransche leger onder Pichegru, waarbij een drietal representanten

[1]) Cf. de lijst hiervóór, p. 311.

van de Conventie, bloedeloos en de revolutie, gevolg van den intocht en hiermede gelijken tred houdende, ging niet anders, dus heel gemoedelijk. Toch gebeurden er in korten tijd groote dingen.

Het Fransche leger trok van Utrecht op Holland en nam zonder eenigen tegenstand bezit van alle steden — alleen Gorkum weerde zich even — en kustplaatsen [1]; het trok tevens van Arnhem Noordwaarts en bezette, eveneens zonder tegenstand, binnen een zestal weken het geheele Noorden en Oosten van het land; Zeeland sloot met de Franschen in Staats-Vlaanderen een capitulatie, waarbij deze zoo goed als geheel afzagen van inlegering van troepen in het gewest. Inmiddels kondigden de drie representanten een proclamatie aan „'t Bataafsche volk" af, waarbij zij toezegden: „de Fransche Natie zal uwe onafhankelijkheid eerbiedigen" (21 Jan.).

Bij de nadering der Franschen begon de revolutie in Holland, ongeveer gelijktijdig te Leiden en te Amsterdam. Het comité „revolutionnair", dat zich in de laatste stad reeds vroeger gevormd had, nam hier de leiding. Op 19 Januari — den eigen dag, dat de Franschen in de stad kwamen — bewerkte het zonder moeite de aftreding der Amsterdamsche regeering en de instelling van een college van „provisioneele representanten van het volk van Amsterdam". Te Leiden, Haarlem — daarna in de andere Hollandsche steden — brachten de burgers een dergelijken ommekeer tot stand, zóó spoedig, dat reeds den 26en de meerderheid in de Staten van Holland (12 van de 18 steden) om was; deze proclameerden zich tot „provisioneele representanten van het volk van Holland". Naar het Hollandsche voorbeeld en ten deele op aansporen van het comité te Amsterdam, nu in comité van opstand herdoopt en vermeerderd met leden uit andere steden, geschiedde de omwenteling in de andere gewesten, v. n. in Februari, naarmate de Franschen vorderden. Niet overal was de zuivering onder de zittende regenten even grondig als in Holland; vooral in Zeeland, waar bij de capitulatie ook het behoud van den bestaanden regeeringsvorm bedongen was, bleven vrij wat oud-regenten aan. De besluiten, door de voorloopige gewestelijke besturen genomen, vertoonden onderling veel overeenkomst en waren van zeer in-

[1]) De vloot te Den Helder gaf zich op bevel der regeering over; dat Fransche huzaren haar in bezit genomen zouden hebben, zooals soms beweerd werd, is een sprookje (zie De Bas, in Bijdr. en Med. H. G., VII, 1).

grijpenden aard. Afkondiging van de rechten van den mensch en den burger. Afschaffing van de standen-vertegenwoordiging (dus van de ridderschappen en in Utrecht van de geëligeerden), van het stadhouderschap — in Holland ook van het raadpensionarisambt — en van de permanente colleges uit de Staten, die door comité's vervangen werden; verder van den eed van 1787. Toelating van vertegenwoordigers van het platteland. Invoering van hoofdelijke meerderheidsstemming. Een totale ommekeer dus in het gewestelijk bestuur met een belangrijke versterking hiervan als gevolg: de „ware" regenten-vrijheid werd voorgoed overboord gezet. Men bedenke, wat dit vooral in gewesten als Overijsel en Groningen (hier kwam nu een provinciaal gerechtshof, terwijl het Hof in Gelderland zijn politieke bevoegdheden geheel verloor) wilde zeggen! De nieuwe regeerders kwamen vooral uit de gegoede, ontwikkelde burgerij van stad en gewest voort. In Holland had Pieter Paulus, tot president der Staten van Holland gekozen, te Amsterdam Schimmelpenninck, voorzitter der provisioneelen, een gunstigen invloed op het beloop van zaken. Ook deze revolutie was in een zestal weken volbracht in alle „orde, bedaardheid en stilte", met vermijding van geweldpleging tegen de onderliggende partij, van wie enkelen (o. a. Bilderdijk) uitweken; alleen Van de Spiegel en Bentinck (de griffier Fagel was toevallig in Engeland en bleef daar) werden door Holland in hechtenis genomen. Lichte neigingen hier en daar, om de Fransche manieren van de Terreur na te doen, werden gemakkelijk onderdrukt. Een „fluweelen revolutie", zei iemand, die het in Frankrijk voorgevallene had medegemaakt.

Minder vlot dan in de gewesten ging de ommekeer in de Unie: in de Staten-Generaal compareerden nieuwe gedeputeerden der gewesten, maar overigens veranderden zij niet. Wel kondigden ook zij de rechten van den mensch af en hieven de acte van garantie op. Zij brachten de noodige verandering in het diplomatieke corps buitenslands en gaven aan de mogendheden kennis van hunne vredelievende gezindheid, aan Engeland en Pruisen tevens, dat zij de verdragen van 1788 als vervallen beschouwden. Geen enkele mogendheid erkende voorloopig den nieuwen staat van zaken. Tevens kwam het tot een verandering in de Generaliteitscolleges: de vijf admiraliteiten werden vervangen door een comité tot de zaken van de marine, terwijl het kapitein- en admiraal-

generaalschap werd afgeschaft; de Raad van State door een comité tot de zaken van het bondgenootschap te lande van 21 leden, verdeeld in drie deelen: voor de financiën, voor het leger, voor het ontwerpen van een plan tot samenroeping eener Nationale Vergadering (resp. 27 Febr. en 4 Maart). Hier zegevierde de eenheid. De leden van deze comités behoefden niet meer uit bepaalde gewesten gekozen te worden. Zonder eenige moeite ging het niet: een der Fransche representanten hier te lande had tot de beslissing mede gewerkt door op onverwijlde organisatie van land- en zeemacht aan te dringen. Dit was inderdaad broodnoodig, want de weermacht, v. n. het leger, bevond zich in allerdiepst verval. Redres ging te moeielijk, omdat de financieele toestand, in het bizonder in Holland, zeer bedenkelijk was (p. 359). Deze omstandigheden stelden de nieuwe regeerders, die bovendien volstrekt niet op den steun der heele bevolking konden rekenen, hoe stil de Oranjegezinden ook waren, voor een uitermate zware taak.

Denk hier nu nog bij de regeling van de verhouding tot Frankrijk, waartoe de Staten-Generaal begin Maart twee gezanten (Jacob Blauw en Caspar Meyer) te Parijs aanwezen, maar die lang niet zoo vlot ging als gehoopt werd. België, dat geannexeerd was en op zware schattingen gesteld, had reeds ervaren, dat de bevrijding niet gratis ging. In Nederland beschouwde Frankrijk zich direct krachtens het recht van verovering als eigenaar van alle nationale eigendommen: land- en zeemacht, arsenalen; roerende en onroerende goederen van Willem V. Bovendien deed het requisitiën ten behoeve van het Fransche leger, terwijl het Fransche papiergeld [1]), dat vrijwel waardeloos was, als betaalmiddel moest aangenomen worden. Begrijpelijke onaangenaamheden! Bij de onderhandelingen te Parijs bleek onmiddellijk, dat men zich op heel wat meer voor te bereiden had. De Fransche revolutie was van het groote idealisme der eerste jaren tot meer realiteit gekomen; de propaganda-oorlog was in een veroveringsoorlog overgegaan en Frankrijk, dat nog met half Europa in strijd lag, had bondgenooten, geld en zekerheidsstelling van zijne vergroote positie noodig. De regeering, nog berustende bij de Nationale Conventie, maar gevoerd door het hieruit gevormde Comité de salut

[1]) De zgn. assignaten, oorspronkelijk uitgegeven op onderpand van de in 1789 geseculariseerde goederen der Katholieke kerk in Frankrijk.

public, draalde zelfs met de erkenning der Nederlandsche gezanten. Zij wilde, ofschoon ze niet ernstig over annexatie dacht, eerst de nieuwe verhouding geregeld zien en kwam met zeer hooge eischen voor den dag: hooge oorlogsschatting, afstand van het land ten Zuiden van de Waal, Staats-Vlaanderen, Walcheren, Zuid-Beveland. Het leek op 1672! De Staten-Generaal, die zich een verdrag van alliantie en commercie gedacht hadden, wezen deze eischen beslist af. Frankrijk matigde ze eenigszins, maar stelde de nieuwe als ultimatum. Tweede afwijzing door de Staten, die een hoogen toon aansloegen, maar ook hunnerzijds toenadering toonden. Geweld dus? — neen! er kwamen twee der invloedrijkste leden van het Comité, Siéyès en Rewbell, naar Den Haag en hier werd na eenige dagen onderhandelens, nadat van weerszijden nog wat toegegeven was, het verdrag gesloten (16 Mei): de Fransche Republiek erkende de Nederlandsche als onafhankelijk; beiden sloten een of- en defensieve alliantie tot aan den vrede; de laatste betaalde 100 millioen gulden onder aftrek van 10 millioen wegens de requisitiën, terwijl de onroerende goederen van den stadhouder teruggegeven werden; zij stond Staats-Vlaanderen, Maastricht en Venlo af, gaf Frankrijk het medegebruik der haven van Vlissingen, in welke stad alleen Fransch garnizoen zou zijn, en kreeg 25.000 Fransche troepen te onderhouden tot aan den vrede; Frankrijk waarborgde Nederland het behoud zijner koloniën. Het was ten slotte „de wet van den overwinnaar", die bij dit Haagsche verdrag opgelegd werd. Maar wat viel er tegen te doen: zich alleen verzetten? zich verbinden met Engeland, waarheen de stadhouder gevlucht was? Paulus, de eigenlijke leider der onderhandelingen van Nederlandsche zijde, hoe flink hij zich geweerd had, was in zijne buitenlandsche politiek niet vrij: het verdrag van 1795, om den veranderden Europeeschen toestand zooveel ongelukkiger, was een gevolg van dezelfde binnenlandsche omstandigheden, als de verdragen van 1788. Men kon niet van Frankrijk los en dit moet ook wel als de oorzaak beschouwd worden, dat de Fransche handelwijze onder de Bataven voorshands niet tot merkbare verkoeling van vriendschap leidde.

Het noodzakelijk gevolg van de nieuwe verhoudingen was: oorlog met Engeland en alleen daarom niet met Pruisen, omdat dit zich uit de coalitie terugtrok (vrede met Frankrijk: Juni 1795). Engeland begon de vijandelijkheden direct na de revolutie door

het in beslag nemen van Nederlandsche schepen in Engelsche havens. Willem V, die met zijn gezin gastvrij in Engeland ontvangen was, had zijne waardigheden in de Republiek niet neergelegd en vaardigde, zijnerzijds vasthoudende aan de verdragen van 1788, in Februari te Kew een declaratie uit, waarbij hij den bestuurders van Nederlandsche bezittingen buiten Europa gelastte zich aan de Engelschen als bevriende natie over te geven; de Engelsche regeering beloofde hem schriftelijk, dat op deze wijze in hare handen gestelde bezittingen na het herstel van den vroegeren toestand teruggegeven zouden worden. Tegenover den Engelschen aanval — de oorlog werd in September openlijk verklaard — lag Nederland vrij wel weerloos, weerloozer nog dan in den vorigen oorlog, omdat op hulp van Frankrijk ter zee nu niet gerekend mocht worden. In ernstiger mate herhaalden zich de gebeurtenissen van toen: de overzeesche handel lam geslagen, de kust geblokkeerd, de koloniën voor een groot deel verloren, hoewel niet krachtens de declaratie van Kew (in 1795 en 1796 de Kaap en Ceylon; ook de Oost-Indische archipel behalve Java en eenige buitenposten; de West-Indische bezittingen alle behalve de Goudkust; Suriname eerst 1799; Curaçao 1800). Men kan dit den nieuwen regeerders bezwaarlijk verwijten. Zij deden, wat ze konden. Na het vredesverdrag met Frankrijk werd onmiddellijk de hand geslagen aan de reorganisatie van het leger, tot hoofd waarvan Daendels als luitenant-generaal benoemd werd; daar de Staten-Generaal de geheele bemanning der vloot ontslagen hadden, moest het marinecomité, dat met grooten ijver arbeidde, een nieuwe uitrusting onder Bataafsch-gezinde officieren maken (de vroegere luitenant ter zee Jan Willem de Winter werd opperbevelhebber). De Oost-Indische Compagnie werd in 1796 opgeheven, op dezelfde wijze als vier jaar vroeger de West-Indische, en tot het besturen harer bezittingen werd een comité opgericht. Maar, behalve met den slechten toestand der weermiddelen zelf, had men te kampen met gebrek aan geld. Holland nam krachtige maatregelen, om aan geld te komen (opeischen van ongemunt goud- en zilverwerk; vrijwillige leening en toen deze mislukte, een gedwongen heffing van vermogens en inkomsten), de andere gewesten volgden; er was toch bij lange niet genoeg, om aan de zeer groote behoeften te voldoen.

Inmiddels was de revolutie sedert begin Maart 1795 tot stilstand

gekomen, zonder den dam der gewestelijke zelfstandigheid doorbroken te hebben. Men moet dit betreuren, want een krachtige centrale regeering was nu bovenal wenschelijk. Ongetwijfeld hebben de onderhandelingen met Frankrijk en de bezwaarlijke, algemeene omstandigheden dit voor een deel veroorzaakt. Maar de tegenwerkende krachten in de Republiek deden zich hier ook in zeer sterke mate gelden. In Holland en Utrecht was de eenheidsbeweging vrij sterk: de burgerijen der Hollandsche en Utrechtsche steden hebben in het algemeen begrepen, dat de een- en ondeelbaarheid — de naam was uit Frankrijk overgenomen, dat op de ontwikkeling van het begrip bij de uitgeweken patriotten immers ook invloed had gehad — voor Nederland nu iets noodzakelijks was; alleen te Amsterdam manifesteerde zich zekere tegenzin, gevolg van de aarzeling der stad, om hare groote zelfstandigheid nog verder op te lossen dan in de gewestelijke eenheid. Het denkbeeld vond ook in de overige gewesten wel eenigen aanhang. Dit kwam duidelijk uit op de centrale vergadering van burger-representanten in Den Haag, waar sedert Juli 1795 afgevaardigden der nu overal opnieuw floreerende burger-clubs en sociëteiten bijeenkwamen en waar de meeste gewesten vertegenwoordigd waren. Maar van buiten Holland en Utrecht kwam ook zeer levendige tegenwerking, in het bizonder uit Friesland, waar zelfs oud-patriotten als Van Beyma zich als tegenstanders deden kennen, en uit Zeeland: beide gewesten hadden zich van ouds, eigenlijk meer dan Holland (p. 111), op hunne zelfstandigheid prat betoond en wilden hiervan ook nu zoo weinig mogelijk opofferen. Er kwam een zeer reëel belang bij: geheele eenheid zou de samensmelting der schulden medebrengen en de andere gewesten zouden Holland's groote schuld dus mede te dragen krijgen. Men ziet de tegenstelling aanstonds aan den dag komen, wanneer de daartoe aangewezen sub-commissie uit het comité te lande haar plan tot de samenroeping eener Nationale Vergadering ter Staten-Generaal indient (29 Mei 1795). Niet de samenroeping ontmoet tegenstand, maar de vraag, welke bevoegdheid de vergadering, die in de eerste plaats een constitutie zou moeten ontwerpen, nog verder zou hebben en of de Staten-Generaal nevens haar zouden blijven bestaan, wat volgens het ontwerp-reglement, zooals het door Holland onmiddellijk geamendeerd was, niet het geval zou wezen. Hierover ontstond een vinnige strijd en bij de werkmetho-

de der Staten-Generaal bleef de beslissing lang uit. Hangende dit geschil, werd het besluit genomen, om Brabant, waar zich na den vrede met Frankrijk een krachtige revolutionnaire beweging voordeed, en Drente op 1 Januari 1796 als achtste en negende provincie ter Staten-Generaal toe te laten, indien deze dan nog bestonden. Werkelijk was dit het geval. Maar ook was twee dagen vroeger ter Staten-Generaal definitief doorgezet, dat de Nationale Vergadering volgens het reglement, waarin ondertusschen nog eenige wijziging was aangebracht, om ten deele aan het verzet tegemoet te komen, tegen 18 Februari zou bijeengeroepen worden. Zeeland, Friesland en Groningen stemden tegen; de beide eerste dreigden niet ter vergadering te verschijnen. Scheuring dus ten slotte nog in de Unie? Burgeroorlog misschien? De situatie werd gered door het ingrijpen van Frankrijk, waar in October 1795 de Nationale Conventie uiteengegaan was, om volgens de nieuwe grondwet plaats te maken voor een in twee kamers verdeeld Wetgevend Lichaam en een Uitvoerend Bewind (Directoire). Deze regeering, bezield met een zelfden geest als die der Conventie in 1795, had zich met den binnenlandschen toestand in Nederland tot dusverre weinig bemoeid, maar haar belang bracht mede, om twist bij den bondgenoot te voorkomen. Het ingrijpen geschiedde trouwens op instigatie van burgers uit de drie gewesten zelf. De tot nu in Friesland gelegerde Fransche troepen werden vandaar weggetrokken; de Friesche clubs, v.n. de heftiger elementen hierin, maakten revolutie, zetten de machthebbers af en stelden er nieuwe voor in de plaats: de zuivering was hier nu even grondig als elders in 1795. Toen stemde het gewest in de Nationale Vergadering toe en Groningen en Zeeland volgden spoedig dit voorbeeld.

Volgens het reglement werd de geheele Republiek, met inbegrip van Brabant en Drente, verdeeld in kiesdistricten van 15.000 inwoners, onderverdeeld in 30 grondvergaderingen: elk van deze wees één kiezer aan, de 30 kiezers kozen één afgevaardigde; het gezamenlijk aantal afgevaardigden werd 124. In de grondvergaderingen mocht elk mannelijk Nederlander boven 20 jaar, zonder onderscheid van kerkelijke gezindte (behalve de Joden), mits met aflegging van een verklaring van afkeer van alle erfelijkheid in ambten en waardigheden, wat de Oranje-gezinden het meedoen moeilijk maakte, stemmen; alleen bedeelden waren uitgesloten. Op zeer democratische wijze, hoewel op staatkundig-partijdigen

grondslag, werd dus de eerste Nederlandsche Nationale Vergadering gekozen. Hare leden kwamen grootendeels uit de gegoede burgerij voort; de Katholieken, die hier hunne intrede in het staatkundig leven van Nederland deden, waren vrij sterk vertegenwoordigd. Zij werd op 1 Maart 1796 geopend door Paulus, hare eersten voorzitter (het presidium wisselde om de 14 dagen), op dat oogenblik de meest vooraanstaande man in Nederland; zijn spoedig volgend overlijden beroofde de Vergadering van een groote kracht. Volgens het reglement gingen de Staten-Generaal nu uiteen. De Vergadering nam hare bevoegdheden over, in zooverre zij het beleid der buitenlandsche zaken, defensie, koloniën in handen kreeg; overeenkomstig hare samenstelling waren de stemmingen hoofdelijk, de meerderheid besliste. De gewestelijke Staten-macht verminderde nu van zelf, maar het quotenstelsel bleef voorloopig gehandhaafd en met de inwendige zaken der gewesten mocht de Vergadering zich niet bemoeien: de gewestelijke souvereiniteit was immers nog niet geveld.

Unitarissen en federalisten noemt men — ook toen reeds — de twee partijen in de Nationale Vergadering. Deze namen, die geen verklaring behoeven, duiden de beide hoofdstroomen in het Bataafsche Nederland goed aan. Partij-formatie bestond echter nog zeer weinig, al kwam er van zelf eenig meer verband tusschen gelijkgezinden, nu elk zijne stem zelfstandig moest bepalen, dan toen er deputatiën met lastgevingen compareerden. Ook waren de begrippen van eenheidstaat of verbond niet scherp afgebakend: er waren vele schakeeringen. Zeer overtuigde unitarissen, die desnoods tot geweld zouden willen overgaan, als Vreede, Valckenaar en Van Langen, een Katholiek Leidenaar, waren er; maar ook overtuigde unitarissen zonder revolutionnaire heftigheid, als Van de Kasteele uit Holland en Van Maanen uit Utrecht. Volbloed federalisten, als Vitringa uit Gelderland en Van Marle uit Overijsel, maar ook federalisten, die vrij wat aan de unitarissen wilden toegeven, als Jan Bernd Bicker uit Amsterdam en Van Swinden. Personen van overwegende beteekenis vond men in de Vergadering niet. Alleen Schimmelpenninck toonde eenige leidersgaven: hij trachtte naar een compromis; moderaten (ook wel slijmgasten) noemt men hem en die zich het dichtst bij hem schaarden, als een derde partij. Bezieling ging noch van hem noch van eenig ander lid uit. Het mooie uit de Bataafsche revolutie is voor-

bij, wanneer de Nationale Vergadering aan het woord komt, en zij zelf heeft geen verbetering gebracht: uitermate lange redevoeringen en dicussiën; weinig rijpe vruchten.

Twee weken na de bijeenkomst der Nationale Vergadering, representeerende het volk van Nederland, zooals zij zich betitelde, werd volgens het reglement de commissie voor de grondwet benoemd, terwijl tevens andere commissies, o.a. voor de buitenlandsche zaken, werden ingesteld. In de eerste overwogen de federalistisch-gezinden van zelf door de wijze van samenstelling (n.l. naar de provinciën: 6 voor Holland, 2 voor elk der andere gewesten, 1 voor Drente). Niemand had een ontwerp-plan. Alles moest gemaakt worden en dit duurde lang. Onderwijl nam de Vergadering zelf in den zomer van 1796 twee gewichtige besluiten, waarin de nieuwe tijdgeest zich duidelijk uitsprak: Staat en kerk zouden gescheiden zijn, wijl een „heerschende of bevoorrechte kerk" met de eerste beginselen der gelijkheid strijdig moest worden geacht; de Joden zouden met de andere gezindten worden gelijkgesteld. In November kwam het grondwetsvoorstel ter tafel: voor den uiterlijken vorm der staatsregeling was de toen geldende Fransche ten deele nagevolgd; in het wezen der zaak was het ontwerp in sterke mate federalistisch. De Nationale Vergadering besloot in December het door een commissie aan een herziening te doen onderwerpen, ten einde er het beginsel der één- en ondeelbaarheid voor de binnen- zoowel als de buitenlandsche betrekkingen in te brengen. Tevens werd een commissie benoemd tot het maken van een ontwerp voor het amalgama der gewestelijke schulden; dit ontwerp werd in Januari aangenomen. Belangrijke stappen in de richting der eenheid werden hiermede gedaan; zij waren mogelijk door de samenwerking van unitarissen en moderaten, terwijl ook de Fransche gezant (Noël) zijn invloed had aangewend. Ook het grondwetsontwerp kwam in meer unitaristischen geest terug: het „dikke boek" heet het herziene, nu zeer ingewikkelde ontwerp. De Nationale Vergadering nam het na vrij lange discussiën, o.a. over de nieuwe indeeling van het land in departementen, over de samenstelling van het Wetgevend Lichaam, over de kosten van den eeredienst, in hoofdzaak aan (30 Mei 1797). In Augustus had de volgens het reglement provinciesgewijze vereischte volksstemming plaats, die het ontwerp met groote meerderheid verwierp! Geen van beide hoofdpartijen was

met het product der Vergadering onverdeeld ingenomen geweest. Beide, en ook vele leden der Hervormde Kerk, hielpen het mede afstemmen. Vóór de stemming waren de verkiezingen voor een tweede Nationale Vergadering gehouden (de eerste moest volgens het reglement 31 Augustus uiteen). Deze kwam 1 September samen en verschilde in samenstelling van de eerste alleen in zóó verre, dat de overtuigden aan beide kanten wat sterker waren en de moderaten zwakker (Schimmelpenninck stelde zich niet herkiesbaar).

Men was ruim 2½ jaar na den aanvang der Bataafsche revolutie: men had nog geen grondwet en slechts geringe kans, om er langs wettigen weg één te krijgen. De uiterste unitarissen, naar Fransch voorbeeld Jacobijnen genoemd, zijn toen den onwettigen weg opgegaan en hebben zoo den knoop doorgehakt. Eerst verzekerden zij zich van den steun van Frankrijk: het voorbeeld van een oproerige beweging te Amsterdam, het zgn. kanonniersoproer (Mei 1796), gericht tegen de gematigdheid der stadsregeering en dat de commandant der Fransche troepen hier te lande, Beurnonville, had laten bedwingen, leerde afdoende, dat revolutie-maken tegen den zin van Frankrijk onmogelijk was. De Amsterdamsche Jacobijnen-club zond in September 1797 een afgevaardigde naar Parijs en spoedig waren ook de Jacobijnsche leden der Vergadering, v.n. Vreede, met het Directoire in connectie. De heeren troffen het, want juist was ten gevolge van een gewelddadige machtsverschuiving, zooals tijdens het Directoire meer dan eens voorkwam, de heftiger richting onder de Fransche republikeinen aan het bewind gekomen (staatsgreep van 18 Fructidor [1]) = 5 September). Verheffend waren de betrekkingen niet, er werd met grof geld gewerkt. Maar het doel werd bereikt, want het Directoire besloot den gezant en den generaal in Nederland te vervangen; beiden waren voor wat nu moest gebeuren, te gematigd. Een zeer ongelukkige gebeurtenis met de Bataafsche vloot veroorzaakte terzelfdertijd eenig ongenoegen bij de Fransche regeering. De vloot—nu overigens in beteren staat dan ooit in de 18e eeuw — die in den zomer van 1797 gereed had gelegen voor een vereeniging met de Fransche, ten einde een landing in Ierland te

[1]) In Frankrijk had de revolutie een nieuwe tijdrekening ingevoerd (aanvang: 22 Sept. 1792). In Nederland behield men de oude, maar dateerde tevens: in het eerste jaar der Bataafsche vrijheid (= 1795) enz.

bewerken, wat om de Engelsche overmacht ter zee niet had kunnen gebeuren, zeilde in October toch uit; het marine-comité hoopte eenige schepen naar Suriname door te krijgen. Zij werd echter bij Kamperduin door een ongeveer even sterke Engelsche vloot onder Duncan aangevallen en geheel verslagen; slechts enkele der 16 linieschepen ontkwamen, de meerderheid ging verloren of viel met De Winter in Engelsche handen. Het was een schrale troost, dat de admiraal dapper gevochten had. Alle kans op verder krachtig optreden ter zee was verkeken en evenzoo hulp van beteekenis voor een Iersche expeditie in 1798, waarop men in Frankrijk gehoopt had. Toch was de indruk der nederlaag niet zóó groot, dat men te Parijs nu onmiddellijk tot handelen overging, en in de Nationale Vergadering veranderde de gebeurtenis aan den evenwichtstoestand tusschen de partijen niets. Aleen slaagden de unitarissen er in, ten bate van den wederopbouw der vloot, een besluit tot een heffing van het inkomen over de heele Republiek door te zetten, een inbreuk op het quoten-stelsel, waartegen direct alle gewesten op Holland na protesteerden.

Het duurde tot Januari 1798, voordat de nieuwe Fransche gezant, Delacroix, spoedig gevolgd door een nieuwen generaal, Joubert, in Den Haag verscheen. De Jacobijnen waren op alles voorbereid. Onder hen bestond nu werkelijk een partijverband. Twaalf hunner — de „apostelen" — hadden zich reeds bij de stemming over het grondwetsontwerp tot het volk gewend met een manifest, dat in December door een tweede, van ruim veertig onderteekenaars, gevolgd werd: „een onvervalschte volksregeering bij vertegenwoordiging" wenschten zij in een één- en ondeelbaar Nederland. Met hulp van Delacroix en Joubert zetten zij 22 Januari hun zin door, na vooraf in bizonderheden alles geregeld te hebben. De andere partijen hadden alle gelegenheid gehad den slag te zien aankomen: zij deden niets om hem af te weren en het Nederlandsche volk zag toe; de militaire maatregelen van 22 Januari schenen overbodig.

Dit dan gebeurde op dien dag: Twee en twintig federalistische en gematigd-unitaristische leden der Vergadering werden bij hunne komst op het Binnenhof gearresteerd. In de Vergadering stelde de voorzitter, Midderigh, den eisch, dat de aanwezige leden den eed zouden afleggen van onveranderlijken afkeer tegen het stadhouderschap, de aristocratie, het federalisme en de regeering-

loosheid; elf weigerden en moesten heengaan. Daarop besloot de Vergadering zonder discussie: het reglement af te schaffen; de gewestelijke souvereiniteit te vernietigen; zich in hare nieuwe samenstelling te proclameeren tot Constitueerende Vergadering; een voorloopig Uitvoerend Bewind van vijf leden te benoemen benevens een nieuwe grondwetscommissie. Den volgenden dag bedankten negen en twintig leden (van wie 25 nog niet waren uitgestooten) voor hun lidmaatschap: zij werden in hunne woonplaats onder toezicht gesteld, de op 22 Januari uitgestootenen opgesloten. Het grondwetsontwerp kwam spoedig gereed: het Fransche model van 1795, voor Nederlandsche behoeften wat ongewerkt (door een Franschman!), werd nu geheel nagevolgd. Met geringe wijzigingen nam de Constituante het 17 Maart aan. De volksstemming — ditmaal niets dan een schijnvertooning, want de grondvergaderingen waren vooraf ter dege gezuiverd en ook hier werd de eed van 22 Januari gevergd — keurde het in April goed (ruim 150.000 voor; bijna 12.000 tegen). Deze grondwet droeg de wetgevende macht op aan een Vertegenwoordigend Lichaam, dat zich zelf in twee kamers (de tweede van 30 leden) verdeelde: bij de Eerste Kamer berustte de voornaamste macht; elk jaar trad een derde der leden af. De keuze der leden geschiedde op dezelfde wijze als die der Nationale Vergadering, behoudens den eed van 20 Januari; de kiesdistricten waren nu 20.000 zielen groot, in grondvergaderingen van 500 zielen verdeeld. Het Uitvoerend Bewind, waarvan jaarlijksch één lid aftrad, werd gekozen door, maar niet uit het Lichaam. De comités werden door acht agenten (ministers) vervangen, te benoemen door het Bewind. Voor de koloniën werden twee Raden ingesteld, resp. voor die in Amerika en Azië. De rechterlijke macht, nader te organiseeren, zou zelfstandig wezen. De departementale besturen, gekozen in de grondvergaderingen, waren zuiver administratief; zelfs was bij de indeeling der departementen met de grenzen der oude gewesten in verschillende opzichten gebroken [1]) tot uitroeiing van den ouden zuurdeesem. De besluiten over belangrijke aangelegenheden van de Nationale Vergadering werden bevestigd (amalgama, kerk).

[1]) Er waren 8 departementen: van de Eems, den Ouden IJsel, den Rijn, den Amstel, Tessel, de Delf, de Dommel, de Schelde en Maas; zij waren onderverdeeld in ringen en gemeenten.

De staatsgreep van 22 Januari bracht de macht in handen van de partij van Vreede, die zelf het invloedrijkste lid van het voorloopig Uitvoerend Bewind was (naast hem v.n. Van Langen en Fijnje). Een partij, die zeer weinig mannen van eenig talent bezat en veel baatzuchtigen; hare aanhangers telde zij vooral onder de kleine burgerij. Haar streven naar machtsbehoud legde zij zonder schroom aan den dag. Reeds 20 Maart werd het voorloopig Uitvoerend Bewind door de Constituante in een definitief omgezet en 4 Mei nam de laatste het besluit zich zelf tot Vertegenwoordigend Lichaam te proclameeren; alleen aanvullende verkiezingen voor een derde deel zouden plaats hebben. Men volgde ook hier het Fransche voorbeeld van 1795 bij het einde der Conventie, maar de totaal onwettige zaak wekte in Nederland groote ontevredenheid, te meer omdat Vreede en de zijnen tot regeeren niet in staat bleken. Alleen in het vervangen van een groot aantal ambtenaren door meestal onbekwame partijgenooten toonden zij zich sterk. Tot in de regeeringskringen zelf openbaarde zich de ontevredenheid. Twee der bekwaamste agenten Spoors en Gogel (leger en financiën), bang, dat het werk van 22 Januari zelf in gevaar zou komen, zetten een samenzwering tegen Vreede en zijn naasten aanhang op touw. Zij wonnen Daendels, die zich na 1795 niet met de politiek ingelaten had, voor zich en de generaal, die spoedig standjes met het Bewind kreeg, reisde naar Parijs. Hier had juist een nieuwe machtsverschuiving, nu ten gunste der meer gematigden, plaats gehad (staatsgreep van 11 Mei 1798: 22 floréal). Zonder bepaalde toezegging van hulp, maar toch voldoende aangemoedigd — men had ook te Parijs van Vreede c.s. genoeg — keerde Daendels in Juni terug. Hij won den steun van Joubert, ofschoon Delacroix Vreede's zijde hield. De tweede staatsgreep (12 Juni) had een even vlot verloop als de eerste: de militaire maatregelen verhinderden elk verzet, al toonden de Jacobijnen hiertoe wel sterkere neiging dan de Nationale Vergadering. De hoofdman en Fijnje ontkwamen gevangenneming door de vlucht; Van Langen raakte in arrest. Het Vertegenwoordigend Lichaam werd met eenig geweld gedwongen uiteen te gaan; enkele leden deelden het lot van Van Langen. Nu vormde men uit vertrouwde unitarissen een intermediair Vertegenwoordigend Lichaam en Uitvoerend Bewind (o.a. Gogel en Spoors), dat verkiezingen volgens de grondwet uitschreef en de meeste maatregelen van Vreede c.s.

ongedaan maakte. Op 31 Juli kwam het wettig gekozen Vertegenwoordigend Lichaam (94 leden) samen, dat een Uitvoerend Bewind koos. Hiermede kan men de revolutie of liever de voorbereiding van den nieuwen staat van zaken als geëindigd beschouwen: de Bataafsche Republiek, zoo heette Nederland in artikel één der grondwet, was na 3 ½ jaar lijdensgeschiedenis, als één en ondeelbaar gevestigd; Nederland had in plaats van de Unie van Utrecht, in de 18e eeuw zelf als „constitutie" beschouwd, een wezenlijke grondwet, volgens de toenmalige opvatting als uitvloeisel van het maatschappelijk verdrag, gekregen.

Literatuur: C. Rogge, *Tafereel van de geschiedenis der jongste Omwenteling in de Ver. Ned.* (Amst., 1796); dez., *Geschiedenis der Staatsregeling voor het Bat. Volk* (Amst., 1799); *Handelingen van het Comité Revolutionnair in Amsterdam*: 4 Jan.—3 Juli 1795 (Amst., 1796); Jorissen, *De overgave van Amsterdam* (Amst., 1884; cf. Bijdr. en Med. H. G., XII, 1); E. Feith, *Bijdrage tot de gesch. der Omwenteling van 1795 in de prov. Groningen* (Groningen, 1870; cf. Theissen, in Hist. Avonden — als hiervóór, p. 4, — III, 119); Wichers, *Journaal van — L. P. van de Spiegel*: *1795—1798* (Bijdr. en Med. H. G., XV, 1; cf. Bouwens, *Aan zijne committenten* —: Amst., 1797).

§ 7. De Bataafsche Republiek (1798—1806).

De mannen van 1795 hebben in Nederland, behalve korten tijd in eigen kring, geen vereering of waardeering ondervonden. Afgezien van de hun zoo ongunstige omstandigheden, is dit ook voor een deel aan hen zelf te wijten: hunne over het algemeen geringe bekwaamheid, het gebrek aan overtuiging en doorzettingskracht bij verreweg de meesten. Maar men wachtte er zich voor hunne beteekenis te onderschatten en vergete niet, dat zij het staatkundig Nederland uit de versteening der 18e eeuw hebben geholpen. De direct zichtbare gevolgen van het werk, dat zij tot stand hadden gebracht, waren groot genoeg. Vrijheid van godsdienst en drukpers, gelijkheid van allen voor de wet — hadden voor Nederland niet zulk een beteekenis als voor Frankrijk, waar tijdens het ancien régime de druk der politiek bevoorrechte standen en der heerschende Katholieke kerk zooveel zwaarder was geweest; toch greep in het bizonder de politieke gelijkmaking van de Hervormden met de andere gezindten en die van de regenten met de overige bevolking sterk in. Maatschappelijk is de invloed der revolutie het minst gevoeld, al weer veel minder dan in Frankrijk, waar de afschaffing van de heerlijke rechten en de nationalisatie der kerkelijke goederen diepe spo-

ren naliet; hier valt ten onzent alleen de bij de grondwet vastgestelde opheffing der nijverheidsgilden en bizondere privileges en de afschaffing van alle adellijke titels te noemen. Staatkundig was de beteekenis van 1795 het grootst, èn om de onderlinge afscheiding der drie staatsmachten èn om de omwenteling in het locaal bestuur èn om de eenheid van het geheel met een in buitengemeene mate, naar Fransch voorbeeld, versterkt centraal gezag. In dit laatste was de revolutie haar doel eigenlijk voorbijgeschoten. Versterking van het centraal gezag werd allerwege in de 18e eeuw als een behoefte gevoeld, maar niet zóó, dat alle plaatselijk en gewestelijk gezag er door geabsorbeerd werd, zooals nu het geval was. Hiertoe was de Nederlandsche staatkundige ontwikkeling lang niet rijp, evenmin als voor de democratie. De nu ambtelooze Van Hogendorp, die reeds in 1795 voor eigen behoefte een zeer belangwekkende memorie voor een nieuwe staatsregeling schreef, zag het beter in: hij wilde een middenweg tusschen Unie en provinciale souvereiniteit inslaan.

Ongelukkiger nog dan de werkwijze der Nationale Vergadering was die van de eerste Nederlandsche eenheidsregeering zelf. Hoe verder van 1795 af, hoe meer de beweegkracht der Bataafsche leiders hokt. De gematigde Unitarissen hadden in de nieuwe regeering de overhand. Alle politieke gevangenen werden door haar in vrijheid gesteld (ook Van Langen en Fijnje, die ten slotte ook nog gevat was, tegelijk met Van de Spiegel en Bentinck). In het Uitvoerend Bewind was geen enkele markante persoonlijkheid, onder de vertegenwoordigers eigenlijk evenmin. Het werk van 22 Januari 1798, dat onaangetast gelaten werd, bezonk wat. Woelingen van de Jacobijnen werden onderdrukt en dier clubs begonnen te verloopen. Maar verdere ontwikkeling was er niet. En toch moest er zooveel geregeld worden: de bezoldiging der Hervormde predikanten, die bij de additioneele artikelen der grondwet voor drie jaren bestendigd was in afwachting eener schikking, noodig omdat alle geestelijke goederen der voormaals heerschende kerk tot nationaal eigendom waren verklaard; het onderwijs, nu tot staatszaak geworden: een agentschap voor Nationale Opvoeding was bij de grondwet ingesteld en de gewestelijke Universiteiten waren aan den staat getrokken; de rechtspraak. Bovenal de definitieve regeling van departementale en plaatselijke besturen benevens het belas-

tingwezen. Gogel alleen heeft ingrijpende voorstellen gedaan, om dit laatste in goede orde te brengen, maar met zijne voorstellen ging het de lange baan op en de oude belastingen bleven naast nieuwe buitengewone heffingen gecontinueerd. De departementale besturen werden in 1799 ingevoerd, maar de plaatselijke bleven in den voorloopigen vorm, waarin ze in 1795 gestoken waren, gehuld. De veelvuldige aangelegenheden van localen aard, die de regeering in Den Haag ten gevolge der sterke centralisatie te behandelen kreeg, namen de meeste aandacht in beslag. Groote matheid heerschte alom.

Wij mogen deze ongelukkige inertie voor een deel aan de buitenlandsche omstandigheden wijten! Het was altijd oorlog en in 1799 kwam deze tot over de grenzen. De eerste coalitie was in 1797 geëindigd — alleen Engeland bleef in oorlog —, maar reeds aan het einde van 1798 was een nieuwe coalitie tegen de zich sterk uitbreidende Fransche macht gevormd, waaraan v.n. Oostenrijk, Rusland (keizer Paul I sedert 1796) en Engeland deel hadden. Pruisen, waar Frederik Willem III in 1797 zijn vader opvolgde, hield zich niettegenstaande aansporingen van verschillende zijden, ook van het Oranje-huis, onzijdig. Frankrijk verloor eerst: aan den Rijn, in Italië, in Zwitserland. Engeland ontwierp, reeds in 1798, een plan tot een landing in de Republiek en zocht hiertoe Russische medewerking. Paul I toonde zich hiertoe bereid en stelde een legercorps van 17.500 man ter beschikking, dat met Engelsche schepen zou worden overgebracht en met de Engelsche hoofdmacht moest samenwerken (verdrag van Juni 1799). Herstel van het Oranjehuis in de Republiek lag in de bedoeling, wanneer het hoofddoel: de verdrijving van de Franschen — in Engeland werd ook gedacht over de vernietiging der Bataafsche vloot —, bereikt zou zijn.

Het Oranje-huis scheen nu de gelegenheid tot terugkeer te zullen krijgen, waarop het van 1795 af natuurlijk gehoopt had, maar waarvoor het nog weinig had kunnen doen. Prins Frederik had zich in 1796 aan het hoofd gesteld van een klein legertje van uitgeweken militairen, waarbij vele officieren (het zgn. rassemblement van Osnabrück), maar kon niets uitrichten, omdat Pruisen de onderneming niet wilde begunstigen [1]). Drager

[1]) Prins Frederik ging daarna in Oostenrijkschen dienst († te Padua in 1799).